

OK

OMA KEEL

**keeleajakiri
kõigile
nr 1
kevad 2003**

Uued eesti sõnad
Kust on pärit eesti aeg
Lastekeele uurimine
Nimeloo seiku
Kas korras nagu Norras?

Sisukord

Oma Keel

nr 1 / kevad 2003

Koolimälestused

Argo Mand Jaanis	42
Argo Mand Vahel on Lõuna	50
Heidi Jarman Suur ja väike algus	55

Emakeele koolis

Valde Leiger Teinid tinnis talle	57
Kadi Dueman Kaugel sõnadest, kuid kõrgemalt	64

Siemaste

Arvi Vaher ja Kõrvalkõne Moskva Eesti Seltsis	69
---	----

Õige keele õigis

Kaas ja kehvadus: Türi Hinnok, Roonarhi Kivi	73
Käik ja kehvadus: Türi Hinnok, Roonarhi Kivi	73
Türi Hinnok, Roonarhi Kivi	73
Õige keele õigis: Türi Hinnok, Roonarhi Kivi	73
Õige keele õigis: Türi Hinnok, Roonarhi Kivi	73

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Mati Ereht, Tiiu Ereht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Piibe Leiger, Helmi Neetar, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg, Asta Õim

Toimetaja: Maire Raadik

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

© Emakeele Selts 2003

Autoriõigus: artiklite autorid

Sisukord

<i>Tiiu Erelt</i> Sõnavõistlus andis uued eesti sõnad.....	5
<i>Sven-Erik Soosaar</i> Kust on pärit eesti aeg?	20
<i>Reili Argus</i> Lastekeelest ja selle uurimisest	26
<i>Kairit Henno</i> Meie perekonnanimede ajaloost	33
<i>Asta Õim</i> Kuidas vanasti lapsi hellitati	38

Keelenõuanne

<i>Argo Mund</i> Jeanne d'Arcist telestuudioni ehk Kuidas kasutavad eestlased sõna <i>legendaarne</i>	42
<i>Argo Mund</i> Vahel on koma ka <i>ja ees</i>	50
<i>Hans Jürman</i> Suur ja väike algustäht ning pealkirjad	55

Emakeel koolis

<i>Piibe Leiger</i> Teeme tunnis tabeleid.....	57
<i>Kadri Ottenson</i> Kaugel tõsidusest, kuid tõsimurelikult	64

Ülevaade

<i>Jüri Viikberg</i> Emakeelepäev Moskva Eesti Seltsis	69
--	----

Õigus oma keelele

<i>Øyvind Rangøy</i> Norra keel – emakeel isamaal	73
---	----

Raamatud

<i>Tiit Hennoste</i> Ilmus „Eesti murded ja kohanimed“	80
<i>Jüri Viikberg</i> Eesti keel CD-1	82
2002.–2003. aastal ilmunud keeleraamatuid (<i>Maire Raadik</i>)	85

Kroonika

2002.–2003. aasta keelesündmusi (Maire Raadik) 89

Õige Keel

Ennekeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Mari Erdr, Tiia Eerni,
Kriisa Kerge, Piibe Leiger, Helmi Nõrg,
Tõnu Tander, Jüri Valge, Jüri Väikjärv,
Tänu loovsõnadele, mis on loodud sõnade

105
106
107
108

Keeländurina

109
110
111
112

Õige keele

113
114

Õige keele

115
116

Õige keele

117
118
119
120

121
122

Sõnavõistlus andis uued eesti sõnad

Tiiu Erelt

eesti keele instituudi teadur

17. septembril 2002 kuulutasid Emakeele Selts, Euroopa Liidu infosekretariaat, haridusministeerium, eesti õigustõlke keskus ja Postimees välja sõnavõistluse, et täita lünki eestikeelses Euroopa Liidu sõnavaras. Rahvas reageeris elavamalt, kui võistluse korraldajad oodata oskasidki. Kirju tuli 111 ja Internetis oli sõnu pakkumas käidud 546 korral. (Täpset osavõtjate arvu sellest ei saa, sest üsna paljud kordasid oma ettepanekuid või tegid pakkumisi mitmes jaos. Ligi 600 võis osavõtjaid siiski olla.) Peagu igapähe oli pakkuda mitu sõna, nii et kokku oli ettepanekuid umbes 5300 (sh korduvad).

Tulemusi vaagitud žüriisse kuulusid:

esimees Mati Erelt (Emakeele Seltsi esimees, Tartu ülikooli eesti keele professor)

liikmed

Erkki Bahovski (Postimehe välisuudiste toimetuse juhataja)

Tiiu Erelt (eesti keele instituudi vanemteadur)

Toomas-Hendrik Ilves (Riigikogu liige)

Krista Kerge (pedagoogikaülikooli ja õigusinstituudi õppejõud)

Peeter Kreitzberg (Riigikogu liige)

Raivo Rammus (eesti õigustõlke keskuse peatoimetaja)

Hannes Rumm (Euroopa Liidu infosekretariaadi juhataja)

Tõnu Tender (haridusministeeriumi keeletalituse juhataja)

Häid ettepanekuid saabus palju, kuid žürii otsustas iga mõiste tarvis välja valida ühe sobivaima sõna. See soodustaks nende omaksvõtmist ja keeles juurdumist.

Sõnavõistluse 2002 žürii soovitab kasutusse järgmisi sõnu:

1. *ad hoc*-komisjoni või -komitee asemel sihtkomisjon, sihtkomitee

See komisjon moodustatakse teatavaks juhtumiks – tal on kindel eesmärk, otstarve ehk siht. Uus liitsõna on võrreldav eesti keeles juba tuntud *siht*-liitsõnadega, kus varem öeldi pikemalt *sihtotstarbeline*: sihtannetus, -asutus, -fond, -kapital, -laen, -programm, -rahastamine jm.

Neid liitsõnu pakkusid 29 osavõtjat.

2. globaliseerumise kõrval üleilmastumine

Esimese katse võõrsõna kõrvale omasõna leidmiseks tegi „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999”, esitades sõna *maailmastumine*. Kuivõrd tähendus on majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise koostöö ning vahetuse laienemine üle kogu maailma, siis eelistas žürii sõnaühendist *üle ilma* pärast liitmist tehtud tuletist *üleilmastumine*. Vajaduse korral oleksid olemas ka tegusõnad: globaliseerima = *üleilmastama*, globaliseeruma = *üleilmastuma*.

Seda sõna pakkusid 14 osavõtjat.

Peale selle pidasid otsustajad heaks mõtteks ka *üleilmastumise* kokkutõmmet tehissõnaks *ülmastumine* (3 osavõtjalt).

3. (Euroopa) integratsiooni kõrval lõimimine, lõiming

Uued tuletised on tehtud väga vanast tüvest *lõim* : *lõime* metafoorse kujutluse alusel. Euroopa eri osad ühtlustuvad ja ühinevad tervikuks, mida piltlikult nagu kangast seovad lõimelõngad. Samast tüvest saame ka tarvilikud tegusõnad *lõimima* = integreerima ja *lõimuma* = integreeruma. *Lõimima* kohta on andmeid ka murdekeelest.

Selle uudse idee esitas Ain Kaalep.

4. kriisikorralduse, -ohjelduse, -reguleerimise asemel kriisiohjamine

Tuleb väljendada rahvusvahelisi meetmeid, mille eesmärk on takistada kriisi või konflikti kontrollimatut laienemist. On otstarbekas jätta liitsõna eesosaks *kriisi*-, kuid võtta järelaosaks *ohjamine*, mis otsest tähenduses on ohjadest juhtimine, piltlikult on aga tähendanud vaos ehk ohjes hoidmist ning alates 1970. aastate algusest oskussõnana ka töö konkreetset juhtimist ja korraldamist. Liitsõna *kriisiohjamine* peaks väljendama, et ohjad on kindlalt peos ja kriis ei pääse kontrolli alt välja.

Otse seda liitsõna pakkusid 8 osalejat, kuid ohjade motiiv esines veel paljudel teistelgi.

Peale selle pidas žürii tarvilikuks liitsõna *kriisimaandamine* (kahe võistleja *kriisimaandus*), mis toob esile kriisi lõppfaasi.

5. nulltolerantsi asemel **täisleppimatus**

Žürii kaalus sõnade *leppimatus* ja *sallimatus* tähendusvarjundeid, pidades üldises mõttes sobivamaks neutraalset sõna *leppimatus*. Et leppimatus ühiskonnavaenuliku käitumisega peaks olema täielik, siis valiti välja eesosaga *täis-* tugevdatud variant *täisleppimatus*. Sallimatutes sisaldub juba vaenulikkust, millel puhuti võib olla negatiivne mõju. Tarvilik on ka sõna *lausleppimatus*, kui leppimatus saab ühiskonnas üldlevinuks. (Otse seda sõna ei olnud pakutud, küll aga muid *laus-*sõnu.)

Liitsõna *täisleppimatus* esitasid võistlusele Helgi Ilo ja Mait Talts, kuid emb-kumb liitsõnaosa – kas *täis-* või *leppimatus* – sisaldus veel mõneski ettepanekus.

6. Inglise sõnade *opt-in* ja *opt-out* asemele sobivat uudisvastet ei laekunud.

7. subsidiaarsuse kõrval **lähimus, lähimuspõhimõte**

See põhimõte ütleb, et valdkondades, mis ei kuulu tema ainupädevusse, võtab Euroopa Liit meetmeid vaid juhul, kui need on tõhusamad liikmesriikide omadest. Sama kehtib riikliku ja kohaliku omavalitsuse tasandi kohta. Tuletise *lähimus* (*lähim + us*) pakkuja Aado Keskpaik on oma ideed selgitanud: „Termini laiem tähendus on otsustamine võimalikult inimestele lähedasel tasandil.”

Sama idee sisaldub ka pakkumuses **lähipädevus, lähipädevuse põhimõte**, mille on teinud Jyväskylä rahvaülikooli eesti keele rühm.

8. struktuurifondide asemel **tõukefondid**

Sobivamat sõna vajasid neli fondi, millest rahastatakse ELi mahajäänudate piirkondade majandus- ja sotsiaalarengu kiirendamist struktuuriliste ümberkorraldustega. Senine *struktuurifondid* oli selle märkimiseks raskesti läbinähtav sõna. Žürii peab paremaks lahenduseks liitsõna *tõukefondid*, sest nende raha peab andma tõuke arengu kiirenduseks ja mahajäämusest ülesaamiseks.

Sõna pakkusid Eduard Selge ja Silvi Nemvalts.

9. *task force*'i asemel *rakkerühm* ja *rakkejõud*

Ingliskeelne väljend *task force* tähendab 1) teatud ülesande täitmiseks loodud töörühma ja 2) erioperatsiooniks moodustatud väeüksust. Seni on eesti vastena proovitud *töökonda*, mis pole aga üldist poolehoidu leidnud. Nüüd hakkas žüriile mitmesaja ettepaneku hulgast silma ilmekas liitsõna *rakkerühm*, s.o rühm inimesi, kes on rakk (= tööga kõvasti seotud, tegevuses) neile antud ülesande täitmisel.

Selle idee esitas sõnavõistlusel Endel Valdas.

Sõjaväes soovitas žürii sama idee kohaselt kasutada sõna *rakkejõud*. Järelosa *-jõud* pärineb mitmelt võistlejalt, sh kolonel Arvo Sireli pikemast kirjast, niisamuti aitas see kiri paremini aru saada väljendatavast mõistest.

10. *twinning*'i asemel *mestimine*

Mõiste märgib ELi liikmesriigi ametniku lähetamist kandidaatriiki nõustama kindlat projekti, töötama koos nõustatavaga. Võistlus andis värske idee kasutada selle kohta vana keeles olemasolevat sõna *mestima*, mis tähendab mesti lööma, mestis olema, ühel nõul tegutseda. Kõnekeelesõnale uue, kirjakeelse tähenduse andmise idee on pakkunud Kadri Roos. Vajaduse korral saab kasutada ka tuletist *mesting*.

11. valitsusvälise organisatsiooni asemel *vabaühendus*

See on rahvusvaheline või sisemaine valitsustest sõltumatu organisatsioon, mis võib olla mitmesuguse suunitlusega. Žürii valis välja võimalikult laiatähendusliku liitsõna *vabaühendus*, mida pakkus 10 osavõtjat. Eesosa *vaba-* sisaldus veel paarikümnes ettepanekus.

12. ühenduse *acquis* asemel *ühenduse õigustik*

See on ELi liikmesriike siduvate õigusaktide (õiguste ja kohustuste) pidevalt täienev kogum, mille Eestigi liitudes peab tervikuna üle võtma. Andres Aule on selle jaoks juba mitu aastat tagasi teinud tuletise *õigustik* (kogumit märkiv liide *-stik*), kuid see sõna on oskusõnastikes esinemisest hoolimata mitmesugustel põhjustel visalt juurdunud.

Võistlusel tuletati *õigustikku* meelde 8 korral, sh tegi seda sõna esmalooja A. Aule. Žürii pidas *ühenduse õigustikku* kõnealuse mõiste jaoks parimaks lahenduseks.

Uute sõnade tegijad

1. **sihtkomisjon, sihtkomitee** 29 osavõtjat:
Rainer Küngas, Jaak Toss, Karen Kunnas, Lauri Leht, Vahur Sabre, Reedik Riit, Juhan Javois, Andres Soojärv, Helle, Matti Masing, Ave Poom, Anu Martin, Merike Rebane, Tanel Veisson, Jaanus Kamber, Jaan Laats, Reedik Mägi, Leemet Paulson, Vallo Adamson, Vastaja, Joosep-Georg Järvemaa, Kristjan Kangro, Reet Mändar, Aino Ingrid Sepp, Sirje Tambaur, Andres Aule, Kalle Klauks, Tõnu Otsason, Natalja Schönfeld
2. **üleilmastumine**
Kullo Vende, Rene Ansip, Silvi Nemvalts, Tõnu Otsason, Allan Alaküla, Enn Oja, Agu Saukas, Malle Koor, Jon Ender, Jüri Baumann, Tarmo Pikner, Lauri Vahtre, Jaak Umborg, Indrek Ibrus
ülmastumine
Valev Tari, Enn Esko, Valdi Reinas
3. **lõimimine, lõiming**
Ain Kaalep
4. **kriisiohjamine**
Heljus-Johannes Vaher, Riina Vällo, Helle Vilu, Mait Talts, Tõnis Ohu, Raul Johanson, Reedik Riit, Anti Alasi
kriisimaandus
Arvo Ukleika, Enn Esko
5. **täisleppimatus**
Helgi Ilo, Mait Talts
6. –
7. **lähimus(põhimõte)**
Aado Keskpaik
lähipädevus, lähipädevuse põhimõte
Jyväskylä rahvaülikooli eesti keele rühm

8. **tõukefondid**
Eduard Selge, Silvi Nemvalts
9. **rakkerühm**
Endel Valdas
10. **mestimine**
Kadri Roos
11. **vabaühendus**
Inna Soone, Leemet Paulson, Urmas, Andrus Lepikov, Jaan Laats, Igor ;)), Jüri Ruut, Helgi Ilo, Matti Masing, Kristel Toom
12. **ühenduse õigustik**
Andres Aule varem loodud sõna

Žürii otsustas anda välja 4 esimest, 4 teist ja 6 kolmandat auhinda.

I auhinna said: Ain Kaalep (*lõimimine, lõiming*), Aado Keskspaik (*lähimus*), Endel Valdas (*rakkerühm*) ja Kadri Roos (*mestima*)

II auhinna said: Helgi Ilo (*täisleppimatus ja vabaühendus*), Mait Talts (*täisleppimatus ja kriisiohjamine*), Eduard Selge (*tõukefondid*) ning Silvi Nemvalts (*tõukerahastud ja üleilmastumine*)

III auhinna said: Tõnu Otsason (*üleilmastumine ja sihtkomisjon*), Reedik Riit (*kriisiohjamine ja sihtkomisjon*), Jaan Laats (*vabaühendus ja sihtkomisjon*), Matti Masing (*vabaühendus ja sihtkomisjon*), Andres Aule (*ühenduse õigustik ja sihtkomitee*) ning Leemet Paulson (*vabaühendus ja sihtkomisjon*)

Ergutusauhinna sai Jyväskylä rahvaülikooli eesti keele rühm (*lähipädevus*).

Tulemused kuulutati välja 25. novembril 2002. Sõnavõistluse kokkuvõtete tegemine ja edukalt osalenute austamine oli Tallinnas eesti keele instituudi saalis 28. novembril.

Sõnameistrite head ja vead

Eeltoodud kokkuvõte, mille olen kirjutanud sõnavõistluse žürii nimel ja ülesandel, peaks näitama nii mõndagi. Esiteks seda, et sõnavõistlus läks hästi korda: oleme saanud 11 mõiste jaoks tabavad eesti sõnad. Leidmata jäi ühe kaksikmõiste jaoks. Teiseks, et meil on väga palju keelehuvilisi inimesi ning sugugi mitte ainult Tallinnas ja Tartus, vaid terves Eestis ja väliseestlastegi hulgas.

Sõnameistrid (siin tähenduses 'uute sõnade valmismeisterdajad') on meil alates VI klassi õpilastest kuni nende eestlasteni, kes on jõudnud juba kaugele üle 80 eluaasta. Üllatusena löid võistlusel kaasa isegi eesti keelt õppivad soomlased. Nii kaua kui leidub palju eesti keelt väärtustavaid inimesi, on eesti keelel elus püsimise eeldusi. Umbes 600 inimest võttis vaevaks raskete mõistete üle järele mõtelda ja oma mõttetöö viljad sõnaotsijatele läkitada.

Samal 2002. aasta sügisel korraldati veel kaks sõnavõistlust ja needki olid menukad. Esimesena tegi septembris sõnavõistluse Maa-leht, otsides head sõna puidugraanulite tähistamiseks. Ettepanekuid oli 45 ning nende hulgast valiti välja *kabulad*, *prullid* ja *puruskid* – üks toredam sõna kui teine.

Ajaliselt teine oli siinses kirjutises kirjeldatav sõnavõistlus. Ning ruttu selle väljakuulutamise järel korraldas oma sõnavõistluse ka Eesti Päevalehe kirjanduslisa Arkaadia (ei saanud ju Postimehest maha jääda). Seal oli esitatud 21 sõna ja sõnaühendit, mille asemele otsiti uusi eestikeelseid vasteid, nt *performance*, *asotsiaal*, *amerikaniseerumine*, *kohalike omavalitsuste valimised*, *holokausti mälestuspäev*, *online*, *skännima*, *copywriter*, *investeerima*, *push-up*. Rõhutati, et see võistlus on elulähedasem. Saadi üle 500 sõnakandidaadi, millest suur hulk avaldati leheski. Niisiis tahan sellega öelda, et meil jätkus keelehuvilisi inimesi võistleva isegi kolmel sõnavõistlusel.

Kuid mis on sõnavõistlusele saadetu väärtus, mida pakutust kasutusele võtta? Arkaadia sõnavõistlusel žüriid ei olnud, Arkaadia ise tõstis mõne sõna kiitvalt esile, kuid üldiselt läks saadud materjali laus-esitamise peale, jättes edasise lahtiseks.¹

Keelekasutajal on aga raskevõitu ise valida, kui talle pakutakse nimestik – nt asotsiaali tarvis (sulgudes sõnaloojate märkused): *linna-sant*, *heitur*, *tõrjus*, *vuhh*, *vaesur*, *irdik*, *kurbik*, *heidiklane*, *porik*, *minet* (= minetanud lootuse), *lootsuk* (= elumerel hulpiv lootsik), *vaadik*

(tihti „elab vaadis”, alkohoolik sinna juurde), *kaltsik, kaltsuk, muldur, prahik, prahtur, pahnik, pahnur, sopu* (sõnast *sopp*), *riigitu, eluheidik, elusant, maa-alune, vintski* (viin, vintisolek ja hämmastav vintskus), *sant, prükkar, jäänur, jäänum, loodik* (-u), *käbal* (-a). (Ise valiksin nende hulgast välja sõna *eluheidik*, vrd ka ÕS 1999-s antud *ühiskonnaheidik*.)

Emakeele Seltsi, ELi infosekretariaadi, haridusministeeriumi, eesti õigustõlke keskuse ja Postimehe sõnavõistlusel töötas hoolas žürii läbi umbes 5300 pakkumust ning otsis välja parimad – tabavad liitsõnad, uued tuletised, olemasolevatele sõnadele osavalt antud uued tähendused, kõnekeelest kirjakeelde toodud sõnad, mis on pandud rakkesse uues ootamatus, ent ühtaegu ka ootuspärasest tähenduses. Saadeti palju häid ettepanekuid ja oli rõõm näha, et vallatakse kõiki sõnaloomeviise – ollakse keeleteadlikud ja keeletundlikud, seegi on eesti keele püsimise eeldusi.

Otsustajate töös oli peamine, et kasutamiseks väljavalitud sõnad oleksid täpsed, selged, keeleliselt korrektsed. Tuli hoolsalt jälgida nii sisulist kui ka keelelist külge. Võidusõnadest oli juttu eespool, kuid paljusid inimesi on huvitanud, mida üldse võistleva saadeti ja mida žürii oma valimistöös arvestas. Järgnevalt kirjeldan keelelisi valikupõhimõtteid, analüüsides sedagi, kas ja kuivõrd oli nende nõuete vastu eksitud.

1. Sõna peab olema eestipärane.

Võistlust ei korraldatud selleks, et saada uusi võõrsõnu. Neid tuleb meile paratamatult pidevalt ja nii see peabki olema, sest elame tihedates sidemetes muu maailmaga. Võistlusel ei mõeldud ka võõrsõnade komisjon, komitee, fond või kriis tõrjumist. Isegi kodukootud võõrsõnu ei saa täielikult eitada: nt 1972. a sõnavõistlusel võeti hea pakkumusena vastu *kukeroon* = põlevkivituhkbetoon, ning sõna *kineast* on samuti kohapeal loodud võõrsõna. Kuid samal ajal püüame elada edasi omas keeles ning täiendada seda keelt oma eesti ainesega.

Ometi oli esimese mõiste, s.o üheks teatavaks juhtumiks moodustatava komisjoni või komitee jaoks pakutud sõnu *keissigrupp, topgrupp, udee, adokee, adoktee, bunghole, detuur, kikormaat, kommerfondeer, komsjetee, lobreen, nogogogosh, parinee, patrick*, kus võib näha inglise tüvesid, järgsilbi pearõhku, pikki täishäälikuid järgsilbis, võõrapäraseid häälikuühendeid, võõrsõnatähti jms. Samad vead

on ka *struktuurifonde* asendama pakutud sõnadel *abimani*, *foundstuk* ning *rapiidid*, *siriidid*, *struktifid*.

Mitte kuidagi ei saa eestipäraseks pidada ka eelmainitud komisjoni jaoks pakutud vene-eeskujulisi silplühendeid *soskom*, *spetskom*, *suboptnullkri* või valitsusvälise organisatsiooni tarvis mõeldud sõnu *valvälorg*, *vaväorg*, *vaborg*, *välorg*, *apolorg*, *avalorg*, *erorg*, *exsorg*, *indorg*, *valiorg*, *Veeorg*. Vene silplühendite surve aeg peaks jääma minevikku vähemalt kolme aastakümne taha.

2. Lahendus peab olema lühike, täpsemalt: mõistliku pikkusega.

See ei välistanud asjalikke liitsõnu, kuid tähendas näiteks selliste jutustavate pakkumuste väljapraakimist nagu: *hetkeaja tüli lahendamise kohus* (*ad hoc*-komisjon), *hästi suure õnnetuse juhtimine sobilikus suunas* või *halbseisparandus* (kriisikorralduse jaoks), *rahvavaenulikkuse käitumise vaoshoidmine* (nulltolerantsi jaoks), *euroopa eri osade kogum* või *kokkukõikeuroopas* või *kõik ühte kohta kokku* (viimased kolm eurointegratsiooni tarvis).

3. Sõna peab saama hõlpsasti hääldada.

Igal keelal on oma fonotaktika, st häälikute kombineerumise reeglistik.

Näiteks ütleb üks eesti fonotaktika reegleid, et eesti sõna esisilbis saab esineda 9 täishäälikut, järgsilbis ainult 4 (*a u e i*). Seetõttu ei sobi 1. punkti all näidetena toodud järgsilbi *o*-ga *adokee* või *nogogogosh*, ei sobi ka järgsilbi *õ*-ga *põpõplõks* (sama *ad hoc*-komisjoni jaoks) ega *mõgõp* (globaliseerumise jaoks).

Keeles endas on reegel sellegi kohta, missuguseid konsonantühendeid eestlane kergesti välja ütleb ja mis tal sinna nimestikku ei kuulu. Eesti konsonantühendid ei ole näiteks *strd* – sõnas *mustrdus* nulltolerantsi jaoks, *rld* – sõnas *vurldimine* globaliseerumise jaoks, *btr* – sõnad *subtrav* subsidiaarsuse jaoks, *pmn* – sõnas *lepmnemine*, *ndl* – sõnas *ühtlundlus*, *shm* – sõnas *shmässimine* (kolm viimast integratsiooni jaoks). Või proovige hääldada *fruktstrukt* (struktuurifondi jaoks).

Veel olnuks arukas järele mõelda, kas kirjepildis kena mõte ei pööra suulises kõnes pisut kiiva, nt globaliseerumise jaoks pakutud *globimine*, kus eestlase häälduses puudub sõnaalgulise *g* ja *k* vahe. Või oli see taotluslik, et globaliseerumine viib välja klobimiseni? Siis puudus žüriil julgus sellele nähtusele nii radikaalset hinnangut anda.

4. Sõna peab saama hõlpsasti käänata või pöörata, vormid ei tohi eksitada.

Mõni sõna võib tunduda õnnestunult motiveerituna, vastata ilukriteeriumidele jne, aga ometi ... Eriti ettevaatlik tuleks olla laadivahelduslike tüvisõnade ja tuletistega. Vanades juurdunud sõnades vormihomonüümia ei sega, uutes aga küll.

Globaliseerumise jaoks pakuti sõna *valg*. Selge, et pakkujat on motiveerinud mõte sellest, kuidas suurfirmade tegevus ja Ameerika kultuur valguvad üle maailma laiali. Sõna *valg* korrapärane omastav on aga *valu*, vrd *kulg* : *kulu*, *ulg* : *ulu*, *sulg* : *sulu*. Mõtelgem kasutuse peale: globaliseerumise pooldajad oleksid *valu pooldajad*, kapitali ja globaliseerumise võidukäik oleks *kapitali ja valu võidukäik*.

Ei olnuks tark tegu midagi välja valida ka 1. punkti lõpus näiteks toodud rohkete *org*-silbiga lõppevate sõnade hulgast. Käänded *eraorgi*, *valiorgid*, *indorgis*, *Veeorgile* vaevalt kedagi vaimustaksid.

Nulltolerantsi asendajate seas oli tuletis *eie*, mille saamisviisiks tuleks arvata: tüvi *ei* + liide *e*. Ei kuritegevusele! Aga kuidas seda käänata? Sõnalooja tahtis *eie* : *ei*, aga sellele pole käänamissüsteemist paralleeli leida. Ehk on *eie* : *eide* (nagu *heie* : *heide*, *hüüie* : *hüüide*)? Omastav on III vältes, aga ega see kirjapildis välja tule. Kirjas loeme: „valitsuse *eide poliitika*, mille puhul ei jäeta karistamata kõige väiksemagi seadusrikkumise eest”. *Eie* : *eidme* nagu *suue* : *suudme* kindlasti ei ole, *eie* : *eige* nagu *oie* : *oige* ei saa ka kuidagi tulla (*g* saab tulla verbi tüvest), küll aga on võimalik vältevahelduslik *eie* (II välde) : *eie* (III v), nagu kääname sõnu *palve* või *tõrje* ning struktuurilt kõige lähemaid *aie* : *aie* (III välde), *raie* : *raie* (III v). Raskustesse me selle tuletisega igatahes satuksime ja seetõttu oli parem valida midagi muud.

5. Tuletis peab vastama eesti keele tuletusreeglitele.

Võistlejad said oma tuletusvõimeid hästi näidata *globaliseerumisele* sünonüümi otsimisel. Teatavasti oli siin varem proovitud tuletist *maailmastumine*. Panin selle „Eesti keele sõnaraamatusse ÕS 1999” ja aastakese hiljem sai sõna tänu paarile prominentsele kasutajale ajakirjanduses tuntuks. Igas kontekstis rahuldav lahendus see siiski polnud. Sõnavõistluselt saadud *üleilmastumine* on lihtne, aga tabav, selgesti läbipaistev tuletis – üle ilma levimine.

Vaatleme võrdluseks muid pakkumusi, kus jälgige nii tüvesid kui ka liiteid: *ilmastumine*, *ilmlemine*, *pallistumine*, *pallumine*, *maakeras-*

tumine, kerastumine, kõiksumine, munastumine, suppistumine. Viimases tuletises on vägevuse mõttes kaks *p*-d, mis on aga tuletusviga, sest ei peaks olema mitte III, vaid II välde. Ülejäänud on tuletuslikult õiged, aga edasi tuleb halvem: *ilmluseerimine, maailmeerimine, pilviteerimine, ühiseerimine, ülmaskuteerimine*. See on arvutiseerimise loomulik järg – kes soosib seda pretsedenti kui eesti tüvele eeri-võõrliite lisamist, peab olema valmis ka eelnimetatud „tuletisteks”.

Kahjuks pakuti seesuguseid muudegi mõistete tarvis. Nii on *integratsiooni* sünonüümide hulgas eesti tüve ja *ioon*-liite sulatiseid *terviksioon, ühtsioon, samioon* (tüvi *sama*). Võõrliidet oma tüve küljes on näha ka *subsidiiaarsuse* jaoks sõna otsimisel: *näilism, vallaniteet, ainumeerimine, tõhuseerimine, paremiaarsus, valikulaarsus, ülimateerimine*. Püüdkem siiski võõrliiteid liita üksnes võõrtüvedele (vrd *snoobism, kontinuiteet, optimeerimine, regulaarsus, animatsioon*).

Raske oli žürii tähelepanu köita sellistel tuletistel, mis saadud mõnest niigi ületuletatud tüvest. Võtame suure näiterühma (*euro*)*integratsiooni* tarvis tehtud pakkumuste hulgast – tüvede *üks : ühe : üht ja ühine* tuletised. Kuivõrd neid oli väga palju, siis loetlen ainult enesekohaseid tegusõnu: *üheldumine, ühemine, ühendumine, ühenemine, ühestumine, ühildumine, ühindumine, ühinemine, ühistumine, ühitumine, ühtsumine, ühtestumine, ühtimine, ühtlemine, ühtlustumine, ühtnemine, ühtumine* – nii et üks suur *euroühe* (mida oligi palju pakutud).

Aga kas see siiski on see, mida Euroopa Liiduga liitudes ootame ja tahame – suurejooneline ühekssaamine ennast võib-olla kaotades? Oli tarvis teistsugust ideed ja võistlus andis sellegi – poeetilise mõtte lahendada probleem hoopis *lõime* kaudu (vt žürii soovitus p 3).

6. Liitsõna peab vastama eesti keele liitmisreeglitele.

Kui võistlejate tuletusvõimete analüüsi põhjal paistab selgesti, et tuletus käib paljudele üle jõu, siis liitsõnade pilt on rõõmustav – tüvesid liita osatakse hästi, teatakse nimetavalise, omastavalise ja lühitüvelise liitumise reegleid. Vormi vastu peagu ei eksita, iseasi on, kuivõrd väljendusrikas on pakutud liitsõna. Žürii arvates on väljavalitud liitsõnad *sihtkomisjon* (~ *sihtkomitee*), *kriisiohjamine, täisleppimatus, tõukefondid, rakkerühm, vabaihendus* oodatav väljendusvõime olemas.

5. ja 6. punktiga, s.o sõnamoodustusega seoses vaatleme veel moodustusvõimet ja süsteemivõimet.² Võistlussõnade hindamisel tä-

hendas **moodustusvõime** jälgimine selle silmaspidamist, et pakutud sõna või sõnaühendi ümber saaks vajaduse korral teha tuletuspesa ja liitsõnasarja.

Moodustusvõimetuse puhul on tarvilike edasimoodustiste saamine kas täiesti võimatu või mingil põhjusel ära lõigatud. Kui võtnuksime *integratsiooni* sünonüümiks *kõik ühte kohta kokku*, siis polnuks tegusõnade (= integreerima ja integreeruma) saamise võimalust.

Isegi lühitüve puhul võib tekkida ületamatuid raskusi. Nt eeltoodud näide *valg* : *valu* (globaliseerumine). Keeles juba olemasolev verb *valguma* 'laili minema' ei tuleks toime spetsiaalse sisu (= globaliseeruma) väljendamisega. Ei saaks tuletada sünonüümi *globaliseerima* jaoks (*valgutama?*), homonüümia tõttu oleks blokeeritud vajalikud omastavalise liitumisega liitsõnad (*globaliseerumisvastased* – *valuvas-tased*). Niisiis olnuksime kinni pakutud sõnatüve nimetavas käändes.

Väike moodustusvõime seisneb selles, et sõna annab kohmakaid või ebaloomulikke või liiga pikki tuletisi ja liitsõnu. Võib avalduda selleski, et osa tarvilikku saab, aga mitte kõike. Näiteks sain ma pärast sõnavõistlust järgmise kirja: „Lugesin tänasest Postimehest sõnavõistluse tulemustest. Jäi silma *üleilmastumine* ehk *ülmastumine*. Minu arvates oleks parem ja suupärasem nende asemel *ilmamine* (tegasõna *ilmama*). Pole vaja seda *ület* ega ka *-stumist*. Kui võimalik, palun kaaluda ka seda varianti.” Vastasin, et žürii on kaalunud, sest *ilmamise*-sõna pakkusid võistlusel kolm inimest. Paraku tuleb arvestada paariga *globaliseerimine* ja *globaliseerumine*. Seega vastaks *ilmamine* esimesele, aga teine oleks tuletussüsteemi kohaselt *ilmumine*, mis on juba koormatud muude tähendustega. *Ilmumise* tähenduse põhisisu ei anaks ennast kohandada *globaliseerumisega*.

Võrdleme neid juhtumeid võidusõnaga *lõimimine*, kus raskusteta on olemas verbipaar *lõimima* ja *lõimuma*, tuletis *lõiming*, liitsõnad esiosaga *lõimimis-* ja *lõimumis-* või järelosaga *-lõimimine*, *-lõimumine*, *-lõiming* (*eurolõimimine*, *eurolõimumine*, *eurolõiming*, *taaslõimumine* ühiskonda).

Teine nõutav omadus on **süsteemivõime** – eriti oluline terminite puhul, aga harilikult meeldib see keelekasutajatele ka üldsõnade puhul. Näiteks on kuunimetused *jaanuar*, *veebruar*, *märts*, *aprill* jne, aga pole sugugi harv nähtus, et nende asemel öeldakse pikemalt *jaanuarikuu*, *veebruarikuu*, *märtsikuu*, *aprillikuu* jne. Järelosaga *kuu* on nagu tahtmine näidata nende kuulumist kuude hulka. Kui sõnal on süstee-

mivõime, siis paistab temast läbi tähistatava mõiste koht teiste mõistete hulgas. Süsteemivõime eelduseks on eelkäsitletud moodustusvõime.

Seetõttu on arusaadav, et *ad hoc*-komisjonile (~ komiteele) vastet otsides jäi žürii pilk peatuma eelkõige liitsõnadele järelosaga -*komisjon* (-komitee) ning *struktuurifondi* puhul ei võlnud *abiro*, *fondesubil*, *harutengel*, *jõufa*, *kirtam*, *koduns*, *liimu*, *lonta*, *migeldus*, *rahamägi*, *struund*, *tidelivinks*, *toetusjagati* ja kümned teised seesugused, vaid silma hakkasid kõige lihtsamad liitsõnalahendused, kus säilis järelosa -*fond* (ehk -*rahastu*). Sisutäpsemaks tuli muuta üksnes esiosa ning esimese näite puhul valiti välja *sihtkomisjon* (~ *sihtkomitee*), teise puhul *tõukefond*. Ei kahjustatud keelendite süsteemiomadusi.

7. Valikul tuleb jälgida semantikat ehk tähenduseseid.

Siin on suured võimalused uurida seoseid kolmnurgas ABC, kus A on sõnalist väljendust oodanud nähtus, B – sõna otsinud inimese teadvuses tekkinud kujutus sellest nähtusest ja C – tema valitud tähistaja ehk keeleline väljendus. Žüriil olid olemas A ja C, kuid B nende vahel (inimese arusaam mõistest) oli üksnes aimatav. Suhteliselt vähe olid ju võistlejad esitanud põhjendusi, mis oleksid nende mõttekäigust rohkem aimu andnud. Aga sageli ütleski valitud lahendus

juba kõik ära. Näiteks leidis kaks võistlejat, et subsidiaarsus pole midagi uut, aga ühe arvates oli see *demagoogia* ja teise arvates *demokraatia*.

Järgnevalt demonstreerigu üksainus näide, kuivõrd erinevalt said inimesed aru võistlusel sõnu ootavatest mõistetest. Muidugi on taustaks erisugused arusaamad maailma asjust üldse. Pakkumustes väljendub üsna selgesti, mida igatüks väljendada tahab, mida peamiseks kujutleb.

Nulltolerants on missuguse tahes ühiskonnaaenuliku käitumise mittelubamine. Selle mõiste jaoks parema sõna otsinguid oli üle 400, aga reastan siinjuures ainult mõnikümmend näidet, liikudes leebema suhtumise poolt karmi käe poole. *Sõprusliit, vaenstop, vihakeeld, empaatiline rahu, kõiksallivus, eluhoidlus, ideaali orjad, kaasalöömine* – nende pakkumuste juurde tuleks panna suur küsimärk, sest mõistet arusaamine on liiga positiivses nihkes (et mitte öelda: metsas). Edasi läheb selgemaks, mõistesisule lähemale: *tavade järgimise nõue, ühiskonna valve, hälbesulg, ühisvits, tuhveldamine, törksataltsutamine, kurjatörksus, märulisallimatus*. Siis tuleb hulk liitsõnapakkumisi, mille esiosa on null- (*nullhoiak, nullkäitumine, nullsallimatus ja nullsallivus, nullsoosing, nullstreik, nullveto* jm) ning tore seeria *null-järelosaga (kaaginull, pullinull, pätinull, sulinull, völlanull)*. Ei puudu ka igasugused kombineeringud *null-tüvest*, nagu *nulens, nulland, nuller, nullos, nullto, nulne, nultavus, nults*. Konkreetseid isikuid peavad silmas *antiladen* ja *bushism*. Näiterida jõuab välja karmi käe poliitikani: *absoluutsallimatus, seadusevankumatus, üldmalk, karmkord, vangi panek, tingimusteta sallimatus, täistörje, puuga pähe, löuad!, kill 'em all, tapan kaikki*. Meenutagem, et alustasime seda näiterida *sõprusliiduga*. Nii palju siis arusaamise võimalustest ja pakkumistest valgest mustani.

Lõpetuseks väike valik vaimukaid pakkumusi

ad hoc-komisjon – *sekskomitee* [kus seks olevat selleks], *targutajad*
hunnikus, wash and go!

globaliseerumine – *lauslamine, kerakiirendus*

integratsioon – *puslestumine, suppketlus, karlimine* ehk *karlistumine*
[Karl Suure järgi], *ühistaandus*

nulltolerants – *sosieteedile mittelubata* *biheiviorism*

opt-in olgu *assamalla* ja *opt-out* olgu *assamilla* [n-ö sisseminekula-
hing *a*-ga ja väljatulekulahing *i*-ga]

struktuurifondid – *neljanäljapuder* [neid fonde on neli], *alajahtumise*
ühiskassa, *külakasiino*, *ruktamiseurod*, *hapud viinamarjad*, *raha-*
pada, *suur arenemine inimrahva poolt*

twinning – *euro-peiari lähetus*, *kupeldamine*, *brüsseli kaksikud*, *aju-*
pesu, *ammetamine*, *karvakäpa sündroom*, *kubjas* [Selle mõiste
puhul on kõige rohkem iroonilisi lahendusi, kust saab kuulda,
mida eesti rahvas euroõpetajate kohalesaatmisest arvab.]

valitsusväline organisatsioon – *laaritu organisatsioon*, *rahva pulament*,
Toomjalg, *viiolimängijad*

ühenduse *acquis* – *seadustekott*, *seadusepott*, *õigusekatel*, *elujuurikas*,
europiibel, *eurotalmud*, *euroüdi*

Seega võime lõpetada optimistlikult. Rahvas, kel on nii hea huumori-
tunne, nii irooniline pilk maailma ja iseenda peale, väärrib, et tema ja
ta keel veel kaua vastu peaksid.

¹ Vt ka: K. Kerge, Kahe sõnavõistluse rikkalik saak. – Eesti Päevaleht
13.12.2002.

² Neid mõisteid on eesti keeleteaduses käsitlenud Henn Saari, vt H. Saari,
Omasõna ja võõrsõna paarid eesti oskussõnavaras. – Keel ja Kirjandus 1981,
nr 5, lk 282 jj.

Kust on pärit eesti aeg?

Sven-Erik Soosaar

eesti keele instituudi teadur

Aeg on lahutamatu osa inimteadvusest. Kuidas tajub eestlane aega ja mismoodi jagab eesti keel aega väiksemateks ja suuremateks ühikuteks? Tõenäoliselt ei vaevanud meie kauged esivanemad oma pead mõtisklustega aja olemuse üle. Siinne kirjutis annab ülevaate eesti keele ajaühikuid märkivate sõnade kujunemisest ja ühtlasi sellest, kuidas eestlased on aega tajunud.

Ajaühikud võib jagada subjektiivseteks, mis sõltuvad inimesest ja olukorrast (hetk, silmapilk, põlv jms) ja objektiivseteks, mis sõltuvad ümbritseva looduse liikumisest (kuu, aasta jms). Keskendun objektiivsetele ajaühikutele.

Kõigepealt aga sõnast AEG. Aeg on sedavõrd abstraktne mõiste, et eraldi sõna selle tänapäevases tähenduses soomeugrilastel ilmselt ei olnud, kuivõrd tänapäeva keeltes puudub ühine tüvi. Sõnal *aeg* on vasted vaid teistes läänemeresoome ja lapi keeltes (vadja *aika*, vepsa *aig*, põhjasaami *áigi*). Liivi sõnal *āiga* on läti eeskujul lisaks tähendus 'ilm'. Arvatakse, et tegemist on väga ammuse laensõnaga, kuid laenuallikaks on pakutud nii algermaani, algbalti kui ka varasemat indoeuroopa algkeelt.

Kaugemates sugulaskeeltes on selle mõiste tähistamiseks enamasti laensõnad. Näiteks udmurdi *vakõt*, mari *pagõt* on turgi keelte vahendusel pärit araabia keelest (*waqt* 'aeg'), samuti mari *žap* (araabia *ḥisāb*), ka ungari *idő* on ilmselt ammune laen mingist turgi keelest. Seega võib arvata, et soomeugrilastel ei olnud sõna aja jaoks, need laenati hiljem teistest keeltest.

Meie lähinaabrite vastavatest sõnadest on läti *laiks* ja leedu *laiskas* tuletised balti tüvest *leik- 'panema, jääma' (* märgib oletatavat

algkuju). Vene *время* on arenenud algslaavi sõnast **vertmen* > **verme* > *верема* > *время*. Indoeuroopa **vertmen* oli tuletis tüvest tähendusega 'keerlema, pöörlema'. See tüvi on vanavene keelest ka eesti keelde laenatud – selleks on sõna *värten*.

Vaatame nüüd ajaühikuid tähistavaid sõnu selles järjekorras, nagu nad on eesti keelde tulnud.

Inimesele kõige otsesemalt tajutav ajaühik on päev, mis vaheldudes ööga on aluseks inimese elu jaotusele aktiivseks (ärkveloleku) ja passiivseks (une) perioodiks. Meie laiuskraadidel on öö ja päev sõltuvalt aastaajast erineva pikkusega. Päev koos ööga on esimene ajaühik, mille vaheldumist inimene otseselt tajub ning sõna *päev* kasutatakse siiani ka tähenduses 'ööpäev'.

Päev

PÄEV on sõna, millel on vaste mitmes soome-ugri ja samojeedi keeles. Vadja *päivä*, liivi *pāva*, vepsa *päiv*, karjala *päivä* ja saami *bæi've* tähistavad ka päikest. Samojeedi vastete tähenduseks on 'soojus, kuumus', näiteks nganassaani *hejbō* ja sõlkupi *pōtpa*. See on ilmselt ka sõna algtäendus, hiljem hakati sõnaga tähistama ööpäeva soojemat poolt, kui paistis päike. Eesti keeles on ka sõna 'päike' tuletatud deminutiiviliitiga *-ke* sõnast 'päev'.¹

Kuu

Järgmine looduslik ühik on KUU. Paljudel rahvastel, sealhulgas eestlastel ja teistel soomeugrilastel oli enne päikesekalendrile üleminekut kuukalender. *kuu*-sõna on eesti keeles ja muudeski läänemere-soome keeltes lühenenud ühesilbiliseks, nii nagu mitmed väga vanad tüved. Algne vorm oli **kuje*, kaugemates sugulaskeeltes leiduvad sellele järgmised vasted:

ersa	kov
mokša	kov
handi	χūw
ungari	hó (hav-) (kalendrikuu), hold (taevakeha)
nganassaani	kičēžəə
kamassi	ki
matori	kistit

Kui soomeugrilastel tähistab *kuu*-sõna enamasti nii taevakeha kui ka ajaühikut (vaid soomlastel on *kuukausi* ja ungarlastel *hónap* kalendrikuu tähenduses ning vastavalt *kuu* ja *hold* taevakeha jaoks), siis indoeuroopa keeltes on eraldi sõnad, nt vene *месяц* – *луна*, ladina *luna* – *mēnsis*, inglise *moon* – *month* jne. Läti *mēnesis* ‘kalendrikuu’ on hiline tuletis sõnast *mēness* ‘kuu (taevakeha)’.

Nädal

NÄDAL on laenatud eesti keelde vanavene keelest. Seega on tegemist tunduvalt hilisemat päritolu ajaühikuga, mille keelde tulekut annab juba umbkaudu dateerida (XII–XIII saj). Vanavene keeles on sõna *недѣля* tähendanud pärast kristliku kalendri kasutuselevõttu pühapäeva, mis ristiusus on puhkepäev, seega mittetegemise päev. *недѣля* tõrjus välja sõna *седмица* ‘seitsmik’. Vanavene keelest on laenatud ka läti *nedēļa* ja liivi *nādīl*.

Soome keeles on nädal *viikko*, mis on laen lääne poolt, Skandinaavia keeltest (vrd rootsi *vecka*, taani *uge*, inglise *week* ja saksa *Woche*). Idasooe murretes esineb ka sõna *nädal* vorme. Germaani algkeeles oli sõna tähenduseks ‘vahetus, vahetumine’, st kuufaaside vaheldumine (samast juurest on ka saksa *wechseln*).

Vanad kreeklased, hiinlased ja egiptlased ei jaganud kuud nädalateks, vaid kolmeks dekaadiks (kümmepäevak). Nädal oli algselt ajavahemik turupäevade vahel. Ajaloost on teada ka viie- ja kuuepäevaseid nädalaid. Seitsmepäevane nädal võeti kasutusele Sumeris, kust see levis assüürlaste ja juutide vahendusel ristiusu vastu võtnud kreeklastele ja roomlastele ning sealt edasi koos ristiusuga teistele rahvastele.²

Seitsmepäevane nädal langeb ligilähedaselt kokku kuufaasidega ja neli nädalat moodustavad umbes ühe kuukalendri kuu (sideeriline kuu = 27,321661 päeva). Sama palju kui nädalas päevi oli ka palja silmaga nähtavaid taevakehi: Päike, Kuu ja viis planeeti, nende järgi said ka nädalapäevad nimed.

Kaugemates sugulaskeeltes märgib nädalat laensõna, mari ja udmurdi *arña* on turgi keelte vahendusel pärit pärsia keelest (*ādīna*). Komi sõna *vežon* puhul on toimunud samasugune tähendusnihe kui vene keeles: *vežon* < *veža lun* ‘püha päev’. Ungari sõnal *hét* on kaks tähendust: ‘seitse’ ja ‘nädal’, kahetähenduslikud on ka ungari lähimate sugulaskeelte sõnad, handi *lapät* ja mansi *saat*. Nende sõnade algvorm on laenatud muinasiraani keelest.

Aasta

AASTA on eesti keeles suhteliselt hiline sõna, tekkinud lühene-mise teel liitsõnast *ajast-aika*.³ Varasem sõna *voos* on säilinud samas tähenduses murretes ja sugulaskeeltes, näiteks soome *vuosi*, vasted on ka saami, komi ja udmurdi keeles.

Aasta on ajaühik, mis ilmneb looduses aastaegade vahelduses. Mitmed taimed on üheaastased ja nende elutsüklil (idanemine, kasvamise, õitsemine, viljumine, närbumine ning surm kuni uue seemne idanemiseni) kestab ühe aasta. Aasta tähenduses kasutati varem ka talve või suve, näiteks loeti kellegi vanust selle järgi, mitu talve ta on üle elanud.

Lätlased on oma sõna *gads* 'aasta' laenanud vanavene keelest. Sõna *āīāū* võis vanavene keeles tähendada ka tundi, algne tähendus oli aga ilmselt 'hea, sobiv aeg'. Samast indoeuroopa tüvest on pärit inglise *good* ja saksa *gut* 'hea'.

Mitmes soome-ugri keeles on aasta tähenduses kasutusel sõna, mis on pärit samast tüvest kui eesti sõna *iga* (omastav *ea*). See näitab, et ka sõnal *iga* võis eesti keeles varem olla tähendus 'aasta'. Näiteks põhjasaami *jahki* 'aasta' on laen soome keelest, kuid soome *ikä* tähendus on tänapäeval sama mis eesti vastel *iga* 'vanus'. Ersa *ije*, mari *ij* ja ungari *év* on pärit samast soome-ugri tüvest **jikä*, mis võib olla laen indoeuroopa algkeelest.

Tund

TUND jaotab ööpäeva 24 võrdseks osaks. Päeva jaotamine tun-dideks pärineb sumeritelt, kuid neil oli tund kaks korda pikem kui praegu, sest ööpäev jaotati 12 tunniks. Selle süsteemi võtsid üle vanad babüloomlased ja Väike-Aasia rahvaste kaudu levis see Euroopasse.

Sõna on eesti keelde laenatud keskalamsaksa keelest (*stunde*). Kirjakeeles esineb ta esimest korda alles 1585. aasta paiku (J. A. Völckeri kirjutistes), kuid võib arvata, et eesti keelde on ta laenatud mitusada aastat varem. Ka läti keelde on sõna *stunda* laenatud kesk-alamsaksa keelest.

Soome *tunti* on laenatud rootsi keelest, ingeri ja vadja *tunni* on laenatud eesti keelest. Alggermaani **stundō* on tõenäoliselt tuletis te-gusõnast **stanþ-* 'seisma'.

Kaugemates sugulaskeeltes on *tund*-sõna laenatud vene keelest. Vaid ungari *óra* 'tund' on laenatud ladina keelest (*hōra*).

Minut

Sumerid jagasid tunni 60 minutiks, sellise jaotuse võtsid neilt üle assüürlased. Muistses Mesopotaamias oli kasutusel kuuekümnendsüsteem, arve 1 ja 60 tähistati sama märgiga – ühe vertikaalse kriipsuga.⁴ Aega mõõdeti tollal päikesekelladega, mille tööpõhimõtteks on, et varda varju liikumisel mööda tasapinda saab moodustuva nurga mõõtmisega määrata aega. Seega oli ajamõõtmine otseses seoses geomeetriaga ning aega mõõdeti geomeetriliste ühikutega. Ringjoon jagati 360 (6 x 60) kraadiks ja niisamuti universum. See on ka ligilähedane päevade arv aastas, seega seostati päikest peale aasta pikkuse ka universumi ümbermõõduga.⁵

Kreeklaste (Ptolemaios) ja roomlaste vahendusel jõudis minut Euroopasse. Ladina keeles nimetati seda ühikut *pars minuta prima* 'esimene tükeldatud/pisikene osa', *minuta* on kesksõnavorm tegusõnast *minuere*, mis tähendab 'tükeldama, peenestama, hakkima'. Sõna on eesti keelde jõudnud saksa keele vahendusel.

Sekund

SEKUND ajaühikuna võeti kasutusele keskaja lõpus. *Pars minuta secunda* 'teine tükeldatud/pisikene osa' võeti ladina keeles (mis oli tollal teaduskeeleks) minutist väiksema ajaühiku nimetuseks. Siit laenati sekundi nimetus prantsuse (*seconde*), saksa (*Sekunde*) ja teistesse keeltesse. Ladina *secundus* 'järgnev; teine' on tuletatud tegusõnast *sequor* 'järgnema'.

Sekundist väiksemat ajaühikut on inimesel peaaegu võimatu tajuda, sestap pole ka üheski keeles tuntud vajadust eraldi sõna järele. Kümnendik-, sajandik- ja tuhandiksekunditel on küll suur tähtsus tänapäeva teaduses ja spordis, kuid praktilises elus jäävad nad hoomamatuks nii nagu ka sajandid ja aastatuhanded.

Kokkuvõtteks

Eesti keele ajaühikute sõnavara kajastab eesti rahva ajalugu ning arengut ida ja lääne piiril. Kui pikemad ajaühikud aasta, kuu ja päev on moodustatud iidsetest omatüvedest, siis päevast lühemad ühikud tund, minut ja sekund on meie emakeelde tulnud alles pärast Lääne-Euroopa kultuuriruumiga ühinemist saksa keelest ja selle vahendusel. Nädal ei ole astronoomiline, vaid pigem kultuuriline ajaühik. Kristliku

kalendri nädal sõna ja mõistena on pärit slaavlastelt ja on üheks tõendiks selle kohta, et kristluse mõju jõudis Eestisse juba enne muistse vabadusaja lõppu.

-
- ¹ H. Rätsep, Sõnalugu. Tallinn, 2002, lk 107.
 - ² E. Riekstiņš, Naturālo skaitļu nosaukumi pasaules tautu valodās. Zinātne. Rīga, 1989, lk 72.
 - ³ H. Rätsep, Sõnalugu. Tallinn, 2002, lk 111.
 - ⁴ S. Parpola, Assüüria elupuu. – Akadeemia 1998, nr 2, lk 284, 289.
 - ⁵ Sealsamas, lk 287–288.

Lastekeelest ja selle uurimisest

Reili Argus

Tallinna pedagoogikaülikooli doktorant

Lapse keele kujunemise vastu tuntakse huvi enamasti ikka alles siis, kui endal peres laps kasvamas. Üldjuhul saadab lapse esimesi sõnu vanemate huvi ja vaimustus. Üksikutest eriti vaimukatest lapse enda loodud sõnadest räägitakse ka tuttavatele, ja on hea, kui vanemad võtavad vaevaks kas või mõnedki esimesed või siis kordumatud keelendid kirja panna või lindistada. Mõne aja pärast on ju asjaosalistel endal kõik need põnevad sõnad-laused meelest läinud, salvestiste abil on aga tore neid taas meenutada.

Võib aga juhtuda, et vahel paneb mõni lapse naljakas või lihtsalt valesti moodustatud sõnavorm meid mõtlema sellistele küsimustele, millele muidu tähelepanu ei pöörakski. Miks hakkab üks laps rääkima pikkade lausetega, teine aga sõnahaaval, miks mõned lapsed kasutavad keele omandamisel vigaseid sõnavorme, teised mitte? Ja miks hakkavad näiteks ühes peres kasvavad mitmikud (kes peale selle, et nad on täpselt sama vanad, on tihti ka ühest soost) oma emakeelt üksjagu erinevalt rääkima? Need ongi mõned olulisemad küsimused, millele lastekeeleuurijad vastuseid loodavad saada.

Keelelise arengu perioodid

Lapse keelelise arengu iga periood on kirjeldatav ise mõistestiku abil. Kuigi häälikud ja sõnade muutmine-moodustamine ning ka näiteks lausete teatestruktuur (ehk uue ja vana informatsiooni paiknemine lauses) täiustuvad koos, on ometi häälikute arengut võimalik jälgida juba lapse keele arengu algjärgus, vormimoodustust aga alles seejärel, kui lapse sõnavaras on kindel (esialgu kas või väike) kogum sõnu.

Seetõttu jagunevad lastekeeleuurimused tihti sama teoreetilise raamistiku sees veel omakorda nelja-viide suuremasse rühma.

Lapse keelelises arengus on tehtud vahet neljal perioodil:

- 1) keele-eelne areng (sünnist umbes esimese eluaasta lõpuni, jaguneb omakorda vegetatiivsete häälightsuste, koogamis- ja lalimisemisperiodiks);
- 2) ühesõnaliste väljendite periood (aastast umbes pooleteiseaastaseks saamiseni);
- 3) esimeste sõnakombinatsioonide periood (pooleteiseaastasest kaheaastaseks saamiseni);
- 4) liht- ja liitlausete arenemise periood (kolmas eluaasta).

Kes lastekeelt uurivad

Lastekeelega tegelevad psühholoogid ja kasvatusteadlased, neurofüsioloogid, defektoloogid ja muidugi lingvistid. Loomulikult läheneb iga eri teadusharu esindaja lastekeelele oma vaatevinklist, oma instrumentide ehk teoreetilise aluspõhja ja mõistepagasiga. Tulemuseks on sadu lastekeelekirjutisi, millest suur osa välistab teiste teadusharude lähenemisi, ja terve suur hulk mõisteid, mis enamasti kattuma kipuvad. Ka kitsalt lingvistilised uurimused erinevad üksteisest nii materjali kogumise meetodite, kirjeldusviiside kui ka teoreetilise tagapõhja poolest.

Lastekeelt on uuritud juba üle saja aasta ning keele omandamise uurimine on selle aja jooksul tohutult muutunud. Loomulikult on muutunud kõigepealt andmete kogumise meetodid ja tehnilised vahendid, kuid ka andmete esitamise viis ja muidugi kõige rohkem keele omandamise seletamise teoreetiline taust.

Keeleandmete kogumine

Lastekeele uurimist on keeleandmete kogumise meetodi alusel jagatud kolme perioodi:

- 1) päevikumärkmetel põhinevate uuringute periood 1876–1926;
- 2) laial laste valimil põhinevate uuringute periood 1926–1957;
- 3) pikaajaliste uuringute periood alates aastast 1957.

Päevikumärkmete perioodil jälgiti enamasti lapse üldist arengut, lapse keelelise arengu uurimine kuulus sinna ainult ühe väikese osana. Uurijateks olid lapsevanemad, kes tegid muu hulgas tähelepanekuid ka keele omandamise kohta.

Esimeseks päris lastekeelekäsitluseks peetakse Alma ja Wilhelm Sterni 1907. aastal ilmunud raamatut „Die Kindersprache” („Lastekeel”), mis kirjeldab kahe lapse keelelist arengut. Teise sama perioodi autori, Werner Leopoldi uurimuse keskpunktis oli kakskeelsus. Nii nagu mainitud tööd, nii olid ka kõik teised päevikumärkmeid kasutavad uurimused enamasti kirjeldavad. Teooria konstrueerimine ei olnud veel omaette eesmärk, põhiliselt pakuti laste keeleomandamise kohta faktilisi andmeid.

Kaua aega ei ole keeleomandamise uurijateks olnud mitte lingvistid, vaid loodusteadlased, psühholoogid või kogunisti ajaloolased. Näiteks tegi loodusteadlane Charles Darwin rohkesti tähelepanekuid oma lapse keelelise arengu kohta, prantslane Hippolyte Taine, kes uuris lapse nii üldist kui ka keelelist arengut, oli ajaloolane, filosoof ja psühholoog. Ka eelmainitud William Stern ei olnud hariduselt mitte lingvist, vaid psühholoog.

Teise perioodi töödes üritati paralleelselt jälgida suure hulga laste keele arengut. Perioodi mõjutas biheiviorismi (ehk käitumispsühholoogia) uurimissuund, mille kohaselt vaadeldi last kui passiivset, keskkonna poolt kontrollitavat olendit. Tavaliselt 100–200 lapsest koosneva valimi abil püüti määrata lapse normaalne, keskmine keeleline käitumine.

Pealiskaudsuse ja foneetilise ebatäpsuse kõrval (mis oli sel ajal puhtalt tehniline probleem) peetakse selle meetodi kõige suuremaks miinuseks suhtlusprotsessi puudulikkus kirjeldust. Suurt valimit arvestades on selge, et kõikidele vestluse üksikasjadele (näiteks mitteverbaalsele suhtlusele: žestidele, lapse liikumisele ruumis, näoilmetele, mis kõik öeldu tähendust väga palju mõjutavad) tähelepanu pöörata ei saa. Samas on kogutud andmed siiski täpsemad kui varasemad ning annavad korraliku läbilõike ühe kindla vanuserühma keelelisest arengust.

Kolmanda perioodi meetodit, mis on lastekeeleuurimises praegugi valdav, võib vaadelda kui esimese kahe loomulikkus sulamit. Nimetus *pikaajaline* tuleneb materjali kogumise viisist: lapsi jälgitakse pikema aja vältel ning nad valitakse kindlaid kriteeriume silmas pida-

des. Lindistatavad kõnelõigud on pikemad (tavaliselt 30–45 minutit) ning vaadeldavate laste arv väiksem, see-eest saab lapsi jälgida põhjalikult.

Viimastel aastatel on leitud, et kõige parem on kasutada materjali kogumiseks nii lindistamist (heli- ja videolindistus) kui ka päevikumärkmeid. Nii on tõenäosus, et midagi olulist andmete hulgast välja jääb, veelgi väiksem.

Hulk eri teooriaid

Peale materjali kogumise viiside on ka teoreetilised alused, millest lähtuvalt laste keelelist arengut on kirjeldatud, aja jooksul oluliselt muutunud. Nii nagu on arenenud keeleteadus üldiselt, on arenenud ka keeleomandamise uurimine. Eri aegadel on keeleteaduse alad, mille uurimistulemusi lastekeeleuurimine kõige tähtsamaks peab, mõnevõrra vaheldunud. Iga järgmine teooria on end esialgu vastandanud eelmisele, suhtumised on liikunud ühest äärmusest teise. Ühe teooria järgi on laps ilma jäetud igasugustest kaasasündinud eeldustest keelt omandada, teine teooria on talle omistanud sünnipärase keelevõime ja universaalse grammatika.

Esialgu käsitleti keelelist arengut lapse üldise arengu osana, arengupsühholoogia koolkondade põhiseisukoht oligi, et keeleline areng on lahutamatu üldisest arengust. Biheivioristide ehk käitumispsühholoogide väitel ei erine rääkimaõppimine teistest õppimisviisidest, mistõttu nemad vaatlesid keelt kui käitumist ja seletasid ka keele omandamist kui käitumise õppimist.

Eri teooriate raames on vaadeldud keelelise arengu eri aspekte. Biheivioristide huviorbiidis oli näiteks põhiliselt foneetika ja morfoloogia areng. Geštaltpsühholoogid on lastekeele uurimisel jäänud biheivioristide varju, kuid väidetavalt olid just nemad esimesed, kes tõid keele omandamise uurimisse kaasasündinud tajumis- ja õppimisvõime mõiste.

Noam Chomsky ideede levides, kui huvi keskmesse tõusis süntaksi areng, sai keeleomandamisest üks lingvistika võtmeküsimusi. Väideti, et kuna kõik inimesed saavad keele selgeks eriõpetuseta, siis järelikult on inimesel kaasasündinud kalduvus keelt omandada. Sel perioodil keskenduti enamasti lausete vormi arengu jälgimisele ja seletamisele, kõik tähendusega seotu jäi esialgu tagaplaanile.

1970ndatel muutus keeleomandamise uurimine tunduvalt semantikakeskemaks, 1980ndate lõpus aga tõusis olulisele kohale pragmaatiline lastekeelekäsitlus. Paljud praegusaja lastekeeleuurimused lähtuvad keelest kui iseorganiseeruvast süsteemist. Selline käsitlus annab võimaluse võrdlevalt analüüsida eri keelte omandamist ja arvestab teisalt ka individuaalsete erinevustega.

Vaade keelele kui isereguleerivale süsteemile ning keeleomandamisele kui iseorganiseeruvale protsessile pakub muu hulgas seletuse ka küsimusele, miks hakkavad lapsed kõnelema erinevalt, kuigi nad kuulevad peaaegu samasugust keelt. Näiteks kuulevad ju kõik lapsed enam-vähem võrdselt kõiki muutevorme. Miks valivad nad alguses välja ainult mõned üksikud vormid, mis sageli on eri keeli kõnelevatel lastel erinevad?

Kirjeldades keeleomandamist kui isereguleerivat protsessi, väidetakse, et laste tähelepanu keskendub alguses üksikutele variantidele, mis saavad teatud kategooria (näiteks verbi kõneviisi) raamides teistest olulisemaks, alguses sageli ainukeseks esindajaks. Näiteks võib eesti lastel morfoloogia omandamise perioodil üheks selliseks vormiks ehk variandiks pidada käskiva kõneviisi oleviku teist pööret (*too, mine, ole*). Just see vorm on eesti lastel väga sageli üks esimesi omandatud verbivorme. Mõne aja jooksul terviksüsteem tasapisi ühtlustub ning kasutusele tulevad ka kõik teised muutevormid.

Lastekeele uurimine Eestis

1924. aastal ilmus ajakirja Eesti Keel esimeses numbris Julius Mägiste artikkel „Paar sõna lastekeelest”. Selles oli juttu mõnest lastekeele sõnade üldkeelde kandumise tendentsist ja viisist ning põgusalt ka lastekeele tähtsaimast foneetilisest omadusest, palatalisatsioonist. Artikli lõpus pöördus Mägiste üldsuse poole palvega teha lastekeele kohta vastavaid ülestähendusi ja saata need Tartusse Emakeele Seltsi. Kahjuks ei ole teada, kas üleskutse leidis toetajaid või mitte.

1936. aastal nägi trükivalgust esimene konkreetsetel vaatlusmaterjalil põhinev lastekeele käsitlus – Andrus Saareste analüüsis oma kirjutises kahe puudulikes suhtlusoludes kasvanud lapse omavahelise kõne ja sõnavara iseärasusi. Edasi ilmus veel Paul Ariste sulest kirjutis lastekeele semantikast ning seejärel algas eesti lastekeele uurimises pikk, ligi kolmkümmend aastat kestnud paus.

Uut hoogu sai eesti keele omandamise uurimine alles 1970ndatel. Paraku elas sel ajal enamik eesti lastekeele uurijaid väljaspool Eestit ning seetõttu on nad lähtunud eelkõige kakskeelsusest. Esimesed sellesalased tööd ilmusid Els Oksaare, Ellen Lipu ja Marilyn Vihmani sulest. Eesti keele omandamise eri aspekte on neist kõige põhjalikumalt uurinud Marilyn Vihman, käsitledes kahe eesti keelt kõneleva lapse foneetilist, prosoodilist (kõnelõikude vältus, hääle valjus, kõrgus jms), morfoloogilist ja ka leksikaalset arengut. Tuntumaid väliseesti lastekeeleuurijaid on veel Tiiu Salasoo, kes on jälginud peamiselt vormimoodustuse arengut.

Umbes samal ajal, kui ilmusid esimesed eesti keele omandamist käsitlevad artiklid väljaspool Eestit, pühendas Mati Hint oma raamatus „Häälikutest sõnadeni” ühe peatüki häälikute omandamise järjekorrale. 1979. aastal kirjutas Heinu Lupp ajakirjas Nõukogude Kool Mägiste, Saareste ja Ariste lastekeeletöödest ning esitas artikli lõpus üleskutse uurida senisest põhjalikumalt laste sõnavara. Kirjandusest ei leia kahjuks viiteid üleskutse vastukaja kohta, küll aga on Emakeele Seltsi arhiivis lausa uskumatult detaileid laste keelelise arengu päevikuid, autoriks kas lapse vanemad või vanavanemad.

Uus huvi lastekeele uurimise vastu tekkis Eestis alles 1990ndate alguses, kui Turu õppejõudude Kirsti ja Jorma Toivaineni juhtimisel loodi Tartu ülikooli soome-ugri keelte õppetooli juurde lastekeele uurimise rühm. Põhjamaade projekti raames valmis aastatel 1993–1995 mitu seminari- ja bakalaaurusetööd ning ilmusid lastekeelt käsitlevad artiklid Age Salo ja siinkirjutaja sulest. Age Salo kaitses 1995. aastal ka magistritöö eesti keele verbivormistiku omandamisest. Kuigi projekt on lõppenud, on mõnigi praegune uurija saanud just sealt inrustust lastekeelega tegelda.

1995. aastal valmis Krista Kergel ja Age Salol esimene lastekeele andmete süstemaatilise kogumise juhend, mis on huvilistele kättesaadav Emakeele Seltsis.

Kasvatav huvi lastekeele vastu tõendavad viimastel aastatel ilmunud uurimused. Eesti keele omandamise üksikuid aspekte on oma kirjutistes käsitlenud Maigi Vija (verbivormistiku areng), Karl Pajusalu (lõunaeesti hoidjakeel) ja Reili Argus (kolmikute keeleline areng). Lastekeele uurimise töö käib nii Tartu ülikoolis, kus Marilyn Vihmani juhitud uurimisrühm ühendab eri õppetoolide uurijaid (Maigi Vija, Ilona Tragel, Renate Pajusalu jt), kui ka Tallinna pedagoogikaülikoo-

lis, kus küll eraldi uurimisrühma veel ei ole, kuid huvilisi nii üliõpilaste kui ka kraadiõppurite hulgas leidub.

Soovitusi edasilugemiseks

R. Argus, Ühe eesti lapse lausemoodustuse areng. – *Minor Uralic Languages: Grammar and Lexis*. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu-Groningen, 1995, lk 47–54.

R. Argus, Morfoloogia areng keele omandamise varasel etapil: kolmikud ja üksik laps. – Väikelaps ja tema kasvukeskkond II. Tallinna Pedagoogikaülikool, 2001, lk 90–108.

M. Hint, Häälikutest sõnadeni. Valgus. Tallinn, 1978, lk 45–47.

M. Leiwo, Lapse keeleline areng. Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn, 1993.

H. Lupp, Lapsekeele uurimisest Eestis. – *Nõukogude Kool* 1979, nr 7, lk 13–16.

J. Mägiste, Paar sõna lastekeelest. – *Eesti Keel* 1924, nr 1, lk 1–9.

E. Oksaar, On becoming trilingual: A case study. – *German in contact with other languages*. Ed. C. Molory, H. Zobl, W. Stölting. Skriptor. Kronberg, 1977.

A. Saareste, Hilinenud lastekeelest Eestis. – *Eesti keele arhiivi toimetised* 1936, nr 5a, lk 19–26.

T. Salasoo, Morfoloogiliste tunnuste esmakasutus ühe lapse keeles. – *Keel ja Kirjandus* 1995, nr 4, lk 239–253.

A. Salo, Ühe eesti lapse esimesed sõnad. – *Minor Uralic Languages and Their Contacts* 1994, lk 152–156.

M. M. Vihman, The acquisition of morphology by a bilingual child: A whole word approach. - Cambridge University Press, 1985, lk 140–160.

M. M. Vihman, The Acquisition of Accent: A Framework for the Study of Estonian Prosodic Development. Ilse Lehiste and Jaan Ross (eds), *Estonian prosody: Papers from a Symposium 1997*, lk 203–221. Institute of Estonian Language and authors. Tallinn.

K. Pajusalu, Baby talk as a sophisticated register: a phonological analysis of South Estonian. – *Psychology of Language and Communication* 2001, Vol. 5, No. 2, lk 81–92.

Meie perekonnanimede ajaloost

Kairit Henno

Tartu ülikooli doktorant

Eesti elanikel oli 1995. aastal kokku umbes 138 000 perekonnanime. Kui palju neist kuulus eestlastele, kui palju muulastele, ei ole teada. Perekonnanimede paneku ajal XIX sajandi algupoolel anti eestlastele ligi 41 000 erikujulist perekonnanime. Umbes niisama palju oli eestlaste perekonnanimesid ka 1934. aasta rahvaloenduse andmetel: 43 794. Neid kandis 992 520 eesti rahvusest kodanikku.¹

Aastatel 1918–1940 muutis üle 210 000 inimese oma perekonnanime. Mis põhjusel? Eestlastele anti perekonnanimed pärisorjusest vabastamise puhul: Lõuna-Eestis ja Saaremaal aastatel 1823–1826, Põhja-Eestis 1835. aastaks. Talupoegadel lubati nimesid vabalt valida, nad ei võinud vaid võtta tuntud saksa suguvõsade ega ropukõlalisi nimesid. Järelevalve pandi mõisavalitsustele.

Mõnel pool on talumehed olnud õige nutikad. Saaremaal Rannaküla mõisas on arvatavasti koos arutatud, missuguseid nimesid võtta. Seal leidub moodustusviisilt sarnaseid nimepaare, nt Metsaer ja Alteer (Metsa talu + äär, alt + äär), Rautsen (Rautsi talu + -en) ja Rauken- (Raugo talu + -en), Reintam ja Raukentam (kahe venna nime; Rein + tamm, Raugo talu + tamm), Willsaar ja Reintam (Willem + saar, Rein + tamm). Koigi mõisas tulenevad peaaegu kõik perekonnanimed kohalikest talunimedest (Elby > Elb, Kobbina > Kobbin, Kolga > Kolk, Raugo > Rauk jne). Taalikul on armastatud puid – nimedeks on Lember, Marripuu, Pichel, Wahter, Männik.

Selle kõrval on aga ka nimestikke, millest kumab läbi saksema inimese looming. Maasi kroonumõisas on hulk nimesid – Esmon, Jarmuth, Samir, Sema, Silim, Telem –, mis kõik võetud peaaegu järjest piibli ühest ja samast kohast (Joosua 15: 24–48). Kas siin pani kiriku-

õpetaja nime? Karja kirikumõisas on juba kindlasti nimesid andnud pastor, sest talupojad on seal saanud perekonnanimeks tema igapäevatööga seotud esemete nimetusi: Piip, Brill, Bult, Raamat. Juttudel selle kohta, kuidas nimena on kirja pandud esimene talupoja suust kuulnud sõna, näib tõepõhi all olevat Kareda mõisas. Kuidas muidu seletada nimesid, nagu Endine, Erk, Juchtund, Mõtleb, Selgest, Tuttaw, Ulkas, Waewas.

Toodud näited sakste nimeloomingu kohta on veel üsna viisakad. Mida aga arvata perekonnanimedest, nagu Ernesaks, Tedreaajo, Käk, Lutta, Killaspea, Massakas, Pudrunachk, Sagri? Või: Werelaskaja, Ebarik, Nerro, Lakkor, Munni, Pers, Pilo, Puhz, Raisk, Soppaauk, Sibbi, Perack, Persen, Putsar, Tuss, Witt? Sõimunimede kõrval on ka lihtsalt veidraid nimesid, nt Puukjär, Parapritz, Aprilla, Karjakont, Loeau, Nachkrokritman, Hobbostkoppel, Kerrekutz, Matsiselts. Leiduvad ka sellised nagu Kniks 'kniks' ja Kratzfus 'kintsukaapija', ilmselt pandud teenijatele.

Võib arvata, et seesugused nimed tekitasid inimestes piinlikkust. Tuli ette, et oma nime julgeti ametnikule öelda vaid sosinal ja kätt suu ees hoides, nagu on Johannes Aavikule rääkinud üks kaasaegne. Eks pärine me vanasõnagi *Ega nimi meest ei riku, kui mees nime ei riku* just sellest ajast.

Mida siis teha? Uus nimi võtta? Paraku oli see talupojale üsna keeruline ja ka kallis ettevõtmine, sest nimevahetuse taotleja pidi kirjutama palvekirja tsaari enese nimele. Käepärasem viis ebameeldivast nimest vabaneda oli seda natuke kohendada, arvestades kirjaviisi toonast väljakujunematust. Näiteks Magu – Maggo, Maku, Macko; Näru – Nerro. Võis ka lasta nime saksa keeles kirjutada, kuivõrd pea-aegu XIX sajandi vältel oli siinmail veel sisemise asjaajamise keeleks saksa keel. Huvitava loo nimevalija kimbatuses toob 1913. aasta Postimees nr 179:

„Kord elanud Tartus kaupmees S a u, mida nime eestlased saviga ühetähendusliseks pidanud ja kõnekeeles ka sagedasti ära vahetanud. Kuid mees ei tahtnud teadagi, et tema Eesti kännust tõusnud on ja seletanud, et Sau Saksa sõna on, mis harjaslooma tähendab.

Olgu mistahes seletuses, ei ole see nimi talle aga üleüldse mitte meeldinud, mis ju arusaadav on, ja tõlkinud Eesti keele Sau või Savi Saksa keelde ümber ja kirjutanud oma ärisildile L e h m. See teinud aga eesti elanikkudele alles lõbu, kuna nad mitte aru ei saanud,

mispärast mees korraga sarvloom tahab olla. Pahameeles moondanud ta siis peatselt ka sellegi nime Saksa keelde ja lasknud ennast lihtsalt K u h'ks kutsuda. Kuid need, kes teda seni küllalt naernud olivad, näidanud üles öötaeva poole tähendades: vaata, kus k u u, sääl sa oled!"

Parema elu peale saanud eestlased olid üldse varmad oma nimesid saksastama, nii on Oskar Kallase andmeil Kuressaares muudetud nimed Adramees > Adermann, Raudsepp > Eisenschmidt, Raud > Eisen, Ööbik > Nachtigall, Mesipuu > Piinstokk.²

Ent: ajad muutuvad, muutume ka meie. Esimese ilmasõja ajal ei olnud Vene riigis saksa nime omada enam kasulik. 1917. aasta Postimees nr 81 kirjutab, kuidas Tartus tahetud jaamaülemat tema saksa-pärase nime tõttu lintšida. Eesti avalikus elus tekkis diskussioon võõrapärase nime asemel emakeelsete võtmise üle. Otsustati sellega siiski esialgu oodata, et mitte näidata oma kahjurõõmu toona surutise all viibinud kohalike sakslaste suhtes. Need juhtumid, kus ilmselt truualamlikel eesmärkidel vahetati emakeelne nimi riigikeelse vastu, olid vähemalt siinmail üsna erandlikud. Nii olevat 1916. aasta Postimehe nr 55 väitel Mustvee kõrgema algkooli inspektor, eestlane Peterson, oma nime Glasunovi vastu ümber vahetanud.

Eesti Vabariigi sündides selgus, justkui oleks põlisrahvast siin ainult umbes 60%, sest vaid nii palju eestlasi kandis eestikeelset perekonnanime. Ülejäänutel olid võõrkeelsed, peamiselt saksa-, aga ka vene-, rootsi-, läti-, soome- jm keelsed nimed. Ja oleks ainult see! Omakeelsetegi hulgas oli suur osa kõlbmatuid, kas roppe või muidu inetukõlalisi.

Et võimaldada inimestel sellistest nimedest vabaneda, anti 17. detsembril 1919. aastal esimese Eesti nimeseadusena välja „Perekonnanime muutmise seadus”. Kuni 1940. aastani võeti vastu veel mitu isikunimeseadust, sh 1921. aastal „Seadus Petsrimaa ja Narva taguste valdade elanikkude perekonnanimede kohta”. Selle põhjal pandi aastatel 1921–1922 perekonnanimed Petsrimaa ja Eesti-Ingeri elanikele, kellel need varem olid puudunud. Petsrimaal sai nime umbes 50 000 ja Eesti-Ingeris umbes 5000 inimest. 1. jaanuaril 1935 kehtestati nimede eestistamise lihtsustatud kord (esialgu kaheks aastaks, hiljem pikendati korduvalt). See tõi kaasa seninägematu nimede muutmise buumi, mille katkestas alles Nõukogude okupatsioon. Kokku jõudis oma nime muuta üle 200 000 eestlase.

Võiks küsida, kas pole kahju, et palju vanu nimesid kadus käibelt ja asemele valiti ehk liigagi kaunikõlalisi, roosilisi nimesid? Olgu vastuseks järgnev nimestik³, milles leiduvaid nimesid kandsid enne nime muutmist meie vanaisad-vanaemad.

Ropud, inetud: Ila, Jabur, Junn, Kaak, Kõlu, Kõnts, Kõlvet, Käck, Laga, Laisk, Loll, Lori, Muda, Nikk, Nolk, Näro, Peer, Pero, Perseki-vi, Porri, Puhtsit, Muni, Puuts, Raisk, Reo, Sibbi, Sittmann, Solk, Sopp, Sopaauk, Suli, Till, Vitt

Veidrad: Agudant, August, Auk, Hergauk, Herjapeakon, Hobustkoppel, Inkapööl, Kabral, Kakason, Kakšteder, Kaljapulk, Kalts, Kanamart, Karometer, Karuauk, Karvakusov, Kiillaspea, Kollikivi, Korjus, Kurnau, Kust, Kuusenina, Kõvatoomas, Kändsimon, Kõbi, Könn, Kükamees, Laaber, Lambaauk, Lambakahar, Leivategija, Lelumees, Lillevorst, Liplap, Litsov, Luhakooder, Mädamürk, Nahkrokriitmann, Nebukat, Noorkukk, Nõmmekodillas, Obukak, Pahapill, Paks, Paljapea, Paljas, Pantalon, Papa, Patt, Paukmoorson, Pealu, Pekk, Piksarv, Platsipealt, Poikläggu, Pops, Proosaselts, Pudrunahk, Pumpernikel, Punapart, Punavend, Pusshunt, Põllenud, Pära, Raudauk, Riimees, Räimauk, Saksakulm, Sandt, Sarvik, Saueauk, Sohikael, Suitsomart, Suurmats, Tarkpea, Tont, Tropp, Untauk, Undivil, Vaene, Vaglaraud, Vanka, Vasiksaat, Vastopea, Veider, Veritsev, Viletsus, Vili-koukku, Vähejaus, Väravataga

Loomanimetused: Angerjas, Elevant, Heringas, Härg, Iir, Jänes, Jäär, Kalkun, Kana, Kass, Kikas, Kilk, Kirp, Kits, Konn, Kukk, Kull, Kult, Kärp, Käo, Lammas, Lest, Loom, Luts, Mullikas, Oinas, Orik, Papagoi, Parm, Pavian, Prussak, Pull, Päss, Rebane, Rott, Sattik, Sikk, Sitik, Sock, Sussi, Sälg, Säask, Tibu, Täkk, Uss, Vares, Vassikas

Kehaosade nimetused: Abe, Jalg, Kand, Kops, Mokka, Naba, Saba, Sarv, Tiss, Varvas

Esemete nimetused: Karafin, Kell, Kruus, Kulp, Lännik, Madrats, Muna, Pada, Peker, Piits, Pomm, Pott, Pulk, Püks, Pütt, Redel, Roigas, Saabas, Sukk, Särk, Tass, Tops, Vile, Värk

Saksakeelsed: Ackermann, Apfelbaum, Bachmann, Bergmann, Ehrlich, Eichhorn, Glaser, Grossberg, Habenicht, Himmelreich, Indermitte, Jürgenthal, Karlsberg, Kichlefeldt, Kloch, Langholts, Liefländer, Lilienblatt, Mühlbach, Müller, Nachbar, Neudorf, Nieländer, Pedmanson, Reichardt, Rosenberg, Schmidt, Simberg, Stachelstrauch,

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

Steinberg, Tischler, Tombach, Treiberg, Treufeldt, Treumuth, Valdhof, Veidenbaum, Vürmlain

Venekeelsed: Afanasjev, Besfamilie, Bestschastnõi, Bestsennõi, Fedotov, Ivanov, Kudrjajtsev, Lavrov, Lebedev, Litvinenko, Nepomnjaštši, Ostrov, Pavlov, Pešehodov, Petrov, Pokrovski, Rõbolov, Sabalotna, Schuravlev, Stoljarov, Svinkin, Tschuhna, Tsistjakov, Vassiljev, Vitkovski, Zaajats

Segakeelsed: Eesmann, Einamann, Jahimann, Jögibert, Järvmann, Jäärmann, Karubach, Kassmann, Kirpson, Kiviberg, Matsmann, Noormann, Ojaberg, Pluumveld, Poismann, Pöderson, Tedderov, Tomasov, Ōunbaum

Mitu varianti: Altorv-Altrof, Beifeldt-Bövelt, Fors-Vorsmann, Fomin-Estschenko, Genseberg-Hanimägi, Jürgenson-Sikk, Kapsi-Rosenstein, Kask-Kasko, Kassuk-Kaasik, Neuholm-Uehindrik, Noa-Nau, Peterson-Glasunov, Rumbach-Romberg, Sevruk-Hmelevsky, Tikk-Peterson, Vildeck-Vilduk

- ¹ A. Lepp, Perekonnanimede statistika. – Eesti Statistika 1936, nr 174 (5), lk 264–267.
- ² Eesti Kultuuriloolise Arhiivi fond nr 186, mapp 44: 5, leht 6/10.
- ³ A. Rava, Muudetud nimede register I. 1919 kuni 1. juuli 1935. Aura. Tallinn, 1935.

Kuidas vanasti lapsi hellitati

Asta Õim

Emakeele Seltsi teadussekretär

Eesti keeles on kaks deminutiiv- ehk vähendusliidet, *-u* ja *-kene*, mille abil moodustatakse deminutiive ehk vähendussõnu. Enamasti on need nimisõnad, mis tähistavad mõõtmetelt väikseid olendeid või esemeid, harva ka omadussõnad. Vähendusliited esinevad nii üksikult (*lapsuke, koerake, poisu*) kui ka koos (*lapsuke, koeruke, pojuke*). *u-* ja *kene-*tuletised ei märgi mitte üksnes väiksust, vaid sageli ka kõneleja hellitavat suhtumist nimetatavasse: *memmeke, taadike, kiisuke*. Samas saab paljusid deminutiive kasutada muuski tähenduses, näiteks, kui öelda mehe kohta *poisike* või *mehike* või naise kohta *peenike daamike*, kõlab see halvustavalt.

Kuigi deminutiivide ehk vähendussõnade, eriti *kene-*tuletiste moodustamine tekstis on üsna vaba, kasutatakse eesti keeles vähendussõnu nii kõnes kui ka kirjas suhteliselt harva, eriti vähe võrreldes näiteks idaslaavi ja balti keeltega. Siin on vaid üks erandlik valdkond – keel, mida täiskasvanu räägib lapsega. Eesti keeleteaduses on seda väikelapse eale kohandatud keelt tähistatud terminitega *ninnutamine* (vt nt M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn, 2000, lk 472) ja *hoidjakeel* (K. Pajusalu). Eestlased on ikka väikelastega suhelnud pisut teisiti kui täiskasvanutega. Võib-olla peitub üks põhjusi selles, et laps on meie maailmapildis väike, armas, kaitsetu olend, kellele tuleb ümbritsevat tutvustada vastuvõetavamas ja arusaadavamas vormis – hellitavate vähendussõnade kaudu.

Sellised sõnad tähistavad enamasti lapse enda ja tema lähiümb- rusega seonduvat. Oma nimetused on lapse kehaosadel: *kätü ~ kännu* 'käsi', *punnu* 'kõht', *lalad* 'jalad', *pepu, ninni* 'nina', *musi* 'suu'; lapsele olulistel tegevustel: *nämmuma ~ nämmima* 'sööma', *tuduma*

'magama', *kakama*; toitudel: *pipp* 'piim', *nämm* 'toit'; lapsele tähtsamel inimestel, asjadel ja loomadel: *emme*, *issi*, *kiisu*, *kutsu*, *suksu* 'hobune', *muua* ~ *muu* 'lehm', *mää* 'lammas', *notsu* jne. Kui lastepärast sõna teada ei ole, siis kasutatakse deminutiive: *lutu* 'lutt', *potu* 'pott', *taadu* 'taat'.

Tänapäeval on heas lastetoas kombeks suhelda lapsega kui väikese täiskasvanuga, mitte *nunnutada* ega *täditada*. Kuid sellest hoolimata hoitakse ja hellitatakse lapsi ülemääragi, nii mõnigi laps on lausa *roosa vati sees hoitud* ja *potililleks* või *pitspreiliks* kasvatatud. Vanasti nunnutati lapsi võib-olla rohkem sõnadega, kuid neisse suhtuti juba sündimisel kui tulevastesse töötegijatesse ning neid kasvatati esmajoones töö jaoks.

Vaatame nüüd lähemalt, mis sõnadega on vanal ajal lapsi hellitatud ning kuidas on nimetatud peresse sündinud poiss- ja tütarlast. Keelenäited on pärit Eesti Rahvaluule Arhiivi kõnekäänukartoteegist ja autori sedelkogust. Osa neist väljenditest on kasutusel tänapäevalgi.

Tillikene tibikene

Tuleb kohe öelda, et kahtlemata on näidete seas ka juhuslikke improvisatsioone, mida lapse hällitaja, kussutaja, lohutaja või hellitaja on loonud vastavalt oma fantaasiale. Mõningaid tähelepanekuid ja üldistusi saab siiski teha.

Nagu juba eespool öeldud, on väikelapsega rääkimisel domineerinud deminutiivne kõne.

Lapse hellitusnimedes on teda kõige sagedamini sarnastatud või võrreldud:

- väikese linnuga või linnu kehaosaga: *tillike* ~ *tilli tibuke*, *tillikene tibikene*, *väikene tibu*, *linnupojakene*, *linnukene*, *maja linnuke*, *kootskullike*, *sirguke*, *tsirgu lats* (tsirk, sirk 'lind'), *tillike arak* 'harakas', *tuvipojake*, *sirgu silmäkene*, *pääsukese pääke*, *pääsunutike* (nutt 'pea'), *änilese hännake* 'linavästriku sabake', ka linnulauluga – *lõokese lõõrike*;
- mõne taimega, eriti õitsva lillega – *Eedeni roosike*, *roosioksa-ke*, *roosililleke*, *roosinupuke*, *tillike kullerkupuke*, *maasikmarja õieke*, *ellerheinake*, *pisike tiburass* (rass 'voolmerohi'), *taeva ätilillike* 'nurmenukk';

- väikeste ja armsate asjadega – *kakuke, tillike täpike*, vahel on sarnastamine üsna ootamatu – *pisike põrnanokake ~ põrnanokk* (poisi kohta; nähtavasti on peetud silmas põrna piklikku otstest teravnevat kuju);
- väikeste armsate olenditega – *maimuke, vaimuke, ingliske, tillike näkike*, ka sellistega, mille armsuses võib kahelda – *pisike sitikas, tibiritsakene* ‘tiburitsikakene’, *konnapojake, rotike, rotipojake*, (leevendavalt ka) *tiburotike* (tüdruku kohta), *känni maoke* ‘väike vihmaussike’, *väike pärdu* ‘pärdik’.

Üksikobjektidest peetakse sagedamini silmas ümara vormiga asju. Teatavasti on inim-, looma- ja linnulapsele iseloomulik ümara, pehme joonega keha-, eriti aga pea- ja näokuju. Võib-olla sellepärast on last sarnastatud:

- linnu munaga – *kukumuna, kukumunake, tsirgumunake, kuldmunake, kana munakene*;
- marja vm ümara viljaga – *magus marjake, marjuke, metsamarjake, kuldubinake*.

Üsna laialt on last nimetatud *silmateraks*. See on ka hästi tuntud piibliväljendi *hoidma nagu (oma) silmatera* tuumsõna.

Lapsest endast lähtuvalt on teda nimetatud:

- kehaosa järgi – *subkrusuuke, musirullike, mesimokk, pudrumokake, väikene ninnuke ~ ninnu* ‘nina’, *nässninake, sinisilmake, armu nutike, kukunutike* (kuku ‘pai’, nutt ‘pea’), *pisike maatallaja* (poisi kohta), *tillike tipsike*;
- lapsele omase tegevuse järgi – *tissinutike, tiripillike, viripillike, väikene vingerpussike*.

Hellitusadjektiividest on sagedasemad ja tuntumad *kullake, kullakallike, kullakukuke, illike, illikukuke, kukuke, kuku, kukupai*. Mõned neist on ajapikku nimisõnastunud. Sageli öeldakse mitu hellitusnime järjest: *oh sa mu rotike, kukulatseke; oh sa rotike, rasvatigaseke* ‘rasvatihane’; *oh sa latsekõne, lalli jalakõne*.

Rahatiinjä ja vararaiskaja

Lapse sünd peresse on enamasti ikka rõõmus sündmus. Minu kasutada olnud keelenäidete varal ei saa öelda, kummast soost laps oli oodatud, tunnustavaid nimetusi on nii poiste kui ka tüdrukute kohta, kusjuures enamasti nähti vastses ilmasündinus töötegitaj. Nii on näiteks

Põlvast üles kirjutatud, et poisslast nimetati ikka *meesterahva tööko-hase nimega* ja tütarlast *naesterahva töökohase nimega*.

Kui sündis poisslaps, võidi öelda: *nuur peremii* 'noor peremees', *tüütegija*, *vanaduse tugi*, *vara hoidja*, *esä abi* 'isa abi', *vanõmpide abi* ~ *tugi* 'vanemate abi', *teotegija*, *maksumaksja*, *rahatiinjä* 'rahateeni-ja', *maakündja*, *heinaniitja*, *leivaniitja* (st rukkilõikaja), *põllupidaja*, *pirrukiskuja*, *metsalaastaja*, *sõõru* 'alemaa tegija', *voorivedaja*, *kännu-kaaluja*, *kirvevarre tegija*, *puulõikaja*, *puupurustaja*, *korstnapühkija*.

Tütarlapse sünni puhul tuli majja *perenaine*, *majaperenaine*, *pe-renaise abi*, *lehmaliüpsja*, *ketraja*, *kangakuduja*. Kui oodatud tütre ase-mel sündis poeg, öeldi tema kohta halvustavalt või parastavalt: *tsiakariüs kottoh* 'seakarjus kodus', *hobusevaras*, *sandikepikandja*, *vararaiskaja*, *purlak* 'pahategija', *kahjutegija*, *vara surmaja*, *nuur kiustupunn* 'noor kiusupunn', *inimeste häda*, *tülitegija*, *vaenu vedaja*. Soovimatu tüd-ruk oli *majalagastaja*, *takunokutaja* 'takuketraja', *takunärija*, *taku-tort*, *takukaru*, *säpuga soldan* 'sälguga soldat', *aiapõletaja*, *aiapalutaja* (naised olla vaesel ajal aeda põletanud: *Mes sul olli?* – *Ah mes, vana aiapalutaja*). Üldiselt aga peeti väikelaste halvustamist rohkem *halvõ vanõmpide vihatsõlt kõnõlõmiseks*.

Hoopis teine asi on mõistagi lastega kurjustamisel kasutatavad nimetused, aga see on juba teine teema.

Nii mõnigi ülalesitatud hellitussõna tundub tänapäeval naiivne ja sentimentaalne. Kuidas praegusajal lapsi nunnutatakse, selle kohta puuduvad paraku andmed, kuid äkki noored issid-emmed polegi sõ-nadega nii kitsid ja karged, nagu esmapilgul paistab. Kas lugeja mäle-tab, kuidas teda hellitati või kuidas ta ise oma lapsi hellitab või on hellitanud? Ehk panete kirja ja saadate Emakeele Seltsi?

Keelenõuanne

Jeanne d'Arcist telestuudioni ehk Kuidas kasutavad eestlased sõna *legendaarne*

Argo Mund

eesti keele instituudi assistent

Kui telefonid korras, esitati uuesti sama küsimus, ja kui alguses üks võistkondadest õiget vastust ei teadnud, siis pärast pausi teadis seda ka telemaja legendaarne koristaja. Väikesed apsakad kuuluvad alati teletöö juurde ja osa äpardusi on isegi legendaarsed, vähemalt nii väidavad legendaarsed teletöötajad. (telemängu „EMT TXTboxing” salvestamisest; Eesti Mobiiltelefoni kliendileht Mobiil, talv 2002)

Eesti keele nagu iga teise keele üks rikkusi on sõnavara. Aja jooksul sõnavara muutub: uusi sõnu tuleb juurde, osa seni aktiivselt käibel olnuid taandub poliitiliste, kultuuriliste või muude põhjuste tõttu. Ka sõna tähendus teiseneb: kitseneb või laieneb, halveneb või paraneb.

Osa tähenduse laienemisi – need, mis ähmastavad täpse sõna tähendust – tekitab eesti keelele pigem kahju kui kasu. Keelehooldajad on hoiatanud näiteks sõnade *täna*, *hetkel*, *nägemus*, *maastik*, *absoluutne*, *eksklusiivne*, *fantastiline*, *testima* jt lohaka, mõõdutundetu kasutamise eest. Praegu vajab lähemat vaatlust *legendaarne*, mida piiritu pruukimine on hakanud lõrtsima.

Legendaarne on seotud sõnaga *legend*, mille algkodu on ladina keeles: seal on olemas *legenda*, mis on sõna *legendum* ‘lugemiseks määratu’ mitmuslik vorm. Eesti keeles on sõna *legendaarne* meie suurte

vahenduskeelte mõjuline tuletis, vrd saksa *legendär*, inglise *legendary*, vene *легендарный*.

Mida on öelnud sõnaraamatud sõna tähenduse kohta?

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 3. köite 1. vihikust¹ selgub:

legend, -i² s.

1. rahvajutt mingist (ajaloolisest) sündmusest v. isikust; jutustus pühaku, usumärtri vms. (ime)tegudest, vagajutt. *Legendid Karl XII-ndast, Rootsi Raudpeast. Piibli legendid. Legend pühast Brigittast.* | väljamõeldis, ebausutav jutt. *Tema võimetest räägitakse igasuguseid lugusid, mine tea, mis on tõsi, mis legend.*

[- - -]

legendaarne, -se² adj. legendipärane, legendiks muutunud; ebaharilik, enneolematu, imepärane. *Lausa legendaarsed lood Georg Lurichist. Legendaarne kangeline, kuningas, riik. Tema legendaarne vaprus, kuulsus, teravmeelsus. Legendarse aarde otsingud.*

Aastal 2000 ilmunud „Võõrsõnade leksikon” annab sõnale *legendaarne* järgmise seletuse: *legendipärane, legendile omane, legendiks muutunud, muinaslooline, ebaharilik, enneolematu, imepärane.*² „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999” esitab vasted *legendipärane, ebaharilik, imepärane.*³

Uno Liivaku ütleb oma „Väikeses soovitusõnastikus”⁴ sõna *legendaarne* kommentaariks järgmist: „Ajakirjanike meelissõnu. Liialdus on iga kunagi silma paistnud või praegu esileküündivat sportlast *legendaarseks* nimetada.”

Selleks et eesti keele rääkijad suudaksid uuele eputamishaigusele piiri panna, uurigem, milliseid muid väljendusvõimalusi on meie keeles olemas. Alljärgnevad näited on valitud eesti keele instituudi tekstikorpusest ning ajakirjandusest.

Esmalt lugegem lauseid, kuhu *legendaarne* sobib, st juttu on tõesti millestki legendipärasest, ebaharilikust, enneolematust, imepärasest.

Turvatöötajad pidasid reede õhtul Tallinnas kinni kaks noormeest, kes üritasid varastada Piritaa tee äärde paigaldatud *legendaarse* maadleja Georg Lurichi pronkskuju .. (Postimees 30.12.2002)

Võtame näiteks Prantsusmaa *legendaarse* vabastaja, lamburneu Jeanne d’Arci. Temast pajatatud lugu on õhkamapanevalt ilus ja märterlik, aga on see ka tõsi? (Postimehe nädalalisa Arter 29.03.2003)

Täna esietendub Ugalas prantslase Eric-Emmanuel Schmitti romantilise komöödia „Don Juani öö”. Don Juan, **legendaarne** võrgutaja, on kirjanikke inspireerinud sajandeid .. (Eesti Päevaleht 29.03.2003)

[Oskar] Lutsu viinalembusest on räägitud palju naljakaid ja isegi **legendaarseid** lugusid. Tegelikult oli see ta elu kõige traagilisem külg, eriti selle lõpupoole .. (EKI tekstikorpus)

Direktor muretsseb, et mis saab Tammiku sulgemise järel Pühajões. Praegu on kolmandik selle jõe veest tegelikult kaevandustest väljapumbatav põhjavesi. Kui aga seda enam ei tule, võib puhtast ja **legendaarsest** Pühajõesest järgi jääda vaid ojakene. (EKI tekstikorpus)

Pikaajaline, samm-sammult professionaalsusele tüüriv, teadlikult tahtekindel, väliselt ebaefektnen organisatsiooniline töö – olgu Menning, Lauter või mõni hoopis hilisem mees – seda oleks raskem (ja igavam) mõnda plahvatuslikku teatrihetke kokku suruda. Algused on põnevad! Ja kui teatrist üldse midagi kindlalt säilib, siis ehk legend. (Teatristkirjutaja väike enesekinnitus: **legendaarsegi** teatriaja pidi keegi enne paberile jäädvustama, et sellest hiljem uusi teatritekste ja -mänge luua saaks!) (EKI tekstikorpus)

Aga ka teised sõnad on teretunud

Legendaarseks peetakse inimesi, üritusi, esemeid ... Sõna kasutamise sagedus on suur, ühe stampkeelendiga iseloomustatavaid olendeid ja nähtusi tohtu palju. Sageli tekib tunne, et kirjutaja hea mõtte ja tahte iseloomustada käsitletavat ülivõrdes rikub *legendaarne* lausa ära. Lugeja ootab täpsemat infot, miks ja milliste omaduste või tunnuste poolt on kedagi või midagi legendaarseks peetud.

Mille vastu *legendaarne* oma tekstis välja vahetada? Uno Liivaku on esitanud mitu stiililt värskeemat sõna: *tubli, silmapaistev, esileküündiv, suurepärane, imetusväärne, imeteldav*.⁵ Asta Õimu „Sünonüümi-sõnastik” juhib meid sõna *legendaarne* juurest artikli *kuulus* 2 juurde, millest leiame (peale *legendaarse*) järgmised keelendid: *nimekas, tuntud, nimega* (nt *nimega kirjanik*), *maailmakuulus, populaarne* ‘rahva seas tuntud’ (nt *väga populaarne laulja*).⁶

Peale juba nimetatute saab isiku auväarsust väljendada ja esile tõsta ka muude sõnadega: *vanameister, grand old lady, grand old man, klassik, elav klassik, kultuslik*. Viimases paistab peituvat eeldusi *legendaarsega* võistlemiseks. Paraku satuksime sellega vihma käest räästa alla.

Kes on legendaarsed inimesed? Püüame ümber sõnastada järgmisi näitelauseid.

Legendaarne tantsumemm, rahvatantsujuht Helju Mikkel (77) muutis neljandat aastat järjest oma Haldjatalu õue jõulumaaks, et Tartu lastealapsed saaksid nautida ehteestilikku ning kommertsivälist jõulutunnet. (Eesti Päevaleht 11.12.2002) – **staažikas**

Kaks korda on Margus Metstak korvpallikoondisega hüvasti jätnud ja kaks korda tagasi tulnud. Loobunud üleieile sinivalgest särgist kolmandat korda, lubas 41aastane legendaarne keskmängija, et ümbermõtlemine on välistatud. (SL Õhtuleht 27.01.2003) – **teenekas**

„Täna saame lõpuks pidu pidada!” hõiskas Kulakova. Sama legendaarne venelanna, telekommentaatorina töötav Jelena Välbe lisas: „Tõestasime, et meie suusatajad pole tipust kuhugi kadunud.” (Postimees 01.03.2003) – **nimekas**

Nädalavahetusel teenitud 31. ja 32. MK-etapi esikohaga legendaarsetest Gunde Svanist ja Vladimir Smirnovist möödunud [Bente] Skarit rõõmustas õnnestunud taktikavalik. (Postimees 16.12.2002) – **seni edukaimad**

12. oktoobril esietendub Vanalinnastuudios Eino Baskini lavastatud „Hotell California”, kus üle 30 aasta näeb laval koos mängimas legendaarset teatripaari Ita Everit ja Eino Baskinit. (Eesti Päevaleht 28.12.2002) – **kuulus**

.. ta võrdleb Lõhmust lätlaste legendaarse helilooja Raimonds Paulsiga, kelle lugude helikeeles peitub samasugune geniaalsus, mida on raske sõnul seletada. (Postimees 08.02.2003) – **populaarne**

Pärast legendaarse viktoriinientusiasti Aksel Kooritsa ootamatut lahku mist otsustasid neli Eesti Keemiaõpetajate Liidu liiget – Aarne Tõldsepp, Jüri Vene, Aivar Vinne ja allakirjutanu [Harri Kõo] – jätkata õpilaste ja õpetajate hulgas populaarsete keemiaviktoriinide korraldamist. (Õpetajate Leht 21.02.2003) – **imetlusväärne**

Peaosalised – legendaarne Felix Moor ning enne Teist maailmasõda pikka aega ringhäälingu direktor Fred Olbrei – on samasuguses kimbatuses nagu avalik-õiguslik raadio tänapäevalgi. (Postimees 22.02.2003) – **unustamatu**

Kunstiinimeste ringkonnas legendaarne Suumani Sass oli kogu oma elu kunstiõpetaja. (Virumaa Teataja 22.04.2003) – **kõrgelt hinnatud**

Tänavu juulis 74-aastaseks saavat Kuno Arengut, **legendaarse** Gustav Ernesaksa õpilast peetakse eesti koorimuusika *grand old maniks* [pro *grand old man'iks*]. (Virumaa Teataja 15.02.2003) – **laulutaat**

Tegelikult oli see juba Andrus Veerpalu esimese MM-medali järel 1999, mil ma esimest korda ETV spordireporterite peale vihastasin. **Legendaarse** Toomas Uba intervjuu värske hõbemedalimehega kriipis kõrva, sest televaatajad ei saanud peaaegu midagi teada. (Postimees 27.02.2003) – **spordisaadete kauaaegne eestvedaja**

Ajalehekeelt jälgides tundub, et kunagise eduka telemehe Valdo Pandi nime juurde kuulub *legendaarne* lausa kohustuslikult:

Täna saanuks **legendaarne** Valdo Pant seitsmekümneviieseks. (Postimees 21.01.2003)

Sõbrad ja kolleegid meenutavad **legendaarset** raadio- ja telemeest [Valdo Pant] 75. sünniaastapäeval. (SL Õhtuleht 21.01.2003)

Türil asuvas Eesti Ringhäälingumuseumis seisab eilsest **legendaarne** raadio- ja telemees Valdo Pant, kelle elusuuruses vahakuju on valmistanud Ene ja Andres Mänd. (Postimees 22.01.2003)

Toome näiteks ka niisuguseid lauseid, kus *legendaarne* on inimgrupp, mingi ese või sündmus.

17. lend on uhke oma lavastajate üle. Peale **legendaarset** 7. lendu pole neid vastu võetudki. (EKI tekstikorpus) – **erakordselt andekas**

Niisiis oli põnevus suur, kui ma ühel laupäevahommikul seadsin sammud **väga legendaarsesse** kohta, nimelt telemajja, kus pidi algama uue saate „emt TXTboxing” salvestus. (EMT kliendileht Mobiil, talv 2002) – **kuulus**

Enne kui Tina [Turner] 1976. aastal lõplikult lahkub, taskus **legendaarsed** 36 senti ja bensiinikaart, tuleb tal üle elada peksmist, alandusi, abikaasa pööraseid „romaane” odavate tüdrukute ja kalli kokaiiniga. (EKI tekstikorpus) – **kuulsad**

[Rakvere] Killustiku kauplus sai rahva seas ruttu **legendaarseks** poena, kust saab odavat kaupa. (Virumaa Teataja 11.03.2003) – **tuntuks**

Muidugi, Vladimir Võssotski nime ja elu ähmastavad otsatud legendid. Ent ta biograafiasse mahtus tõepoolest ka palju muud peale tema loodud ja esitatud laulude: fantastiline filmiroll teleseriaalis „Kohtumis-

paika ei tohi muuta”, avangardne Taganka-teater ja *legendaarne* Hamletiosatäitmine, isepärane proosalooming, kõnelemata viinast, Marina Vladyst ja narkomaaniast. (Postimees 25.01.2003) – **unustamatu**

Kõigil viiel märtsikuu pühapäevahommikul tulevad sulle koju külla need-samad filmikangelased, kes on juba hea hulga aastaid eri vanuses lapsi rõõmustanud. Ehk teisisõnu, ETV näitab jälle *legendaarseid* eesti lastefilme. (Postimehe nädalalisa Arter 01.03.2003) – **vanad head**

Eesti Raadio ülipopulaarse meeskvarleti Klas-Haug-Terasmaa-Loop omaaegsed laulud, näiteks *legendaarne* „Rohelised niidud”, kõlavad kontserdil Noorkuu esituses. (Eesti Päevaleht 04.11.2002) – **armsaks saanud**

Legendaarsete levimuusikapäevade publiku sekka õnnestus mul esimest ja viimast korda pääseda aastal 1988. Oli palav ja rahvarohke, lehvitati sinimustvalgeid ja visati näppu. (EKI tekstikorpus) – **meenutusväärsed**

Vahel võib *legendaarse* lausest välja jätta, asendamata teda millegagi, sest kõne all oleva erakordsus selgub juba mõnest muust sõnast.

Kui keegi peaks tulema mõttele kuulutada välja *legendaarse* eurodiiva tiitel kõige mitmekeelsemale, ja ühtlasi edukale lauljale, siis kreeklanna NANA MOUSKOURI oleks üks kindlaimad pretendent. (Postimehe nädalalisa Arter 14.12.2002) – **ø**

Ehkki Rakvere korvpalliklubi jõudis jalgpalli maailmameistrivõistluste (Brasiilia) ja taliolümpia (Andrus Veerpalu) aastal hinnatavale neljandale kohale Eestis, pidades poolfinaalis alla vanduma *legendaarsele* Eesti korvpalli lipulaevale Tallinna Kalevile, käis hoopis peenem mäng poliitilisel areenil. (Virumaa Teataja 24.12.2002) – **ø**

Vaevalt et väljapakutud asenduskeelendid vaesed ja värvitud tunduvad. Küll võib juhtuda, et ühe või teise alaga rohkem kursis olevad inimesed leiavad täpsemaid sõnu. Siinsete asenduste eesmärk on eelkõige näidata, et hakkama saab ka sõnata *legendaarne*.

Mõnikord tekitab segadust, kelle või mille kohta *legendaarne* öeldakse.

Möödunud nädala The Economisti üks keskseid teemasid oli kultuuri-tööstuse masendav hetkeseis: miljardilised kahjumid, *legendaarsete* filmi- ja plaadikompaniide bosside lahkumine uppumatelt laevadelt. (Postimees 23.01.2003) – Kas *legendaarsed* on filmi- ja plaadikompaniid või hoopis nende bossid?

Rõõmu teeb, et *legendaarse* kõrval osatakse kasutada ka värskemaid väljendeid:

Eesti teleekraanide säravaim isiksus, vestlussaadete suveräänne liider Urmas Ott (pildil) on taas ekraanil! (Postimees 30.12.2002)

Karl Madis laulab romantilisel kevadpeol igihalja Raimond Valgre armastatud palu. (Virumaa Teataja 21.03.2003)

Helju Vals on teenekaim eesti ajakirjanduskeele harija, teiste keeletektoforite õpetaja ja juhendaja Eestis. (Virumaa Teataja 02.04.2003)

Võrrete võimalikkus

Eesti keeles on rühm omadussõnu, millel omaduse ülimate määra näitab juba algvõrre, tehes ülivõrde kasutamise liiasiks, nt

- maksimaalne – suurim võimalik, ülemmääraline;
- minimaalne – vähim võimalik, pisim, alammääraline;
- optimaalne – kõige soodsam, parim.

Sellele rühmale on lähedal ka *legendaarne*. Ent praegu, kui sõna on saanud igapäevaseks, on ülivõrdevorm siiski laialt käibel. Aga superlatiivi saab ka vältida.

Samas jääb vaid imestada, kuis muus osas on Viru-Nigula valda rohke rikkusega õnnistatud. Seal on maakonna *legendaarseimad* kodu-uurijad Ella Rajari ja Helmut Elstrok, kes hea eesti kombe kohaselt omavahel tihti hammast teritavad. (EKI tekstikorpus) – **teenekaimad**

Mõistagi mahub suvepealinna teatri külalisetenduste nädalasse mitu meeltlahutavat lavalugu. Ka nõudlikumale maitsele tasub kindla peale soovitada pühapäeval kava lõpetavat „Edmund Keani”. Läbi sajandite *legendaarseimast* inglise näitlejast on kirjutatud mitu näitemängu. (EKI tekstikorpus) – **tuntuim**

Kuigi Tšehhovi „Kolme õe” lavastaja Mikk Mikiver, keda peetakse eesti teatri *legendaarseimaks* Veršininiks, on tallinlane ja tunnistatud äsja Eesti Draamateatri sümbolisikuks, sai ta 65-aastaseks Vanemuises. (Postimees 10.09.2002) – **parim**

- ¹ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. III köide, 1. vihik (L – loops). Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1992, lk 86.
- ² E. Vääri, R. Kleis, J. Silvet, Võõrsõnade leksikon. Kuues, uuendatud trükk. Parandanud ja täiendanud E. Vääri. Valgus. Tallinn, 2000, lk 576.
- ³ Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Koostanud T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik ja T. Ereht. Toimetanud T. Ereht. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 1999, lk 400.
- ⁴ U. Liivaku, Väike soovitusõnastik. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001, lk 81.
- ⁵ Sealsamas.
- ⁶ A. Öim, Sünonüümisõnastik. Oma kulu ja kirjadega. Tallinn, 1991, lk 215.

Vahel on koma ka *ja* ees

Argo Mund

eesti keele instituudi assistent

Eesti keele kõige sagedam lausesisesi kasutatav kirjavahemärk on koma. Selle märgi õige tarvitamine pole aga sugugi lihtne. Näiteks tekitab täiskasvanud keelekasutajates tihti hämmeldust tõik, et koma võib käia ka *ja* ees. Alklassidest on paljudele pähe kulunud reegel, et selle ning teiste rinnastavate sidesõnade *ning, ega, või, (nii ...)* *kui ka* ette koma ei panda, kuid ei meenu, et õpetaja rõhutas reeglis sõna *tavaliselt*.

Kui emakeeletunnis eritletavad laused muutusid keerukamaks, selgitati ka niisuguseid juhtumeid, mille puhul rinnastavate sidendite ees käib koma. Vanemate klasside õpilaste tähelepanu juhiti (ning seda tehakse praegugi) sellele, et lauseid ei tuleks komastada mitte ainult sidesõnadest lähtuvalt, vaid pea- ja kõrvallause ning lauseliikmete eristamise põhjal.

Vaatleme veel kord kokkuvõtlikult neid juhte, millal võib koma sattuda rinnastava sidesõna ette. Kõik aja- ja ilukirjandusest võetud näitelauseid on alustekstist hoolimata kirjavahemärgistatud õigesti.

Kõrvallause

Koma tuleb rinnastava sidendi ees kasutada siis, kui sidend

1) seisab pea- ja kõrvallause piiril:

Külastest tuntakse kaks korda rõõmu: siis, kui nad tulevad, ja siis, kui ära hakkavad minema. (Virumaa Teataja 19.08.1999)

Võid kohata Hollywoodi filmistaare, kellest oled seni vaid und näinud, ja sukelduda korallsinisesse merre. (Maaleht 25.11.1999)

.. eestlane usaldab seda, mida ta on oma käega katsunud, ja väärtustab seda, mida on oma silmaga näinud. (Postimees 17.01.2003)

Nad teavad, et on vaja õppida võõraid keeli, ja teavad sama kindlalt, et emakeel vajab kaitset, ning ajas kauge mõttekaaslase värssidest lähtudes kirjutavad oma kirjanedis, kuidas saaks seda hoida. (Virumaa Teataja 13.03.1999)

.. noor pedagoog ei tundnud veel klassi, et näha ette sündmusi, ega teavitanud kohe lapsevanemat juhtunust. (Virumaa Teataja 04.12.2002)

Rootsis on arstiabi saamiseks vajalik Eestis kehtiv pass, milles on kinnitus, et selle omanik elab Eestis, või elukohajärgse haigekassa tõend. (Virumaa Teataja 11.07.2000)

Video on mõeldud abiks tehnika omandamisel nii nendele noortele, kes käivad trennis, kui ka nendele, kes ei käi. (Eesti Päevaleht 16.01.2003)

2) eraldab kahte eri astme kõrvallauset:

Väljataga teab paari juhust, kui poed hakkasid müüma eelmüügist tellitud eksemplare lootuses, et omanikud neile kohe järele ei tule, ja on nüüd sattunud piinlikku olukorda. (Eesti Päevaleht 30.10.1999)

Ilo miniteatmikusse on koondatud keemia raudvara, mida on võimalik kasutada nii koolijütsidel, kes alles hakkavad keemia saladusi tundma õppima, kui ka neil, kel ees riigieksamid või astumine kõrgkooli. (Õpetajate Leht 21.02.2003)

Kui rinnastav sidesõna seob mitut sama astme kõrvallauset, siis tema ette koma ei panda.

Karl ei saa korrapealt aru, kus ta viibib ja kas on hommik või õhtu.

Oskan nimetada inimest, kes kiirust tõeliselt armastas ning kes teadis, miks ta seda tegi.

Seetõttu on lootust arvata, et õpinguid said jätkata kõik, kes soovisid ning [kes] selle nimel ka pingutasid. (Universitas Tartuensis 18.02.2000)

Ühes lauses võib olla mitu kriitilist kohta.

Kirjutajaks oli inimene, kelle perekonnanimi oli Võšegorotsev ja kes arvas, et tegemist on tema suguvõsala kuulunud lossiga, ja [kes] palus luba sellega tutvumiseks. (Õpetajate Leht 10.03.2000)

Esimese *ja* ette koma ei tule, sest see ühendab sama astme kõrvallauseid. Teise *ja* ette tuleb koma panna, sest see eraldab eri tasandi kõrvallauseid.

Järellisandi, järeltäiendi, lauselühendi ja kiilu komastamise reegleid nende lauseelementide järel olev *ja*, *ning*, *ega*, *või*, (*nii*) ... *kui ka* ei mõjuta.

Järellisand

Nuppe keerab hoopis Urmas Vadi, noorema põlve kirjamees, ja saade on kohe särtsakam ja mängulisem. (Postimees 04.02.2003)

Palusin teate edasi öelda Markol, oma vennal, ja ta oli sellega kõhklemata nõus.

Ta oli kasvanud ruttu, see mu õde Luise, ja oli jooksnud ära õigel ajal. (August Mälk)

Johannes Aavik kui keeleuuenduse algataja **ning** Johannes Voldemar Veski kui keelearenduse pooldaja kuuluvad eesti keelekorralduse klassikute hulka.

Johannes Aavik keeleuuenduse algatajana **ning** Johannes Voldemar Veski keelearenduse pooldajana kuuluvad eesti keelekorralduse klassikute hulka.

Tütarlaps luges läbi Wimbergi „Lipamäe”, Virumaa kirjandusauhinna saanud teose, **ning** sai unustamatu elamuse.

Siiski tuleb tähelepanu pöörata omastavalisele järellisandile, mille põhjaks ei ole sihitis, nagu on eelmise lõigu viimases näites. Tavaolukorras pannakse niisugusel puhul koma ainult lisandi ette:

Andrus Saareste, eesti keeleteadlase kalmul on raidkiri „Mu emakeel on minu arm”.

Kui aga omastavas käändes järellisand satub rinnastava sidesõna ette, tuleb lisand eraldada komaga mõlemalt poolt:

Reeda, ema usaldusväärseima töökaaslase, **ega** Paavo arvamusel polnud poiss kunagi hoolinud.

Järeldäiend

Peagi aga kistakse lugeja kangelase esimesse intiimkogemusse, detailrikkasse ja brutaalsesse, ja selline see raamat ka edaspidi on. (Eesti Päevaleht 14.03.2003)

Lauselühend

Kristiina viibis boksis kõige vähem, 28,9 sekundit, võites suusavahetuses teise koha saanud Katrinit 1,2 sekundiga, ja tormas kuuendana Skarit jälitama. (SL Õhtuleht 23.12.2002)

Haridusministeerium valmistas ette haridusinvesteeringute kava, arvestades maavalitsuste esitatud ettepanekuid, ning valitsus kiitis selle heaks. (Postimehe nädalalisa Arter 30.11.2002)

Ta lamas selili, käed pea all, silmad lahti, ja laskis mõtetel edasi kulgeda.

Ta istus, käed rüpes, ning mõtles oma muredele.

Teatris ei jalutata, suusamüts silmini peas ja lohisevad saapad jalas, ega lasta vilet.

Kiil

Endine riigipea soovitas kõigil, kes on tähelepanu alt välja jäänud, pöörduda represseeritute organisatsioonide poole, näiteks Mementosse, ja endast teada anda, samuti maakonnavõimude poole, kellelt on võimalik saada vajalikke andmeid. (Postimees 18.12.2002)

Karmen sai ülikooli sisse, see oli ime, ning hakkas usinalt suhtekorraldust õppima.

Kiilu üks liike on üte.

Tule siia, poiss, ja näita oma hinded ette!

Ootasime sind, onu Olev, ning mõtlesime, kuhu sa oled kadunud.

Mõttepööre

Mõttepöörde puhul kasutatav koma „ei allu selgele reeglile ja johtub kirjutaja tahtest lause struktuuri selgemini esile tuua”. Kolmes järgmises lauses pole rinnastava sidesõna eest koma ärajätmine viga.

Kuuled, ei usu, ja ometi on see tõsi. (Postimees 20.12.2002)

Mida tähendab mõiste „juurteadmised“? Vastus on olemas ministri adu-
matuses, ja tema ei ole ainuke. (Õpetajate Leht 24.01.2003)

Tegelikult on siirdamine ka odav, või pigem suhteliselt odav, sest nüü-
disaegne meditsiin on ju üldse väga kallis. (Virumaa Teataja 21.12.2002)

Lõpetuseks tasub tähelepanelikult lugeda järgmisi lauseid, mille kirja-
viis on muutmata.

Tänu oma tugevatele antibakteriaalsetele omadustele mõjub taruvaik
kahjulikele bakteritele, mis on juhuslikult sattunud suhu ja teistele võõr-
kehadele teie organismis. (Postimees 26.08.2002)

Tekib küsimus, kas suu on võõrkeha.

Vene ajakirjanikud kritiseerivad duumas reedel vastuvõetud seadusepa-
randusi, mis piiravad meedia õigusi terrorismivastaste operatsioonide
kajastamisel ning leiavad, et need ei suuda täita oma otstarvet. (Eesti
Päevaleht 04.11.2002)

Kas seaduseparandused leiavad, et meedia õigused ei suuda täita
oma otstarvet? Mõlemasse lausesse tuleb lisada üks koma, sest midu
hälbib mõte loogikarajalt.

¹ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael,
S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Eesti Teaduste Aka-
deemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1993, lk 404.

Suur ja väike algustäht ning pealkirjad

Hans Jürman

raamatukogutöötaja

Kõige uuem eesti õigekirjutus, Mati Erehti, Tiiu Erehti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamat” (Tallinn, 2000) õpetab lk 64–66 algustähtede ortograafia kohta, et 1) teose- ja sarjapealkirjad kirjutatakse esisuurtähena ja 2) perioodikaväljaannete nimed kirjutatakse läbiva suurtähena. Teksti sees käivad esimesed jutumärkides, teised võivad olla ilma.

Neid reegleid tuleb tunda, et ei tehtaks vigu kirjutamisel. Väga sageli on ju väljaande kaanel jm pealkiri tervenisti trükitud suurtähtedega, tänapäeval vahel ka (küllap kujunduse või reklaami pärast) üleni väiketähtedega või hoopis segi – KesKus, TerviSeks.

Nimetatud ortograafiareeglid kõnelevad perioodikaväljaandena ainult ajakirjadest ja ajalehtedest ning on osutatud ka analoogilistele väljaannetele, mida oma olemuse järgi saab tinglikult lugeda ajakirjaks või ajaleheks. Viimaste perioodilisus ei ole nii range, kuid kujundus on sarnane. Siia kuuluvad näiteks bulletinid, infolehed, kooli-ajakirjad jm, ka Riigi Teataja ja Riigi Teataja Lisa.

Bibliograafide silmis on perioodikaväljaande mõiste läinud laiemaks kui ainult ajaleht ja ajakiri. Sarja ehk seeriat (inglise *series*; prantsuse *série*; saksa *Folge*, *Reihe*, *Serie*; soome *sarja*; vene *серия*) ei loe vist keegi perioodikaväljaandeks ega eksita sarja nime kirjutamisel – see on esisuurtähena (ja tekstis jutumärkides). Kuid hulk trükitut on koondatav jätkväljaande mõiste alla (inglise *continuation*, *continued publication*; prantsuse *édition en suite*; saksa *fortlaufende Veröffentlichung*, *Fortsetzungswerk*; soome *jatkojulkaisu*; vene *продолжающееся издание*). Nende anded (vihikud) on omavahel nummerdatud, kuid ilmumine ei ole regulaarne.

Mingist ebamäärasest perioodilisusest saab kõnelda aastaraamatute, kalendrite, ülevaadete, aruannete, protokollide jm puhul. Kui aga võtta kätte ülikooli või teadusasutuse toimetised, ühingu või organisatsiooni albumid jne, siis neil on küll nummerdus, kuid ei mingit perioodilisust. Pealegi, selliste toimetiste, tööde, albumite jne hulgas on vihikuid (raamatuid), mis on omaette pealkirjaga artiklikogumikud või koguni autori üksikteosed. Kuid nad on lülitatud nummerdusse (nagu nummerdatud sarja puhul).

Tekib uus probleem: kus on piir sarja ja jätkväljaande vahel? Nummerdus ei tee väljaannet perioodikaväljaandeks. Kas Ilmamaa välja antud „Eesti mõttelugu” oma köidetega eri autoreilt on perioodikaväljaanne? Aga numbrid on ka A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse” viiel köitel ja Jaan Krossi „Kogutud teoseil”! Mis on „Eesti entsüklopeedia”? Tiitellehel on ortograafiareeglite vastu läbiva suurtähega „Eesti Entsüklopeedia”! Iseasi on lühend EE.

Vahest on nii, et ülevaateis, statistikas jm võib jätkväljaandeid nimetada ka perioodikaks, kui nad on saanud tunnuse ISSN, kuid see ei tähenda, et neid tuleks ka kirjutada perioodikaväljaannete reegli järgi, s.o läbiva suurtähega. Õigekirjutusreeglid ütlevad ju üsna selgesti, et läbiv suurtäht on ajakirjade ja ajalehtede nimedel: Pärnu Postimees, Eesti Päevaleht, Meie Maa, Virumaa Teataja, Eesti Loodus, Teater. Muusika. Kino, Keel ja Kirjandus, Pere ja Kodu.

Jätkväljaannetel, kui nad on nimetatud väljaandja ja trükiseliigi järgi, ei ole nime. Seega pole nende puhul põhjust ega tavagi kirjutada suure tähega muud kui ainult väljaandja asutuse nimetus: Emakeele Seltsi aastaraamat, Tartu Tähetorni kalender, Tartu Ülikooli toimetised, Eesti Üliõpilaste Seltsi album, Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised, Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Trükise laadi näitavad *aastaraamat*, *album*, *kalender*, *toimetised* jm on õige kirjutada väikese tähega. Kui jätkväljaandel on aga pealkiri, tuleks ka kirjutada pealkirjareegli järgi, s.o esisuurtähega ja jutumärkides: „Abiks loodusvaatlejale”, „Astroloogiline abimees”, „Ehitaja raamatukogu”, „Maksud ja maksed”, „Tallinn arvudes”, „Töid ajaloo alalt”. Õigekeelsusreeglite vastu on kirjutusviis: Abiks Loodusvaatlejale, Astroloogiline Abimees, Ehitaja Raamatukogu, Maksud ja Maksed, Tallinn Arvudes, Töid Ajaloo Alalt.

Kokkuvõtteks. Teoste, raamatute, sarjade jm väljaannete pealkirjad kirjutatakse jutumärkides esisuurtähega, kuid ajalehtede ja ajakirjade omad läbiva suurtähega ja ilma jutumärkideta.

E m a k e e l k o o l i s

Teeme tunnis tabelleid

Piibe Leiger

Tartu Tamme gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja

Praktika on näidanud, et õpitav omandatakse kergemini, kui materjal on süsteemne, ülevaatlik. Seetõttu olen leidnud, et eesti keele õpetamisel on abi mitmesugustest tabelitest. Õppijaile on kasulikum, kui tabelid valmivad tunnis õpetaja ja klassi koostöös, valmis kujul kätte antud tabelitesse ei vaevuta põhjalikumalt süvenema.

Järgnevalt tutvustatavad tabelid on oma lihtsustatuses mõeldud põhikooliõpilastele.

Uue teema alustamisel on kasulikud **ülevaattetabelid**.

Keskastmes kokku- ja lahkukirjutamist käsitledes tundub loogiline ühte kaheosalisse tabelisse ühendada nimi- ja omadussõnade kokku- ja lahkukirjutamine. Et tabel oleks lihtne, oleme koos õpilastega püüdnud leida niisuguseid ühistunnuseid, mis võimaldavad ühte lahtrisse koondada võimalikult suure hulga sõnu. Näiteks, kuna kokku kirjutatavate sõnade puhul näitab põhisõna liiki nii lühenenud tüvega, nimetavas kui ka omastavas käändes täiendsõna, võivadki kõik need kolm juhtu kuuluda ühte lahtrisse ($N(O) + N - mis liiki?$). Samasse lahtrisse mahuvad ka need liitsõnad, kus täiendsõna on mitmusliku sisuga. Lahtrisse $N(O, Ar, As) + N - uus tähendus$ aga mahuvad nii piltlikud väljendid (*vedelvorst, hundinui*) kui ka uue mõiste tekkimise juhud (*kolmnurk, suurmeister*).

Iga lahtri esimene sõna võib olla „rühmapealik” – tüüpsõna, mida hiljem on hea kasutada pikema seletuse asemel oma valikuid põhjendades.

Nimi- ja omadussõnade kokku- ja lahkukirjutamine

Kirjutat kokku:

N (O) + N – mis liiki?	N (O, Ar, As) + O
pildiraamat õunapuu kirjutuslaud majakatused jalgpall sinivetikas	raamatulaiune helesinine viiepäevane minuvanune meieaegne jääkülm
N (O, Ar, As) + N – uus tähendus	N mitm + N – omaette tähendus (mis liiki?)
käöraamat kolmnurk hundinui suurmeister vedelvorst omakasu	lasteraamat noorterekord käterätt rahvastepall pühadekaart võõrastemaja

Kirjutat lahku:

N (As) ja N – kelle oma?	O (Ar) ja N
venna raamat firma raha jänese kõrvad meie ema õpilase kirjand rahva heaolu	huvitav raamat noor mees kolm maja sinine õis suur meister pikk tee
O (As, Ar) täiendina ja N ja N (O)	N mitm ja N – tavajuhul
paksu raamatu kaas vana kuuse oksad meie lamba tall kahe päeva vanune karvase koera poeg mõne meetri laiune	raamatute müük teaduste akadeemia mägede tipud vigade parandus sademete hulk kirjatarvete kauplus

Ülevaattetabeli koostamisega olen alustanud ka lauseliikmete ja lause-
lühendi tutvustamist.

Lauseliikmed

Lauseliige	Lauseliikme ülesanne	Küsimused	Näide
Alus	Tegija	kes? mis? (keda? mida?)	Muri uriseb.
Õeldis	Väljendab tegevust	mida teeb? mida tegi? mida ei teinud? jne	Muri uriseb.
Sihitis	Näitab, kellele või millele on tegevus suunatud	keda? mida? (kelle? mille? kes? mis?)	Muri närib konti.
Määrus	Näitab aega, kohta, viisi, põhjust, hulka jne	millal? kui kaua? kus? kuhu? kust? kuidas? miks? kui palju? jne	Praegu närib Muri õues raginal konti.
Õeldis- täide	Näitab, kes, mis või missugune on alus	kes? mis? missugune? jne	Muri on kuri. Muri on koer.
Täiend	Näitab, milline või kelle, mille (oma) on alus, sihitis, määrus, õeldistäide. Kuulub nende juurde	missugune? (missuguse? jne) kelle? mille?	Kuri Muri, kes närib suurt konti, on meie koer.

Lauselühendid

Lauselühend (LL)	Näide	Kirjavahemärgid
Verbita (mis? kus?)	<u>Lilled käes</u> , astun tuppa. Reet sammus, <u>mapp kaenlas</u> , kodu poole. Teet läks kalale, <u>õngeritv õlal</u> .	Verbita LL eraldatakse muust lausest koma(de)ga.
- <u>nud</u> ja - <u>tud</u>	<u>Koju jõudnud</u> (millal?), hakkas ema sööki valmistama. <u>Töö tehtud</u> (millal?), võisin puhata. <u>Koju jõudnud</u> (missugune?) ema hakkas sööki valmistama. <u>Tehtud</u> (missugune?) töö rõõmustas meid kõiki.	Määruslik (näitab aega – millal?) <i>nud-</i> ja <i>tud-LL</i> eraldatakse komaga. Täiendina (missugune?) esineva LL-i puhul koma ei panda.
- <u>des</u> ja - <u>mata</u>	<u>Joonistades pilti</u> , istus Riin laua taga. Riin istus laua taga, <u>joonistades pilti</u> . Riin, <u>joonistades pilti</u> , istus laua taga. <u>Lõpetamata joonistust</u> , läks Riin õue. Riin läks õue, <u>lõpetamata joonistust</u> . Riin, <u>lõpetamata joonistust</u> , läks õue. <u>Pilti joonistades</u> istus Riin laua taga. Riin istus laua taga <u>pilti joonistades</u> . <u>Joonistust lõpetamata</u> läks Riin õue. Riin läks õue <u>joonistust lõpetamata</u> .	<i>des-</i> ja <i>mata-LL</i> eraldatakse muust lausest koma(de)ga, kui lühendi peasõna (<i>des-</i> või <i>mata-</i> vorm) on LL-i alguses või LL asetseb lause keskel aluse ja öeldise vahel. Kui LL-i peasõna (<i>des-</i> või <i>mata-</i> vorm) asub LL-i lõpul, koma ei panda.

Kui reeglid on varem õpitud, kuid vajavad kordamist, on seda võimalik teha tabelharjutusega. Sel puhul on tabeli peas reeglid või juhendid, mille järgi sõnu vastavasse lahtrisse kirjutada.

Kaashäälikuühendi põhireegel ja erandid

Kirjuta tabeli lahtritesse võimalikult palju sõnu, mis vastaksid tabeli peas esitatud tingimustele

Põhireegel kõik häälikud ühe tähega (kümnes, piklik, vaprad)	Erand 1: liitsõnades (keskkool, lõppmäng, lihttööline)	Erand 2: -gi või -ki liitumisel (linna, tippki, korkki)	Erand 3: liite puhul, kui sõna lõpp- häälik = liite algushäälik (õhkkond, modernne)	Erand 4: <i>l, m, n, r</i> järel ülipikalt hääldatav <i>s</i> (avanss, marssis, kirsse)

Kaashäälikute naabrid (põhireegel ja erandid)

Kirjuta tabeli igasse lahtrisse võimalikult palju sõnu tabeli peas esitatud tingimuste kohaselt

Põhireegel: helitu hääliku kõrval <i>k, p, t</i> (katki, metsa, kopsud)	Erand 1: liitsõnades (laudtee, sundseis, ringkaitse)	Erand 2: liite -ki ees (tulebki, kandki, mängki)	Erand 3: <i>andma</i> -sõnades (kündsime, hüüdke, leidku)	Erand 4: käänamisel, liite lisamisel (võrdse, kärbse, jalgsi, argselt)

Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamine

Jätka tabeli täitmist:

Alati lahku	Lahku	Kokku või lahku	Alati kokku
käändsõnad, määrsõnad ja tegevusnimed verbi pöördelistest ja käändelistest vormidest	ühend- ja väljend-verbide osad (mida tegema? mida tehes? mida tehtud? mida teinud? jne)	ühend- ja väljend-verbide <i>v-</i> , <i>tav-</i> , <i>nud-</i> , <i>tud-</i> ja <i>mata</i> -vormid, mis on lauses täiendiks (missugune?)	liitverbid (nende osi ei saa ümber tõsta)
õuest toodud kuusk hiljuti õpitud luuletus olid ruumist lahkunud on juurde kirjutatud	tagasi vaadates on aru saadud ei ole alt vedanud ärge maha jääge	maha/jäetav maha vastu/võtmata otsus edasi/antud teade silmas/peetav isik	abiellutakse vastunäidustama alahinnanud taandarenev

Tabelid sobivad ka ulatusliku osa kordamiseks. Kirjavahemärkide kordamise tabel 8. klassile on koostatud Toom Õunapuu keeleõpikust lähtudes ja mõeldud iseseisvaks tööks.

Vasakpoolses, lausenäite lahtris on oletatava kirjavahemärgi koht tähistatud tärniga. Parempoolses lahtris on seletus, millise kirjavahemärgi kasutamise juhtumiga on tegemist. Seletuse taga sulgudes on märgitud õpiku lehekülg, kust vajadusel saab täpsemat teavet. Lahtrisse „Märk” kirjutab õpilane märgi, viimase puudumisel sõna *puudub*. Edaspidi saab tabelit kasutada harjutuste täitmisel, kirjavahemärkide kasutamise põhjendamisel.

Kirjavahemärgid

8. klassi õpileht

Lause	Märk	Seletus
1. Nägime huvitavaid loomi ✕ okassiga, pesukaru, jakki.		1. Koolon koondlauses (Õ 52)
2. Okassiga, pesukaru, jakk ✕ need loomad elavad loomaaias.		2. Mõttekriips koondlauses (Õ 52)
3. Käisin Harjumaal ✕ Rae vallas ✕ Tuisu talus.		3. Hõlmavad kohamäärused (Õ 54)
4. Sündmus toimus 30. aprillil ✕ 1957. a ✕ kell 15.00.		4. Hõlmavad ajamäärused (Õ 54)
5. Esineme võidupühal ✕ 23. juunil.		5. Samaväärsed ajamäärused (Õ 56)
6. Raske ✕ viiekilone pakk on esikus.		6. Samaväärsed (teineteist seletavad) täiendid (Õ 56)
7. Maas lebas punaseid ✕ kollaseid ✕ pruune lehti.		7. Samaliigilised täiendid (Õ 58)
8. Vastu tuli suur ✕ karvane ✕ tige koer.		8. Eriliigilised täiendid (Õ 58)
9. Liina ruttab ✕ rong väljub varsti.		9. Koolon liitlauses (Õ 67)
10. Tule ✕ Liina ✕ kiiremini!		10. Üte (Õ 76)
11. Tiit ✕ kes hiljem saabus ✕ jäi paljust ilma.		11. Lause lauses (nn piruka lause) (Õ 85)
12. Kas sa soovid ✕ et ma tuleksin ✕ või tahad üksi olla?		12. Koma sidesõnade <i>ja</i> , <i>ning</i> , <i>ega</i> , <i>või</i> ees
13. Seal ta sammus ✕ punane mütsike peas ✕ korv käes.		13. Verbita lauselühend (Õ 96)
14. Töö tehtud ✕ mindi puhkama.		14. <i>nud-</i> ja <i>tud-</i> lauselühend (Õ 98)
15. Ta lahkus ✕ kedagi enda ümber märkamata.		15. Komata <i>des-</i> ja <i>mata-</i> lauselühend (Õ 100)
16. Ta lahkus ✕ märkamata kedagi enda ümber.		16. Komaga <i>des-</i> ja <i>mata-</i> lauselühend (Õ 100)

Vihikus käepärast olev tabel on hea abimees, kui on vaja meenutada ununenud reeglit või mõistet.

Kaugel tõsidusest, kuid tõsimurelikult

Kadri Ottenson

Tartu Kivilinna gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja

Paljud toredad muutused ja uuendused üldhariduskoolide eesti keele õppematerjalides ei ole kaasa toonud üht eeldatavat ja vajalikku oskust – kirjutada oma emakeeles õigesti, vallata üldtuntud SÕNA õigekirja. Aastate jooksul on suuresti paranenud õpilaste suuline eneseväljendus, esinemistahe ja -oskus, julgus oma mõtteid välja öelda ning omi seisukohti kaitsta. Samas tehakse kirjalikes töodes ootamatuid täheortograafiavigu, mis tekitavad piinlikkust eelkõige kirjutajale. Soovimata analüüsida, miks on õpilasel (ükskõik mis kooliastmes) raske meelde jätta paljude igapäevaelus tarvitataivate sõnade õigekirja, tahan neile appi minna, kui reeglid (kõneks tulevate näidete puhul peaaegu puuduvad) ja harjutamine ei ole õppijaid aidanud.

Kõik on mänguline ja peaks aitama eriti neid õpilasi, kel ei ole hea mälu või kel pole alguses viitsimistki meelde jätta. Nii ütlen vahel tunnis: „On sõnu, mille õigekirja saab endale selgeks teha imelikke seoseid luues. Kui see teid aitab, siis võiksite ..” Ehitan silda, mis on paljudel kordadel õppijaid aidanud, kuid mis on hästi kaugel tõsiteadusest. Nimelt seostan sõnu, mida parajasti õpime või mis on töös toonud vigu, igapäevaeluga, asjadega, mis võiksid aidata õigekirja omandada. Näiteks:

vaRRukas	Kirjutatakse kahe <i>r</i> -iga, sest meil on ju üldjuhul kaks kätt ja kaks varrukat.
kanarBIK	On ilus, suhteliselt madal, üldsegi mitte kõrge ega pikk taim. Nii polegi selle sõna lõpus silpi <i>-pikk</i> .
REVOLutsioon	REVOLvriga tulistatakse ka revolutsiooni ajal, seepärast ongi neil algussilbid samasugused.
kolHOOS,
sovHOOS	Ikka oldi suures HOOS, kui tehti koos tööd, nii kolHOOSis kui ka sovHOOSis.

Need olid esimesed sõnad, mida ma õpetasin lastele „eeslisillaga” meelde jätma. Samamoodi oleme õppinud mõne sõna ainsuse osastavat.

suhKRUT	Ei ole kunagi lõpusilpi <i>-kurt</i> , sest egas ainult kurt suhkrut söö. (Suhkur KRUDiseb ka!)
korsTNAT	Ei ole <i>korstent</i> , sest see kõlab nagu <i>tont</i> , aga tonte me korstnasse ei taha. (Värskeima ÕSi järgi võib seda sõna siiski kahte moodi kääntada.)

Kaua mõtlesin, kuidas jääks õpilastele meelde sõna *õudne* türevokaal *e*, kuni rääkisin neile nii:

õudnE	1. Sõna algvorm on <i>e</i> -tähega (nii on ta ka sõnaraamatutes; niisugusena sünnib ta maailma). 2. ÕudnE on nii hirmus, et isegi meie tähestiku esimene täht ei julge sinna minna, seega on õige õudnE : õudsE : õudsEt : õudsEsse .. õudsEid ..
-------	---

Kas kirjutada üks *i* või kaks *i-d*, on veidra lisaseletusega võimalik meelde jätta näiteks neljas järgmises sõnas:

apelsIn	Tema on suur, talle piisab ühestki <i>i-st</i> , ta saab hakkama.
mandarIn	On väike, talle on vaja kahte <i>i-d</i> . (Eriti raske on näiteks lauses <i>Osteti palju apelsine ja mandariine.</i>)
tärpentIn	Lõhnab (haiseb) piisavalt ka ühe <i>i-ga</i> .
vaselIn	On küll kahe <i>i-ga</i> , aga mingit erilist lõhna tal siiski ei ole.

Et jääks paremini meelde, kas on vaja kirjutada nõrk või tugev sulghäälik, annan mõnede sõnadele järgmise lisaseletuse:

krokoDill	On võõramaa loom ega söö meie sibulat ja tilli.
presiDent	Selleks tal need turvamehed ümber ongi, et kaitsta (nõrka <i>d-d</i>).
kandiDaat	Meie memm või taat ei taha mingit suurt melu ja sagimist, et olla kuskile valitud, seepärast ei olegi sõna viimane silp <i>-taat</i> .

Siin vajab lisaseletust *presiDent*, sest mänguga õpime selgeks just sõna keskel oleva sulghääliku, mis ka käänamisel ei muutu: *presiDenti*, *presiDentide*, *presiDente*.

Sõnas saab mõistujutuga meelde jätta ka mitme tähe kirjutamist.

aPloDeerima	Alguses plaksutame kõvasti (<i>p</i>), siis vähem ja siis plaksutamine vaibub (<i>d</i>).
rönTGen	Algushetkel on kiirguse hulk tugev (<i>t</i>), siis see kohe lakkab (<i>g</i>).
aneKDoot	Mõnusa loo puhul pahvatame kohe valjusti naerma (<i>k</i>), siis muutub naer vaiksemaks (<i>d</i>).
DeTeKtiiv	Uurib kuritegu ja alguses pole tal peaaegu mingeid pidepunkte, kõik on ebamäärane (<i>d</i>), kuid hoolikas töö viib järjest täpsemate ja kindlamate tulemusteni; kõik järgmised tähed on tugevad (<i>t</i> , <i>kt</i>).
arhiTeKT	On ehituskunstnik, kelle jooniste järgi valmivad ehitised, peamiselt kivist, betoonist või muust tugevast materjalist, et hoone kokku ei kukuks. Seega on kõik tähed tugevad; ka sõnas <i>arhitektuur</i> .
aTenTaat	On tapmiskatse, tahetakse tõeliselt kurja, valmistatakse täpselt ette, minnakse kindla peale välja.

Viimase sõna puhul on vaja rõhutada, missugune täht täpselt on märgulise seletusega seotud, sest sõna muutmisel võib viimane sulghäälik *t* asendada *d*-ga. Õnneks ei eksigi õpilased sõna lõpus, vaid just sõna keskel oleva tähega.

BareTT	Valmistatakse pehmest materjalist (<i>b</i>) ja katab meie kahte kõrva (<i>tt</i>).
BriKeTT	Algab nõrga <i>b</i> -ga, et ta läheks kergesti põlema, siis põleb kindlasti (<i>k</i>) ning lõpuks annab palju sooja (<i>tt</i>).
ParkeTT	Põrand peab olema tugev (<i>p</i>), et me saaksime seal kenasti kahe jalaga julgesti astuda (<i>tt</i>).

Eriti kolme viimase sõna puhul tuleb toonitada, et niisuguse seletusega saab meelde jätta just nimetavat käänet; õnneks toovad teised vormid kirjalikesse töödessa märksa vähem vigu (näiteks kirjutatakse õigesti *pooniti parketti*, *otsin baretti* või *briketiauto juba tuli*).

AlfaBeet	On tähestik ja selles võõrsõnalises vastes on kaks esimest tähte juba olemas – <i>a</i> , <i>b</i> (lastesalm <i>AB hakka pähe</i>).
----------	---

Omaette rühmaks on kujunenud sõnad, millel õigekirja määrab rõhk, mis on kas sõna lõpus või ei ole. Aga on ka teistsugune meeldejätmise võimalus:

Tabure T	Peab olema tasakaalus, muidu ei saa tema peal istuda.
Kotle T	Peab olema mõlemalt poolt ühepalju praetud, et ta oleks maitsev.
Kabine T	On kaunis, kui seal seisab mööbel paigal, kui põrand ei ole ühele poole kaldu (tasakaalust viiksid välja kaks <i>t</i> -d sõna lõpus).
pankro T	On nii halb ja õudne, et segaduse ja kaose märkimiseks piisab lõpus ühest <i>t</i> -st.

Kui on olnud õpilasi, kes ikka ajavad segamini sõnade *dušš* ja *tušš* õige kirjutamise, olen seletanud nii:

Dušš	On vesi, millega end pesta, see peabki olema mahe, pehme, õrn (<i>d</i>).
Tušš	1. On tint, mis peab paberile jätma jälje (<i>t</i>). 2. On pidulik muusika, mis mürtsub ikka päris kõvasti (<i>t</i>).

Siit on hea edasi seletada, kuidas kasutada mõlemas sõnas tähte š.

Tušš ja po TT	Nii nagu täht <i>t</i> käitub sõnas <i>pott</i> , teeb seda täht <i>š</i> sõnades <i>dušš</i> , <i>tušš</i> , <i>afišš</i> , <i>nišš</i> jt. Nimelt, kui <i>toit on peidus poti all</i> , siis <i>mina käin duši all</i> ; <i>köögis on potiriinul</i> ja <i>koolis on duširuum</i> , <i>üks kolistas potiga</i> ja <i>teine joonistas tušiga</i> .
----------------------	---

Rohkem ongi vaja meelde jätta, millal on üks š, kui seda, mil kõrv kuuleb õigesti kahte häälikut (*pani pottidesse*, *peitis niššidesse* vms).

Niisugust sõnapaaride meeldejätmist olen kasutanud ikka ja jälle nende, põhiliselt võõrsõnade puhul, mille õige kirjakuju kipub meelest minema, kui seda pole äsja korratud.

ha LL , almana HH	Nii nagu sõnast <i>hall</i> ei kao selle käänamisel kunagi ühte <i>l</i> -tähte, nii on ka <i>almanahh</i> alati kahe <i>h</i> -ga. (Lisaks muidugi ka sõnad <i>krahh</i> , <i>epohh</i> , <i>tsehh</i> , <i>tšehh</i> jt.)
ohutu eskimo	Nii nagu muutub sõna <i>ohutu</i> , muutub ka <i>eskimo</i> , näiteks <i>ohutute eskimote</i> .
väeti kaamel	Sama põhimõte.

vaadis on

- 1) kontsert
- 2) teemant
- 3) asfalt

Seega, kui on *vaatidest*, on ka *kontsertidest*, *teemantidest*, *asfaltidest*.

Osa õpilasi ei vaja kunagi mängulist õpetust ning mõned isegi pahandavad, kui kuulevad imelikke lisaseletusi, kuigi eksivad ka selles kirjutises näiteks toodud sõnade õigekirjas. Suur hulk õppijaid võtab aga „eeslisilla” rõõmuga vastu ning seletab varsti, kuidas mõnda muudki sõna endale meelde jätta. Ehk leiab igaüks oma nipi ja ega tund ikka igavamaks, tüütumaks lähe, kui küsida: „Kuidas nende presidentidega siis oli?”

Ülevaade

Emakeelepäev Moskva Eesti Seltsis

Jüri Viikberg

eesti keele instituudi vanemteadur

Viimastel aastatel on sagenenud Emakeele Seltsi ja väliseesti kultuuriseltside kontaktid, mille tulemuseks on ühiselt korraldatud keelepäevad, näiteks Riias, Peterburis, Lundis, Stockholmis, Tamperes, Petseri eesti koolis. Väliseestlased on väga huvitatud eesti keele käekäigust, arengust nii grammatikas ja sõnavaras kui ka keelepoliitikas, ja Kodu-Eesti keeleteadlased on olnud meelsasti nõus tutvustama neile nii keeleuudiseid kui ka keelekorralduse praegusi seisukohti.

12. aprillil 2003 peeti Moskvas Eesti suursaatkonna valges saalis emakeelepäev, mille korraldasid Emakeele Selts, Eesti haridus- ja teadusministeerium ning Moskva Eesti Selts. Keelepäevale eelnes palmipuudepüha ja emakeelepäeva puhul jumalateenistus, mille pidas pastor Peeter Kaldur. Ta külastab sealseid eestlasi kaks korda aastas, järgmine luteri usu jumalateenistus ootab Moskva Elisabethi kogudust oktoobris.

Keelepäeva avasõnad lausus eesti seltsi esimees, tuumafüüsikust Moskva ülikooli professor Riho Nõmmik. Emakeele Seltsi nimel teravitas kuulajaid seltsi esimees, Tartu ülikooli professor Mati Erelt, kes keelepäeva juhatajana tutvustas ka kõiki esinejaid. M. Erelti avaettekannet „Eesti keele uurimisest” andis ülevaate eesti keele uurimisega seonduvast – uurimiskeskustest (eeskätt Tartu ülikooli ja Tallinna pedagoogikaülikooli õppetoolid, eesti keele instituut ja Emakeele Selts), olulisimatest tulemustest ning lähimatest eesmärkidest.

Eesti keele instituudi vanemteaduri Tiiu Erelti ettekannet „Eesti kirjakeele praegustest probleemidest” keskendus 1990. aastail toimu-

nud muutustele. Kuulajaile oli valitud ilmekaid näiteid üldiseks kip-
 puvatest käibeformidest, mis normidest lahknevad (nagu näiteks
kontserdite pro kontsertide, *maastikuid* pro maastikke; *osad inimesed*
 pro osa inimesi; *üles loetlema* pro üles lugema ~ loetlema; *läbi direk-
 tori* pro direktori kaudu, *läbi juhuse* pro juhuse tõttu; *neliteist mai*
 pro neljateistkümnendal mail, *Tootal Kinnisvara* pro Tootali Kinnis-
 vara). Tegu on tendentsidega, mis normirangust ei pelga ja mida reeg-
 lid (enam) ei taltsuta. Ent ühiskondlik teisenemine on uuendanud ka
 sõnavara. Esineja tõi näiteid nii sõnade liitmisest (*soodusravim*, *pen-
 sionisammas*), tuletamisest (*lõimuma*, *üleilmastuma*, *rehepaplus*), va-
 nadele sõnadele nüüdistähenduse andmisest (*mestimine*, *kolmjalg*,
seltsing) kui ka laenamisest (*digiallkiri*, *narkodiiler*, *veeb*).

Eesti keele instituudi vanemteadur Jüri Viikberg rõhutas oma
 ettekandes „Väliseestlased ja eesti keel” Venemaa eestlaste eripära.
 Venemaale on eestlasi jätkunud rohkem kui muudesse riikidesse (eesti
 külasid on rajatud Peipsist kuni Jaapani mereni), eesti asundused ja
 kogudused on kõige vanemad ning oma keelt ja kultuuri on hoitud
 silmatorkavalt kaua. Kui näiteks Siberis elavad neljanda, viienda või
 kuuenda põlve eestlased, tähendab, et nn kolme generatsiooni assimi-
 leerumise seaduspära pole seal kehtinud.

Iseloomulik on seegi, et väliseestlased pole kodueestlastele kuna-
 gi päris kadunud olnud. Juba alates XIX sajandi keskpaigast on Eesti
 ajakirjandus avaldanud sõnumeid väljarännanute elust ja ilmunud on
 isegi ülevaateeteoseid. Esineja juhtis tähelepanu sellele, et kui Eestis
 leidub maakaarte, millel on tähistatud väliseestlaste asukohad eri rii-
 kides, siis võiks Moskva eestlastel olla niisugune Eesti kaart, kus olek-
 sid tähistatud nende sünni- või päritolukohad Eestis.

Haridus- ja teadusministeeriumi peaekspert Piret Toomet oli kaasa
 võtnud kümme-kond stendi, mis lisasid ettekandele „Eesti keele õpeta-
 misest väliseestlastele” sõnalis-pildilist konkreetset, kes ja mis riigis
 eesti keelt õpetab. Eesti keelt kui üht soome-ugri keelt õpetatakse üle
 30 ülikoolis. Eestist saadetud eesti keele õpetaja töötab Petseris, Ülem-
 Suetukis Krasnojarski krais, Aleksandrovkas Krimmis, Salmes-Sulevis
 Abhaasias ning Peterburi ja Vilniuse ülikoolis. Et Moskva eestlased
 peavad plaani emakeelset kooliõpetust taastada, esitati mitmeid puht-
 praktilisi küsimusi haridusministeeriumi võimaliku abi ja toetuse kohta.

Haridus- ja teadusministeeriumi keelepoliitika nõunik Jüri Valge
 esines teemal „Eesti keelepoliitika ja eesti keele arendamise strateegia”

Moskva Eesti Seltsi esimees Riho Nõmmik, tema kõrval seltsi aseesimees Ellen Ahmedžanova ning juhatuse liikmed Lydia Otarova ja Siiri Nieländer. Jüri Viikbergi foto

gia”. Eesti Vabariigi aastail – 1991. aastast alates – on riigikeele positsioon kindlustunud ja selle kõnelejate arv suurenenud, ent eesti keele talitlemise ja arengu huve silmas pidades koostab 17-liikmeline keelenõukogu aastateks 2004–2010 eesti keele strateegiat. Koostatavas strateegias on kolm osa: eesti kirjakeel, eesti keele allkeeled ja eesti keel teiste keelte kontekstis. Strateegias kavandatud tegevused teenivad üht eesmärki – tagada kõikide eesti keele funktsioonide säilimine ja areng ka siis, kui Eestist on saanud Euroopa Liidu liige. Kirjakeele probleemide kõrval oligi keelepoliitika ettekanne teine, mille kohta kuulajad ohtramalt küsimusi esitasid.

Keelepäevast sai osa 61 inimest, neist enamik Moskva Eesti Seltist. Maailma üks vanimaid väliseesti seltse on rajatud 1900. aasta aprillis. 1937. aastal suletud selts taastati 16. septembril 1989, sinna kuulub praegu üle 400 liikme ehk iga neljas Moskva eestlane. 90% liikmetest on kõrgharidusega, umbes 40 liiget on teadusdoktorid ja -kandidaadid – eesti teadlaste arvu poolest on Moskva Tallinna ja Tartu järel kolmandal kohal.

Esiletõstmist väärrib tõsiasi, et Moskva seltsi töö toimub ainuüksi eesti keeles. 10-liikmelise juhatuse eesotsas seisavad esimees Riho Nõmiku kõrval aseesimehed Ellen Ahmedžanova ja Epp Jaanvärk ning sekretär Hille Susi. 2002. aastal ilmus seltsil Globalinformi kirjustuse väljaandel esinduslik ülevaate teos „Moskva Eesti Selts 1989–2000”.

Moskvas Eesti saatkonna ees seisavad (vasakult) Ellen Ahmedžanova, Piret Toomet, Hille Susi, Jüri Valge, Tiiu Erelt, Mati Erelt, Jüri Viikberg ja saatkonna sekretär Ruth Kulbas. Jüri Viikbergi foto

Õigus oma keelele

Norra keel – emakeel isamaal

Øyvind Rangøy

Tartu ülikooli eesti keele ja soome-ugri filoloogia üliõpilane

Norra keelel on norra riigikeelena umbes 4,5 miljonit kasutajat. See on keel kindlasti suurimate keelte hulgas, kui vaadata kõiki maailma keeli. Samas on ta – nagu eesti keelgi – väike keel, võrreldes näiteks selliste keeltega nagu hiina, india, hispaania, inglise või araabia keel. Teisalt on norra keele rääkijad ka osa suuremast, nii-öelda sekundaarsest keelekeskkonnast. Kui võtta kriteeriumiks vastastikune arusaadavus, saab nimelt Skandinaavia keeli vaadata kui suurt sama keele murdeala. Sellise perspektiiviga on norralase keelekeskkonna suurus juba 17 miljoni inimese ringis.

Kuidas on siis norra keele kui emakeele olukord oma ajaloolisel isamaal? Kõik peaks ju olema korras nagu Norras? Mitte päris.

Kindlasti toimub palju positiivset, näiteks tegeldakse Norras tõsiselt keeletehnoloogiaga. Norra on vaba maa ja rahvuskeelt ja -kultuuri ei ähvarda miski. Või ei ole asi siiski nii lihtne? Kuid sellest lähemalt veidi hiljem. Kõigepealt tahan rääkida natuke norra keeleolukorra omapärast.

Kaks kirjakeelt

„Mina olen norralane, minu emakeel on norra keel”. Samamoodi ütleks iga norralane. Kuid milline norra keel? Mõned teist on võib-olla kuulnud, et norra keeli on kaks. Tõepoolest, norra keelel on kaks, täiesti võrdõiguslikku ametlikku kirjakeelt. Nii palju on tihti välis-

maalgi teada, kuid kaval küsimus, mida mulle sellest lähtudes tihti esitatakse, näitab, et tegelik olukord on palju keerulisem. Küsitakse: „Kumba teie räägite?”

Vastata võib ühe lausega: Norras kirjakeelt ei räägita, järelikult ma ei räägi kumbagi. See seletab ühtlasi, miks iga norralane lihtsalt ja pikemalt seletamata saab kuulutada, et ta räägib „norra keelt”.

Ajaloolistel põhjustel on nimelt murded norralaste jaoks rahvuslikud, kuna kirjakeeleks oli mitusada aastat taani keel. Taani keele mõju kestab tänini.

Tegelikult on norra kirjasõnal pikk traditsioon. Vananorrakeelne islandi-norra saagakirjandus on ainulaadne dokumentatsioon, mis kirjeldab ilmekalt viikingite kombeid, tõekspidamisi ning muidugi ka nende keelt. See norra keel elab suures osas edasi islandi keele näol.

Tänapäeva norra keel on aga hoopis midagi muud. Kuigi norra keel paigutatakse tavaliselt Lääne-Skandinaavia keelte hulka, koos islandi ja fääri keelega, on viimase aastatuhande reaalne arengutendents siiski kolme Mandri-Skandinaavia keele rööpne areng. Seepärast on tänapäeva norra, rootsi ja taani keel vastastikku mõistetavad ning suhteliselt kaugel islandi keelest. Kui norra, rootsi ja taani keel võiksid teistsugusel poliitilisel maastikul olla üksteise murded (nad on sarnasemad kui ülem- ja alamsaksa keel), on näiteks tänapäeva norra ja islandi keele sugulussuhe võrreldav eesti ja soome keele suhtega – kus islandi keel nagu soome keelgi on nii arhailisem kui ka puristlikum pool.

Millised on aga tänapäeva norra keele alused? Kui me lähtume norra kirjakeeltest, näeme kahte voolu: rahvakeele süstematiseerimine kirjakeeleks (*nynorsk*) ning vana taani ametivõimu kirjakeele lähendamine norra kõnekeelele (*bokmål*). Viimane, s.o taani kirjakeele edasiarendus, on tänini suurema kasutajaskonnaga kirjakeel.

Norra unioon Taaniga lõppes 1814. aastal, kui Norra anti Rootsile üle kahjutasuna pärast Napoleoni sõda. Samal aastal võeti vastu Norra põhiseadus ja personaalunioon Rootsiga piirdus suures osas ühise sõjaväe ja välispoliitikaga. Just see iseolija hoiak soodustas iroonilisel viisil ka taani keele jätkuvat kasutamist – sel moel markeeriti, et Norra ei ole Rootsi osa.

Tasapisi hakkas see taani keel ka norra laensõnu sisse võtma. Taanipärase kirjakeele häälendus oli juba ammu norrapärane, selle nimetus oli *Dannet dagligtale* (haritud igapäevane kõnekeel). Varsti tekkis soov selle taani-norra keele norrastamist suunata ja süstematiseerida. Väga

tähtis roll oli selles kooliõpetaja Knud Knudsenil, kes avaldas muu hulgas aastal 1881 sõnaraamatu norrapäraste asendussõnadega. Tal oli palju ettepanekuid nii ortograafia kui ka sõnavara kohta ja kuigi ametlik keel ei muutunud eriti enne norra täielikku iseseisvumist XX sajandi algul, on väga suur osa Knudseni ettepanekuid täiesti integreeritud tänapäeva *bokmål*'i. See, et *bokmål* on taani kirjakeelest lähtunud, on fakt, kuid samas tuleb tunnistada, et tänapäevasel kujul on tegemist kahtlemata iseseisva norra keele variandiga.

Hoopis teine suund oli uue norra kirjakeele konstrueerimine. Jaanuaris 1826 kirjutas 22-aastane Sunnmøre foogtkonna väiketalu-niku poeg Ivar Andreas Aasen neli lehekülge pealkirjaga „Meie kirja-keelest” („Om vort skriftsprog”). Kirjutist ei avaldatud enne 1907. aastat, kuid see märgib siiski Aaseni suure projekti algust – ta oli veendunud, et norra rahvakeel ei ole surnud. Norralaste enda keel elab edasi ja selle keele päästjaks on talupoeg.

1842 sai Aasen teadusseltsi stipendiumi ja hakkas koguma andmeid norra rahvakeele kohta. 1853 ilmus raamat „Norra rahvakeele proove” („Prøver af landsmaalet i Norge”), mis sisaldab peale 20 murdeteksti ka katset ühendada nende murrete sõnavara ja konstrukt-sioone lihtsas normeeritud grammatikas. Seega oli sündinud *landsmål* (maakeel), millest hiljem arenes välja *nynorsk*. Kuni oma surmani 1896. aastal jätkas Aasen maakeele süstematiseerimist, sõnaraamatute koostamist ning ka maakeelse kirjanduse loomist.

Tänapäeva *nynorsk* ei ole muidugi enam Aaseni keel, kuid põhi-mõtted on samad. Alus on norra rahvakeel ja selle rahvakeele murrete ühiste joonte põhjal on arenenud normeeritud, rikas ja igati kasutus-kõlblik kirjakeel. Seda on mõjutanud ka hilisem kirjandus ja tänapäe-va *nynorsk*'i aluseks on 1938. aastal fikseeritud ortograafia mõninga-te uuendustega.

Niisiis elavad kõrvuti kaks kirjakeelt, mis alates aastast 1885 (!) on olnud täiesti võrdõiguslikud ametlikud keeled. Tänapäeval kirju-tavad umbes 15% keelekasutajatest *nynorsk*'i, ülejäänud *bokmål*'i. Ma rõhutan veel kord – kirjutavad. Sellisel taustal on kõnekeele osas just murded prestiižikamad ja neid kasutatakse tänapäeval igas olukorras, kaasa arvatud suulises ajakirjanduses, parlamendi kõnetoolis ja nii edasi. Järelikult ei valda iga norralane passiivselt mitte ainult kahte, vaid õieti lõputut arvu keelevariante, mis on vähemalt niisama erinevad kui kolm Skandinaavia keelt omavahel.

On väidetud, et norralastel on niinimetatud polülektaalne grammatika, mille tõttu nad oskavad lähisugulaskeelte puhul ise nii-öelda lünki täita. Seetõttu on tõsiasi, et norralased saavad taani ja rootsi keelest palju paremini aru kui naabrid norra keelest. Naaberriikides on nimelt üks kirjakeel ja murded on enam-vähem kõögikeele staatusesega.

Aga mida kujutab see olukord endast Norra sees? Kas selline mitmekesisus ei tee keeleõppimist raskeks? Mina julgen väita, et ei tee, pigem vastupidi.

Hääbub keele endaloome

Tuleb siiski tunnistada, et norralaste emakeeleoskus, eriti kirjakeele oskus, ei ole kaugeltki hea. On fakt, et näiteks keskmine soomlane kirjutab soome keelt palju paremini kui keskmine norralane norra keelt. Kuid on see tingitud norra keele suhtelisest vabadusest ja mitmekesisusest? Seda mina ei usu, eriti kui vaadata, missuguseid vigu tehakse.

Murdetausta tõttu teevad kirjutamisel vigu vaid väikesed lapsed õppimise algstaadiumis, kuid tõelise ohu emakeeleoskustele saab väga lühidalt kokku võtta: see on inglise keel. Eriti kommertskeel, millel on paraku suur mõju üldkeelele, kubiseb inglispärasustest nii fraseoloogias kui ka ortograafias.

Suur probleem on liitsõnade lahkukirjutamine inglise keele eeskujul, mis ei ole üksnes viga, vaid teeb ka teksti raskesti loetavaks ja mõnikord muudab tähenduse täielikult – kui näiteks kuulutus, mis peaks tähendama „Ehtsad käsitsi valmistatud plaadisaiaid”, tegelikult ütleb „Ehtne käsi tegi plaadisaia”, või kui „munakeetjast” saab „munad keevad”. Samuti on levimas inglise keele fraseologisme ja konstruktsioone, mis tihti on norra keeles ebaloogilised. Varem oli kombeks – kuigi mitte just ilusaks – naerda sisserändajapoodide natuke abitu keelekasutuse üle, kuid tõeliselt hirmutav on, kui emakeele kasutajad teevad massiliselt hullemaidki vigu.

Eestlane on ajaloolistel põhjustel harjunud mõttega, et eesti keel võib olla tõsises ohus. Norralane ei ole selle mõttega harjunud, ta on osalt olnud nii enesekindel ja ükskõikne ning osalt nii hõivatud kahe kirjakeele pooldajate vaidlustega, et ta ei ole tähele pannud väljaspoolt lähenevat ohtu.

Teine tõsine probleem on norra keelel ning arvavasti Skandinaavia keeltele üldse terminoloogia vallas. Põhjuseks on keelte suhteliselt nõrk tuletusaparaat. Kahjuks on norralased ka samal põhjusel ülimalt skeptilised igasuguse keeleuuduse suhtes – väljapakutud norra vasted arvatakse olevat labased, tobedad või lihtsalt tarbetud. Kasutusele jääb inglise toorlaen või inglise keele eeskujul kokkupandud ladina-pärane võõrsõna. Kas inglise keelel on siis selline hiilgav tuletusaparaat? Tegelikult ei ole. Kuid paistab, et mis teistes keeltes kõlab naiivselt või kohmakalt, on täiesti korras inglise keeles ehk nagu lauldakse ühes vanas norra poplaulus: „Kerge on öelda *ma armastan sind* inglise keeles.”

Täielik purism on norra keeles paraku mõeldamatu, selleks oli Taani aja ja hansaaja alamsaksa mõju liiga tugev. Nii-öelda puhas norra keel peaks meenutama tänapäeva islandi keelt – mis oleks sama absurdne kui võtta eesti kirjakeeleks soome keel. Sellepärast arvan, et norralastel oleks midagi õppida eesti keeleuudusest. Terminoloogia arendamine ei saa lähtuda mingi ajaloolise keele rekonstruktsioonist, vaid fantaasiast ja kõlalisest esteetikast. Sõnad peaksid oma kõla poolest säilitama tervikliku keelesüsteemi.

Selliste uuendustega tehakse katseid, näiteks sõnakonkurse jms, kuid see on kitsa ringkonna harrastus, tulemused jõuavad harva tavalise keelekasutajani.

Teadustöö käib inglise keeles

Norra kõnekeelt ei ohusta esialgu miski. Norra kirjakeele terviklikust ohustavad lohakus ja inglise keele mõju. Kuid selle kõige taga on veel üks oluline aspekt, mis pikemas perspektiivis võiks osutada saatuslikuks, ning see on norra keele kasutamine ülikoolihariduses ja uurimistöodes. Siin on just norra keele oletatav kindel positsioon ja sellest tingitud ükskõikne hoiak võimaldanud tänapäeva olukorra, kus Norra teadustöö toimub valdavalt inglise keeles. Seda näitab Ragnhild Ljoslandi magistritöö, mis on valmimas Trondheimi ülikoolis Skandinaavia keelte erialal.

Lühidalt võib öelda, et umbes 70% teaduritest ja koguni 81% doktorantidest kirjutab oma töid inglise keeles, kuigi potentsiaalne lugejaskond koosneb tihti valdavalt norralastest. Kui Ragnhild Ljosland palus inglise keeles kirjutavatel doktorantidel intervjuudes oma kee-

levalikut põhjendada, tuli välja, et peaaegu keegi ei mõelnud sellest kui valikust. Tüüpilised vastused olid „Kuidas siis muidu?“, „Kas see ei ole tegelikult vältimatu?“ Need, kes olid oma valiku suhtes teadlikumad, põhjendasid enamasti inglise keele kasutust võimaliku rahvusvahelise lugejaskonnaga.

Alates ülikoolihariduse keskastmest on ka valdav osa õpikuid ingliskeelsed – suurem rahvusvaheline turg lubab paremate õpikute koostamist ja õpikuid valitakse erialase kvaliteedi põhjal, keel ei ole kriteerium.

Praegu käib enamik loenguid norra keeles, kuid on olemas tugevad poliitilised jõud, kes ka selles osas tahavad üha rohkem inglise keelele üle minna. Mõnel erialal peetakse juba osa loenguid inglise keeles, kuigi nii õppejõud kui ka tudengid on norralased. Põhjus? „Terminoloogia on niikuinii ingliskeelne. Lisaks valmistab see tudengeid ette, osalemaks rahvusvahelises teadusmiljões.“

Filoloogia alal arendatakse muidugi erialakeelt edasi, kuid tehnoloogia ja täppisteadused saavad kaudselt üha rohkem meie igapäevaelu osaks ja seega ka see sõnavara, mis varem oli vaid kitsas erialaterminoloogia. Kas keel on selleks valmis, kui emakeelse terminoloogia arendamise järele pole vajadust tuntud? Tendents on igatahes selgelt inglise keele eelistamine.

Näiteks on Oslo ülikooli arstiteaduskonnas juba terve semester täielikult inglise keeles. Selle vastu seisab loomulikult Norra keelenõukogu, kuid laiemates ringkondades näib problemaatika siiski üllatavalt vähe tähelepanu äratavat.

Mis toob norralase Eestisse õppima

Taasvalitud Tartu ülikooli rektor on lubanud võidelda selle nimel, et ülikoolist saaks Euroopa arvestatavaid teadusülikoole. Ma soovin temale ja ülikoolile edu selle saavutamisel. Kuid selle kõige sees ei tohi unustada ka eesti keele positsiooni eri valdkondades. Inglise keele valdkondade dominants võib tulla väga kiiresti, ning kui ei suudeta paralleelselt kirjutada oma erialast sama hästi emakeeles kui võõrkeeles, on see ohtliku arengu algus.

Ütlen juba ette, et järgnevad minu isiklikud arvamused, mis tugenevad mu enda kogemustele. Mida mina välisüliõpilasena lootsin leida, tulles Eestisse ja astudes Tartu ülikooli? Igatahes mitte seda sama,

mida ma oleksin võinud õppida mujal. Ma tulin Eestisse õppima selle riigi, rahva, keele ja ülikooli omapära, et ma tulevikus võiksin seda norralastele vahendada.

Kas ma oleksin huvitatud Eestis mõne muu aine inglise keeles õppimisest, näiteks selle tõttu, et siin on veel norralastel odavam õppida, või et ma ei saanud Norras kohta? Nii-öelda hariduslik hinnaturism? Absoluutselt mitte. Välisüliõpilastele peaks Tartu ülikool ja teised Eesti ülikoolid pakkuma seda, mis on nende juures ainulaadne. Kõrgematel astmetel ei ole muidugi viga, kui piiratud kestusega kursust pakutakse inglise keeles, kuid need, kes tahavad Eestis pikemalt õppida, on arvatavasti motiveeritud kohaliku keele omandamiseks.

Ja kui ei ole, miks peaks Eesti ülikool neid iga hinna eest tahtma? Võib-olla on see kasulik majanduslikust seisukohast lähtudes, kuid sel juhul on seda olulisem, et arvestataks kaugemale ulatuvate tagajärgedega.

R a a m a t u d

Ilmus „Eesti murded ja kohanimed“

Karl Pajusalu, Tiit Hennoste,
Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg,
Eesti murded ja kohanimed.
Toimetaja Tiit Hennoste.
Eesti Keele Sihtasutus.
Tallinn, 2002. 320 lk

See on esimene omataoline raamat eesti dialektoloogias ja üsna haruldane ka teistes keeltes. Raamatust leiavad palju uut needki, kes on murdeid ülrikoolis õppinud. Tegelikult tuleb paljude selle raamatu osade kohta kirjutada epiteet *esimest korda*.

Raamatu murdepoolel on neli osa. Esimeses on juttu murdeuuri-
mise teooriast, eriti murdegeograafiast, mille abil on kirjeldatud ka
eesti murdeid. Lisaks saab ülevaate eesti murdeuurimise ajaloost ning
sellest, kuidas murdeuurijad on läbi aja Eesti ala murdepiirkondadeks
liigendanud. Sealt leiab Andrus Saareste ja Arnold Kase klassikalised
murdeliigendused ja ka selles raamatus kasutatud liigenduse, mis neist
mitmes punktis erineb, näiteks jagab põhjaeesti murded südaeesti ja
kirderanniku murderühmaks ja viimased omakorda kaheks murdeks:
rannamurdeks ja Alutaguse murdeks.

Kes soovib üldist ülevaadet murretest ja mitte süveneda detaili-
desse, saab selle raamatu teisest osast, mis algab peatükiga murrete
kujunemisest ja hääbumisest. Keskmeks on aga kaks peatükki, mis
toovad välja põhja- ja lõunaeesti ning südaeesti ja kirderanniku mur-
derühma põhilised erinevused.

On ülevaatlilikud tabelid, kus on kõrvuti põhjaeesti *kõht*, *sügis*, *alevis* ja lõuna *kõtt*, *sügüs*, *alõvih* või südaeesti *lõngad*, *pikk* ja kirderanniku *lannad*, *pitkä*. Seejärel tuleb juttu murdejoontest, mille piirid lähevad murdepiiridest hoopis eemal. Saame teada, millised olulised lõunaeesti jooned ulatuvad põhjaeesti murretesse ja kuidas liigendub idaeesti murdeala. Lisaks leiab siit ka lühikesed ülevaated vähe uuritud murdeosadest, nagu süntaks ja sõnavara. Osa lõpetab pilt sellest, kuidas murdeid on kasutatud kirjakeeles, eriti ilukirjanduses.

Raamatu kolmas osa on klassikaline murdeülevaade, milles on iga murde kohta toodud välja tema olulised erijooned, sarnasused teiste murretega ja suuremad murdesisesed keelealad. Siin on esimest korda püütud eraldi kirjeldada ranna- ja Alutaguse murret, samuti on mitmeid uusi arusaamu näiteks Mulgi ja Võru murde käsitluses. Osa lõpetavad eri murrete näidistekstid koos sõnaseletuste ja tõlgetega lõunaeesti murretest kirjakeelde.

Kohanimedede osast saab teada, mis asi kohanimi õieti on, kuidas ta on aja jooksul muutunud ning kuidas kohanimesid liigitatakse, kogutakse, uuritakse ja normitakse. Teine pool on pilt sellest, mismoodi üks kohanimi on eesti keeles üles ehitatud, eriti sellest, mis lõpud on kõige enam levinud (ja mitte ainult kuulsatest *vere*-lõpulistest kohanimedest). Saame ka teada, mis on Eesti kõige tavalisemad talude, asulate, jõgede, järvede jm nimed.

Lisaks on raamatus ligi 60 kaarti, tabelit ja joonist, ülevaade transkriptsioonist ja paarkümmend lehekülge kirjanduse loetelu, millest leiab selle olulise, mis eesti murdeuurijad on kirja pannud.

Tiit Hennoste
Tartu ülikooli teadur

Eesti keel CD-I

Jüri Viikberg. Eesti murdeplaat.
CD-ROM. Eesti Keele Instituut,
Tiigrihüppe Sihtasutus.
Tallinn, 2002.

Põhikooli lõpuklasside ja gümnaasiumiastme õpilastele mõeldud õp-
pematerjal – mugav kombinatsioon helist, kirjasõnast ja pildist.

Plaadi tegemise peamine mõte seisnes selles, et ka tänapäeval oleks
võimalik oma kõrvaga kuulata, kuidas kõlab ehtne vanapärane mur-
dekeel. Kõiki eesti peamurdeid on valitud esindama 12 murrakut
Kuusalust Karksini ning Mustjalast Setuni. Õppevahendi teine lähte-
koht oli see, et õpilased kui uudishimulik rahvas saaks hiirega hästi
palju klõpsida. Selleks on murdeplade kuulamise kõrvale sobitatud
mitmesugust infotausta – murdekaartidest ja kihelkonnakirikute pilti-
dest kuni nuputamisülesanneteni.

Mida võib siis plaadilt leida?

Avaleheks on Eesti kihelkondade kaart. Kui klõpsata murdeala-
del, avaneb lähim (punase kirjaga) kihelkond: sealt pääseb lugema
ajalooandmeid, leiab iseloomulikku murdeala kohta ja lühisõnastiku,
saab teada parimad jutustajad ja tublimad kogujad. Muide, klõpsata
tasub ka kihelkonna kaardil ning kirikupildil.

Nupp „Keelejuhid” toob nähtavale kõik murdejutustajad ning
„Tekstid” viib juttude juurde. Kõlaritest kostvaid murdelugusid saab
tekstina jälgida kuvariruuus. Kui kirjapilt tekitab küsimusi, tasuks
avada kommentaarid või näpunäited, kui sõna tähendus on tundma-

tu, saab abi leksikonist. Kuuele lõunaeesti tekstile on lisatud ka kirja-keelne tõlge. Klõpsimise ja lugemise kõrval saab oma teadmisi proovida nuputamisesellesannete abil ja kui vastus päris täkkesse ei lähe, võib vastavaid osi uuesti üle vaadata.

Plaadil on 50 minuti ulatuses murdekõnet, on 24 fotot, 27 kaarti ja 350 lk teksti, on otseühendus eesti murrete lehekülgedega Internetis, on ... Ent jätkem osa avastamisrõõmu kasutajale. Kõige parem seletaja on (töö käigus) CD-ROM ise.

„Eesti murdeplaadi” on koostanud eesti keele instituudi vanemteadur Jüri Viikberg, tehniliselt teostanud Marko Petron ning kujundanud Kalle Toompere. CD-ROM on valminud Tiigrihüppe sihtasutuse finantseeritud sihtotstarbelise projektina, ühtlasi on Tiigrihüppe sihtasutus jaganud kogu tiraaži tasuta Eesti koolidele.

Varem ilmunud

Eesti taimenimetuste arvutiregister Vilbaste. Versioon 2.1. ECOLINK. Tallinn, 1993.

Siinse loendi ainus diskett. Gustav Vilbaste raamatu „Eesti taimenimetused” (Tallinn, 1993) arvutiregister on koostatud Eesti Keskkonnateaduste Ettevõttes ECOLINK Emakeele Seltsi tellimusel ja Avatud Eesti Fondi rahalisel toetusel.

TEA Võõrsõnastik VS 2000.

TEA kirjastuse „Võõrsõnastiku” (Tallinn, 1999) arvutivariant.

Eesti murdepalu. Koostanud Jüri Viikberg. Tehniline teostus Toivo Peegel. Eesti Keele Instituut, 2000.

Vinüülplaadi „Eesti murdepalu” (1975) järglane mahutab 10 murdejuustust kümnele keelejuhile üle Eesti.

Eesti-inglise sõnaraamat 2001.

Kirjastuse Festart „Eesti-inglise sõnaraamatu” (Tallinn, 2001) arvutivariant. Kordustrükk 2002.

Kelläga kahr. Seto jutusõ’ ja pilliluu’. 2001.

Ilmunud koos samanimelise raamatuga (2001) ja sisaldab peale nimijutustuse veel 7 murdepala (Leeni ja Heino Sõrmus) ning 4 akordionilugu (Heino Sõrmus).

Kirderannikumurde palu. Toimetanud Mari Kendla. Eesti Keele Instituut, 2001.

Ülevaate-CD „Eesti murdepalu” sisuline jätk mahutab 26 kirderannikumurdes jutustust 12 keelejuhilt.

Piret Norvik. Käsmu randlaste jutte. Eesti Keele Instituut, 2001.

Samanimelise raamatu (Tallinn, 2001) arvutivariant mahutab nelja keelejuhi 77 murdejutustust.

Võru murde palu. Toimetanud Mari Kendla. Eesti Keele Instituut, 2001.

Sisaldab 15 jutustust Võru murdes 9 keelejuhilt. Kõigile murdelugudele on lisatud kirja keelne tõlge.

Wastne Testament 1686. Eesti Keele Instituut, 2001.

Faksiimiletrükkis ilmunud „Wastse Testamendi 1686” (Tallinn, 2001) arvutivariant.

Arvutikasutaja sõnastik. 2002.

CD-ROM on ilmunud koos Leksiko kirjastuse „Arvutikasutaja taskuteatmikuga” (Tallinn, 2002).

Inglise-eesti-inglise sõnaraamat ver. 3.30 PRO CD. 2002.

Sisaldab kaht kirjastuse Festart välja antud Vahur Raidi sõnaraamatut: „Uus inglise-eesti majandussõnaraamat” (1999) ja „Uus eesti-inglise majandussõnaraamat” (2001).

Klaire Kolman. Eesti-inglise-eesti äri- ja majandussõnastik. 2002.

Kirjastuse Estada „Eesti-inglise-eesti äri- ja majandussõnastiku” (Tallinn, 2002) arvutivariant.

Vene-eesti-(vene) sõnaraamat ver. 3.27 CD. 2002.

Kirjastuse Festart välja antud CD-ROM sisaldab 47 000 vene märksõna.

Jüri Viikberg
eesti keele instituudi vanemteadur

2002.–2003. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Rein Albri, English-Estonian Refrigerating Engineer Dictionary. Inglise-eesti külmamehe sõnastik. Toimetanud Helje Heinoja. Tallinn, 2002. 297 lk

Arvutikasutaja taskuteatmik. Koostanud **Marilyn Kesa**, **Kaido Orav**. Leksiko. Tallinn, 2002. 111 lk + CD-ROM „Arvutikasutaja sõnastikuga”

Simon Blackburn, Oxfordi filosoofialeksikon. Tõlkinud Märt Väljataga ja Bruno Mölder. Vagabund. Tallinn, 2002. 520 lk

Eesti-inglise. Estonian-English. Dictionary. Ilo sõnastik. Kolmas trükk. Koostanud Mart Repnau. Ilo. Tallinn, 2003. 242 lk

Eesti-inglise sõnaraamat. Estonian-English Dictionary. Toimetajad/Editors: **Mari Kerge**, **Maarja Märss**, **Inga Mölder**. Festart. Tallinn, 2002. 879 lk + CD-ROM

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. VI köide, 2. vihik (tinakatk – tundlus). Peatoimetajad: **Rudolf Karelson**, **Leidi Veskis** ja **Mai Tiits**. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2002, lk 241–431

Eesti murrete sõnaraamat. III köide, 12. vihik (kirikline – kohaline). Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2002, lk 209–408

Eesti murrete sõnaraamat. III köide, 13. vihik (kohalt – kooratama). Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2002, lk 409–616

Eesti-prantsuse vestmik. Tõlkinud **Karin Vahter**. Toimetanud Victoria Traat. Ersen. Tallinn, 2002. 237 lk

Eesti-rootsi. Estnisk-svensk. Parlör. Ilo vestmik. Koostanud **Piret Kams**. Toimetanud **Katrin Tombak**. Ilo. Tallinn, 2003. 207 lk

Hispaania-eesti. Eesti-hispaania. TEA taskusõnastik. Español-estonio. Estonio-español. Diccionario de bolsillo. Tõlkijad: **Janne Kukk**, **Mari Laane**, **Helen Leht**, **Triin Lõbus**, **Kairi Willemson**. Toimetaja: **Lembit Liivak**. TEA. Tallinn, 2002. 767 lk

Inglise-eesti ühendtegesõnade seletussõnaraamat. English-Estonian Dictionary of Phrasal Verbs. Tõlkijad: **Tiia Rinne**, **Katri Tariq**. Toimetajad: **Katrin Kiik**, **Ruth Mägi**. TEA. Tallinn, 2003. 478 lk

Heiki-Jaan Kaalep, **Kadri Muischnek**, Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu, 2002. 205 lk

Klaire Kolmann, Eesti-inglise-eesti äri- ja majandussõnastik. Estada. Tallinn, 2002. 352 lk + CD-ROM

Mari Lill, **Kaidi Kask**, Saksa-eesti, eesti-saksa anatoomiasõnastik. Johannes Esto Ühing. Tartu, 2003. 79 lk

Indrek Meos, Filosoofia sõnaraamat. Olulisi mõisteid, koolkondi, filosoofe, seisukohti. Toimetaja **Kärt Jänes-Kapp**. Koolibri. Tallinn, 2002. 288 lk

Metsa- ja puiduerialade inglise-eesti, eesti-inglise sõnastik. Koostaja: **Valdi Reinas**. OÜ Metsatark. Luua, 2002. 284 lk

Prantsuse-eesti. Eesti-prantsuse. TEA taskusõnastik. Français-estonien. Estonien-français. Dictionnaire de poche. Tõlkijad: **Marri Amon**, **Anu Arumäe**, **Merilyn Meristo**, **Triinu Tamm**. Toimetaja: **Marvi Järve**. TEA. Tallinn, 2002. 639 lk

Saksa-eesti. Eesti-saksa. TEA taskusõnastik. Deutsch-Estnisch. Estnisch-Deutsch. Taschenwörterbuch. Tõlkija: **Maie Lepp**. Toimetajad: **Lea Ellert**, **Anu Schulz**. TEA. Tallinn, 2002. 702 lk

Soome-eesti suursõnaraamat. Suomi-viro-suursanakirja. 1-2. Eesti Keele Instituut. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Toimetaja / Päätoimittaja **Valdek Pall**. Koostajad / Toimittajat **Anu Haak**, **Paul Kokla**, **Küllli Kuusk**, **Helga Laanpere**. Soome keele ekspert / Suomen kielen asiantuntija **Maija Länsimäki**. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn-Helsinki, 2003. 1294 + 1301 lk

Helle Vissak, Väike juriidiline suhtlemissoharaamat. Краткий юридический словарь делового общения. Eesti-vene. Эстонско-русский. Vene-eesti. Русско-эстонский. Byronet, 2002. 166 lk

Uurimused ja käsiraamatud

Pilvi Alp, Pille Reins, Hille Pajupuu, Eesti keele algtaseme test. Käsiraamat. Toimetaja Mai Tiits. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2002. 48 lk

Ametikirjad ja bürooetikett. Koostaja: Lea Ilves. Toimetaja Anne-Mari Alver. Kentaur. Tallinn, 2003. 189 lk + CD-ROM

Martin Ehala, Krista Kerge, Katrin Niglas, Hille Pajupuu, Mait Raava, Eesti keele kui teise keele õpetaja pädevusmudel ja koolitusvajadus. Uurimuskokkuvõte. Toimetanud Krista Kerge, Hille Pajupuu. Phare, Pro Konsultatsioonid. Tallinn, 2002. 131 lk

Maarja Hein, Kaasaegne keelekasutus sekretäritöös. Sekretäri käsiraamat. Sekretär.ee. Tallinn, 2002. 64 lk

Krista Kerge, Aja- ja ilukirjandusteksti süntaktilise keerukuse dünaamika XX sajandil. Tallinna Pedagoogikauilikooli eesti filoloogia osakonna veebitoimetised. Lingvistika 1. www.tpu.ee. Tallinn, 2003. 58 lk

Valve-Liivi Kingisepp, Külli Habicht, Külli Prillop, Joachim Rossihniuse kirikumanaalide leksika. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 22. Tartu Ülikool. Tartu, 2002. 533 lk + 9 lk lisasid

Varje Lonn, Ellen Niit, Saarte murde tekstid. Eesti murded VII. Toimetaja Evi Juhkam. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2002. 688 lk

Hille Pajupuu, Pille Reins, Krista Kerge, Eesti keele kõrgtaseme test. Käsiraamat. Toimetaja Mai Tiits. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2002. 44 lk

Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg, Eesti murded ja kohanimed. Toimetaja Tiit Hennoste. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2002. 320 lk

Pille Reins, Hille Pajupuu, Krista Kerge, Eesti keele kesktaseme test. Käsiraamat. Toimetaja Mai Tiits. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn, 2002. 47 lk

Huno Rätsep, Sõnaloo raamat. Ilmamaa. Tartu, 2002. 366 lk

2. rakenduslingvistika konverents. Tallinn, 24.-25. aprill 2003. Teesid. Tallinna Pedagoogikaülikool. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2003. 96 lk

Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsisist. Toimetaja Reet Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23. Tartu, 2002. 172 lk

Toimiv keel I. Töid rakenduslingvistika alalt. Toimetanud Margit Langemets, Heete Sahkai ja Maria-Maren Sepper. Tallinna Pedagoogikaülikool. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Instituudi toimetised 12. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2003. 379 lk

Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Koostanud ja toimetanud Kristiina Ross. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2003. 525 lk

Viro ja suomi: kohdekielel kontrastissa. Lähivertailuja 13. Toimittaneet Pirkko Muikku-Werner ja Hannu Remes. Joensuu yliopisto, 2003. 291 lk

Toom Õunapuu, Igapäevane emakeel. Toimetaja Margit Ross. Koolibri. Tallinn, 2002. 128 lk

Varem ilmunud

Kunstileksikon. Toimetuskolleegium: Anu Allas, Aivar Kala, Mart Kalm, Tiia Külv, Karin Paulus, Inge Teder, Mari Vallikivi. Toimetajad: Sirje Laidre, Sirje Ootsing, Inge Rajasaar. Eesti Klassikakirjastus. Ühinenud Kirjastused AS. Tallinn, 2001. 495 lk

Aili Paju, Lembit Kuhlberg, Ravimtaimede oskussõnastik. Toimetaja Riina Tammsaar. Keeletoimetaja Signe Siim. Maalehe Raamat. Tallinn, 2001. 157 lk

K r o o n i k a

2002.–2003. aasta keelesündmusi

- 23.11.2002 Tampere peeti eesti keele päev, mille korraldasid Emakeele Selts, Eesti haridusministeerium, Nykysuomen Seura, Tampere-Tartto Seura ja Tampere Eesti Klubi. Ettekanded: Karl Pajusalu „Nüüdiseesti häälikumuutustest”, Renate Pajusalu „Eesti keele õpetamine soomlastele”, Kristiina Teiss „Loov kirjutamine kakskeelse vaatenurgast”, Rain Ots „Soome eestlaste identiteedist”, Kristiina Praakli „Tampere eestlaste emakeel ja soome keele mõju sellele”, Jüri Valge „Eesti keelepoliitika eesmärgid ja nende elluviimine”.
- 28.11.2002 Tallinnas eesti keele instituudi saalis lõpetati pidulikult Emakeele Seltsi, Euroopa Liidu infosekretariaadi, haridusministeeriumi, eesti õigustõlke keskuse ja Postimehe välja kuulutatud sõnavõistlus. Võistluse eesmärk oli täita lünki eesti keelses Euroopa Liidu sõnavaras. Võistlussõnade keelelise analüüsi teemal pidas ettekande Tiiu Erelt.
- 04.12.2002 Tallinnas rahvusraamatukogu konverentsisaalis peeti justiitsministeeriumi ja juristide liidu korraldusel 10. õiguskeelepäev „Õiguskeel üldkeele arengu strateegias”. Ettekanded: Inga Kukk „Õiguse ja halduse keel: seisund ja väljavaated”, Priidu Pärna „Juristide ja lingvistide koostööst”, Regina Narutiene „Leedu seaduskeele korralduse kogemusi”, Juris Gromovs „Läti seaduskeele korralduse kogemusi”.
- 10.12.2002 Tartu ülikoolis peeti süntaksiseminar „Komplekslause eesti keeles”. Ettekanded: Mati Erelt „Komplekslause tüüpidest eesti keeles”, Tiit Hennoste „Komplekslause suulises eesti keeles”, Helle Metslang „Iseseisev verb või abiverb”, Ilona Tragel „Üks või mitu sündmust”, Raili Rimmelg „Finaalkonstruksioonid

eesti keeles”, Helen Koks „Konditsionaallause eesti keeles”, Liina Lindström „Eesti kõrvallause sõnajärjest”, Katrin Karu „Möönduse väljendamisest eesti keeles”, Kadri Kõpp „Relatiivlause eesti vanemas kirjakeeles”.

13.12.2002 Tallinnas rahvusraamatukogus toimus Eesti keelenõukogu korraldatud keelefoorum. Ettekanded: Jüri Valge „Eesti keele arendamise strateegia”, Helle Metslang „Eesti kirjakeele kasutusvaldkonnad. Seisundikirjeldused”, Inga Kukkk „Õiguse ja halduse keel” (oponeeris Raigo Sõlg), Arvi Tavast „Infotehnoloogia keel” (oponeeris Peeter Marvet), Reet Kasik „Ajakirjanduskeel” (oponeeris Ainar Ruusaar).

17.12.2002 Tartus peeti keeletehnoloogiapäev „Eesti keeletehnoloogia: tänased tulemused ja homsed visioonid”. Ettekanded: Einar Meister, Tiit Roosmaa „Keeletehnoloogia Euroopas”, Einar Meister „Eestikeelse kõne andmebaasi loomine – vahekokkuvõte”, Jaak Vilo „KeeleWeb – minevik, olevik, tulevik”, Ülle Viks „Eesti keele leksikaalgrammatiline andmebaas”, Einar Meister „Eestikeelse kõnesünteesi uus tase”, Mare Koit „Eesti dialoogikorpus – kuhu oleme jõudnud”, Tiina Puolakainen „Morfoloogiline ühestamine: uus väljakutse”, Liina Eskor „Suhtlusstrateegiad eestikeelsetes „võlur Ozi” dialoogides”, Krista Kerge, Meelis Mihkla, Hille Pajupuu „kas-küsimuse modelleerimisest”, Heili Orav, Kadri Muischnek, Heiki-Jaan Kaalep „Ülevaade Eesti keeleressurssidest”, Tarmo Pihl „Rahvusvahelise koostöö võimalused Euroopa Liidu tehnoloogia-programmide toel”.

19.12.2002 Tartu ülikoolis peeti tekstipäev. Ettekanded: Inga Kukkk „Asutus suhtleb kodanikuga – teabenõuete ja vastuste analüüs”, Ene Vadi „Naise ja mehe rollid reklaamidiskursuses”, Kersti Lepajõe „Intertekstuaalsed suhted õpilastekstides”, Krista Kerge „Ajakirjandusteksti süntaktilise keerukuse dünaamika XX sajandil”, Reet Kasik „Uudistekstide hoiakud”, Kathy Pauk „Konditsionaali modaalsed funktsioonid päevalehtede juhtkirjades”.

05.04.2003 Peterburis peeti eesti keele päev, mille korraldasid Ema-keele Selts, Eesti haridus- ja teadusministeerium, Peterburi Eesti Selts ja Eesti konsulaat Peterburis. Ettekanded: Tõnu Tender „Eesti keelepoliitikast”, Peeter Päll „Nimed ja nimekorraldus”, Tiit-Rein Viitso „Leningradi oblasti läänemeresoome keeled”,

Reet Kasik „Eesti ajakirjanduskeele muutumine”, Maarja Hein „Eesti keele õpetamisest Peterburi ülikoolis”.

12.04.2003 Moskvas peeti eesti keele päev, mille korraldasid Ema-keele Selts, Eesti haridus- ja teadusministeerium, Moskva Eesti Selts ja Eesti suursaatkond Moskvas. Sissejuhatus Moskva Eesti Seltsi esimehelt dr Riho Nõmmikult. Ettekanded: Mati Erelt „Eesti keele uurimisest”, Tiiu Erelt „Eesti kirjakeele praegustest probleemidest”, Jüri Viikberg „Väliseestlased ja eesti keel”, Piret Toomet „Eesti keele õpetamisest idaeestlastele”, Jüri Valge „Eesti keelepoliitikast”.

24.–25.04.2003 Tallinnas peeti pedagoogikaülikooli ja eesti keele instituudi korraldusel 2. rakenduslingvistika konverents. Ettekanded: Anna Verschik „Koodivahetus suhtlemisstrateegiana”, Elle Vaimann „Eksimused mitte-eestlaste eesti keeles – kas vead ka eestlaste arvates?”, Renate Pajusalu „Mis on semantiline viga ja kellelt seda küsida?”, Anu-Reet Hausenberg, Elle Sõrmus „Teises keeles kirjutamine teoorias ja tegelikkuses”, Reili Argus „Verbi miniparadigmad eesti ja soome laste keeles”, Pille Eslon „Mõningatest korrelatsioonidest vene ja eesti verbisüsteemis”, Ülle Rannut „Keelekümblus meil ja mujal”, Klea Vaher, Kai Võlli „Hiliskeelekümbluse arendamine Eestis”, Svetlana Belova „Keelekümblus lasteaedades”, Ülle Viks „Eesti vasted ja nende grammatika „Soome-eesti suursõnaraamatus””, Mari-Ann Palm, Anne Arold „Mõningaid probleeme süntaktilise informatsiooni edastamisel kakskeelses sõnaraamatus saksa ja eesti keele näitel”, Anni Silk „Polüsemsete sõnade seletamine ja nende tähenduste eristamine sõnaraamatutes”, Enn Veldi „Ekspressiivne sõnavara kakskeelses sõnastikus”, Silvi Tenjes „Žesti seosed leksikaalse liitlasega”, Karin Kaljumägi „SSSR – suur seletav sõjanduse sõnaraamat”, Karen Kuldnokk „Sõjandusterminite vormiline külg”, Merike Ristikivi „Ladina juriidiline fraseoloogiasõnastik – kellele ja milleks?”, Larissa Degel „Eestlaste ja venelaste värvimaailmast”, Ene Vainik „Eestlaste emotsioonisõnavara rikkus ja vaesus”, Siret Rutiku „Usukeel – millest me räägime?”, Ain Riistan „Usu keele määratlemisest ja funktsioonidest”, Mariina Viia „Usuteadusliku terminoloogia arendamise probleeme”, Kristiina Ross, Jürgen Kokla „Valmiva piiblitõlke stilistikast”, Regina Toom, Liivi Hollman

„Eesti viipekeele sõnaraamatud: kristlike viibete areng”, Külli Kuusk „Mis on õnnistus”, Urmas Sutrop „Mis tüüpi on eesti-keelne nimetus *jumal?*”, Jaan Õispuu „Karjala Vabariigi keelepoliitika ja keelestrateegiad”, Helle Metslang „Eesti kirjakeel kasutusalaade lõikes: probleeme ja lahendusteid”, Silvi Vare „Vene üldhariduskooli lõpetajate eesti keele oskusest. Probleeme ja lahendusi”, Martin Ehala, Katrin Niglas „Sotsiograafiliste tegurite mõju koolinoorte keelehoiakutele”, Mart Rannut „Keelestrateegia *interface*”, Tõnu Tender „Eesti Euroopa keelemapi arendamisest”, Einar Meister, Mart Rannut, Einar Kraut „Venelaste aktsent eesti keeles: mis see on ja kuidas teist mõõta?”, Einar Meister, Jürgen Lasn, Lya Meister „Eestikeelse kõnetuvastuse andmebaasi loomine: vahekokkuvõte”, Leo Võhandu, Tanel Alumäe „Kõnetuvastusest ja keelemudelite arendamisest”, Tanel Alumäe „Eksperimendid eesti keele tuvastussüsteemi loomisel”, Kaili Müürisep „Eesti keele süntaksianalüsaatori märgenditest”, Tiit Hennoste, Mare Koit, Krista Strandson, Andriela Rääbis, Maret Valdisoo, Evely Vutt „Küsimuste ja direktiivide märgendamine eestikeelsetes infodiialogides”, Hille Pajupuu, Meelis Mihkla, Krista Kerge „Eesti *kas*-küsimuse modelleerimine ja taju”, Jaan Mikk, Heiki-Jaan Kaalep, Heli Uibo, Kadri Muischnek, Hiie Asser, Siret Linnas, Merje Songe „Õpikute keerukuse analüüs arvutitel”, Sirje Rammo, Maarika Teral „SMALLINC projekt – eesti keele õppematerjalid CD-ROMil”, Katrin Karu „„Mittetraditsioonilised” mööndlused eesti ja vene keeles”, Tiina Rütmaa „Imperatiivi funktsioonid ungari kõrvallauses ja nende eesti keelde vahendamise võimalusi”, Ada Ruttik „Analüütiliste ja sünteetiliste vormide konkurentsist prantsuse keele adverbisüsteemis tõlketekstide näitel eesti keelest”, Dirk Müller „Rekurrents eesti- ja saksakeelsetes lühiuudiste tekstides”, Kristi Kallaste „Kas *kuulmishoole* või *kuulmishoid?*”, Peep Nemvalts „Kuidas lingvistikat rakendada juristika ellurakendamisel”, Annika Hussar „Isikunimeseaduse eelnõu ja eesnimetasutus 1990–2001”.

11.05.2003 Emadepäeval anti Väike-Maarjas Tallinna pedagoogika-ülikooli emeritprofessorile Mati Hindile ja teenekale keeletoimetajale Helju Valsile üle 2003. a F. J. Wiedemanni keeleauhind.

 OK

